

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR VE FAHREDDİN er-RÂZÎ'NİN
Î'CÂZ TASAVVURU

ERTUĞRUL KURUM

TEZLİ YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN:
PROF. DR. ALİ AKPINAR

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ertuğrul KURUM
	Numarası	21810601055
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali AKPINAR
	Tezin Adı	Kâdî Abdülcebâr ve Fahreddin er-Râzî'nin İ'câz Tasavvuru

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “**Kâdî Abdülcebâr ve Fahreddin er-Râzî'nin İ'câz Tasavvuru**” başlıklı bu çalışma .../.../2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ali AKPINAR	
2	Doç. Dr.	Ayşe Betül ORUÇ	
3	Doç. Dr.	Süleyman NAROL	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ertuğrul KURUM		
	Numarası	21810601055		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	Kâdî Abdülcebbar ve Fahreddin er-Râzî'nin Î'câz Tasavvuru			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Adı soyadı
İmzası
Ertuğrul KURUM

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ertuğrul KURUM		
	Numarası	21810601055		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
Tezin Adı	Kâdî Abdülcebâr ve Fahreddin er-Râzî'nin İ'câz Tasavvuru			

Başlıktan da anlaşılacağı üzere bu çalışmada Kâdî Abdülcebâr ve Fahreddin er-Râzî'nin İ'câz tasavvuru ortaya konulmaya çalışıldı. Çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan teşekkül etmektedir.

İlk bölümde “İ'câzü'l-Kur'ân” terkihi ve alt terimleri, ikinci bölümde ise “Mu'cize” ve ilgili bahisler açıklandı. Konuyla alakalı Kâdî Abdülcebâr ve Râzî'nin mütalaaları kaydedildi. Kâdî Abdülcebâr'ın telif ettiği *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, “*Tenzîhü'l-Kur'ân*” adlı eserler ve Fahreddin er-Râzî'nin yazmış olduğu *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eser, başvuru ana kaynaklar oldu. Özellikle Tehaddî âyetleri değerlendirilirken Fahreddin er-Râzî'nin “*Mefâtihu'l-Gayb*” adlı eserine çok sıklıkla müracaat edildi. Çalışma hazırlanırken her iki âlimin de konuya bakış açıları incelenerek çıkarım yapıldı. Daha sonra İ'câzü'l-Kur'ân'la alakalı terimlere dair, âyetlerin yorumunda sarfedilen ifade ve açıklamalar, ilgili başlıklar altına dercedildi, gerekli tahliller yapıldı, ihtiyaç duyulan yerlerde değerlendirmelere yer verildi.

Bu konu hazırlanırken daha önce, “tehadî, Kâdî Abdülcebâr ve er-Râzî'nin mevzuaya bakış açılarını” içine alacak şekilde çalışılmış olan başta doktora ve yüksek lisans esas olmak üzere İ'câzü'l-Kur'ân'la alakalı bazı tez ve makaleler incelenip alıntılar yapıldı.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Kâdî Abdülcebâr, Râzî, Tehaddî, İ'câz.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ertuğrul KURUM		
	Student Number	21810601055		
	Department	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
Title of the Thesis/Dissertation	Kāḍī 'Abd al-Djabbār's and Fakhr al-Dīn al-Rāzī's Conception of İ'djāz.			

As it can be understood from the title, in this study we attempted to elucidate Kāḍī 'Abd al-Djabbār's and Fakhr al-Dīn al-Rāzī's concept of *i'djāz* (inimitability). Our study consists of an introduction, two chapters and a conclusion part.

In the first chapter, we defined the concept of "*i'djāz al-Ḳur'ān*" and its sub-terms, while in the second chapter, we explained "Miracle" and related topics. We recorded al-Rāzī's and Kāḍī 'Abd al-Djabbār's perspectives on the subject. The main sources of reference were Kāḍī 'Abd al-Djabbār's *Sharḥ al-Usūl al-Khamsa, al-Mughnī fī abwābi al-tawḥīd wa'l-'aḍl, Tanzīḥ al-Ḳur'ān* and al-Rāzī's *Mafāṭīḥ al-Ghayb*.

Fakhr al-Dīn al-Rāzī's "*Mafāṭīḥ al-Ghayb*" was frequently consulted, especially when evaluating the verses of *taḥaddī*. While preparing the study, the perspectives of both scholars on the subject were reviewed and relevant inferences were made. Subsequently, the expressions and explanations about the terms related to *i'djāz al-Ḳur'ān*, which were used in the interpretation of the verses, were compiled under the relevant headings, necessary analyzes were made and evaluations were included where necessary.

While preparing this topic, we reviewed some doctorate and master's theses and articles on *i'djāz al-Ḳur'ān*, especially those focusing on *taḥaddī*, including Kāḍī 'Abd al-Djabbār's and al-Rāzī's perspectives on the subject, and made quotations accordingly.

Keywords: Ḳur'ān, tafsīr, Kāḍī 'Abd al-Djabbār, Fakhr al-Dīn al-Rāzī', taḥaddī/challenge, i'djāz.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	i
ÖNSÖZ	ii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Kuramsal Çerçeve	3
4. Araştırmanın Yöntemi	4
5. Literatür Değerlendirmesi	4
1. Kâdî Abdülcebâr'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri	6
1.1 Hayatı	6
1.2 İlmi Şahsiyeti ve Eserleri	7
2. Fahreddin er-Razi'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri	8
2.1 Hayatı	8
2.2 İlmi Şahsiyeti ve Eserleri	11
3. Fahreddîn er-Râzî'nin tefsiri	13
3.1. Tefsirinin Yazılış Tarihi	13
3.2. Tefsirini Yazma Amacı	14
3.3. Tefsirin Genel Özellikleri	14
3.3.1. Rivayet ve Dirâyet Yönünden	14
3.3.2. Kelâmî Yönden	15
3.3.3. Kırâat Yönünden	15
3.3.4. Fıkhî Yönden	16
3.3.5. Ulûmu'l-Kur'ân Yönünden	16
3.4. Tefsirin Kaynakları	18

BİRİNCİ BÖLÜM Î'câZU'L KUR'ÂN İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

A- Kavramlar (Î'câz, Kur'ân, Tehaddî)	21
1. Î'câz	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
2. Kur'ân	23
3. Tehaddî	24
4. Tehaddînin Maksadı	28
B- Î'câzü'l-Kur'ân	26
1. Tarihçesi	27
2. Tehaddî Âyetlerine Kâdî Abdülcebâr ve Fahreddîn er-Râzî'nin Bakış Açısı	28
2.1. Kasas 28/ 49	28
2.2. İsrâ 17/ 88.....	29
2.3. Hûd 11/13-14	30
2.4. Yûnus 10/37-38.....	31
2.5. Tûr 52/33-34	32
2.6. Bakara 2/ 23-24.....	32

2.7.	Kâdî Abdülcebbar ve Fahreddin er-Râzî'ye Göre Hurûf-ı Mukatta'at.....	33
3.	Tehaddî Âyetlerinin Nüzûl Sırası	34
4.	er-Râzî'nin Bu Husustaki Görüşü	35
5.	Tehaddî Âyetleri Bağlamında Kâdî Abdülcebbar'a Göre Kur'ân'ın İ'câz Yönleri.....	36
6.	Kur'ân'ın Fesâhati.....	36
7.	Tehaddî Âyetleri Bağlamında er-Râzî'ye Göre Kur'ân'ın İ'câz Yönleri.....	37
8.	Kur'ân'ın Fesâhati.....	37
9.	Kâdî Abdülcebbar ve Fahreddin er-Râzî'ye Göre Kur'ân'ın Tedricen Tenzili....	42
10.	Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ümmî Oluşu.....	43
11.	Muâraza	44
12.	"Sarfe" Teorisi.....	53
12.1.	"Sarfe" Teorisinin Tanımı	53
12.2.	Kâdî Abdülcebbar'ın "Sarfe" Teorisine Karşı Tavrı	54
12.3.	er-Râzî'nin "Sarfe" Teorisine Karşı Tavrı.....	56
13.	Kâdî Abdülcebbar'ın İ'câz Bağlamında Savunduğu, Er-Râzî'nin İse Reddettiği Bazı İ'tizâlî Görüşler	67
13.1.	Halku'l-Kur'ân.....	67
13.2.	Efâl-i İbâd	70

İKİNCİ BÖLÜM MU'CİZE KAVRAMI VE İLGİLİ MESELELER

1.	Mu'cize'nin Tarifi.....	73
1.1.	Kâdî Abdülcebbar'ın Mu'cize Tanımı.....	73
1.2.	er-Râzî'nin Mu'cize Tarifi.....	74
2.	Mu'cize'de Tehaddî'nin Lüzumu.....	74
3.	Peygamber'in Mu'cize Gösterme Zorunluluğu	75
4.	Peygamberimiz'in (s.a.v.) Mu'cizesi "Kur'ân"	76
5.	Kur'ân'ın Mu'cize Oluş Yönü	79
5.1.	Kâdî Abdülcebbar'ın Bu Husustaki Görüşü	79
5.2.	er-Râzî'nin Bu Husustaki Görüşü.....	80
6.	Kur'ân'ın Mu'ciz Kabul Edilen Miktarı.....	80
6.1.	Kâdî Abdülcebbar'ın Bu Husustaki Görüşü	81
6.2.	er-Râzî'nin Bu Husustaki Görüşü.....	82
SONUÇ	85	
KAYNAKÇA.....	87	

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.T.A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
Bkz	: Bakınız
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
İ.İ.F.D.	: İslami İlimler Fakültesi Dergisi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
H.	: Hicri
s.	: Sayfa
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.A.Ü.	: Sakarya Üniversitesi
Yay.	: Yayıncılık, Yayınları, Yayınlayan
thk.	: Tahkik eden
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz

ÖNSÖZ

Hamd âlemlerin rabbi olan Allah (c.c.)’ya, salat ve selam da O’nun, âlemlere rahmet olarak gönderdiği son elçisi Rasûl-i Ekrem’e olsun!

Cenâb-ı Hak, ins ve cinne son mesajını, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) inzal buyurduğu, kelam-ı ezelisi olan Kur’ân-ı Hakîm vasıtasıyla ulaştırmıştır. O, Hz. Peygamber’e verilen en büyük mu‘cizedir. Zira Allah (c.c.), onu inkâr edenlere defalarca farklı seviyelerde meydan okumuş, fakat fesâhat ve belâgatta zirveyi yakalamış o inkârcı toplumdan bu yana hiçbir kimse buna mukabelede bulunamamış, Kur’ân’ın karşısına kıymetsiz saçmalıklarıyla çıkma cüretini gösteren birkaç haddini bilmeyen kimse ise kendilerini dünya ve ahirette zillet ve hüsrana duçar kılmıştır

Kıyamete kadar nuru baki kalacak, orijinalliği bozulmayacak olan bu mucize, Müslümanlar için davalarını ispat, inkârcıları ilzam, imanlı gönülleri tespit ve tahkim etmede en büyük hüccettir. Şu halde yücelmek ve yükselmek istiyorlarsa, ona sahip çıkmaları elzemedir. Bu ise Cenâb-ı Hakk’ın muradı, Allah Rasûlü ve Ashâb-ı Kirâm’ın istikameti üzere onu anlamak, ondan, asrın ihtiyaçlarına uygun hüküm ve manalar çıkarmak, gerekirse bu uğurda ömür harcamakla mümkündür.

İslam tarihi bu minval üzere tüm mesaisini Kur’ân’ı anlamak ve anlatmak için sarf eden nice fertlere şahit olmuştur ki onlardan ve hatta en mühimlerinden biri de hiç şüphesiz Fahreddîn er-Râzî’dir. Onun kendinden sonraki devirlere tesiri, ehli tarafından müselleme bir hakikattir. Tefsir kitapları ondan alıntılarla doludur. Onun, hayatının son dönemlerinde kaleme aldığı muazzam tefsirinin muhtasarları yapılmış, özellikle son dönemde hakkında birçok tez ve makaleler yazılmıştır.

Biz de yaptığımız araştırmalar sonucunda Ehli Sünnet Eş’ari kolunun temsilcisi Fahreddin er-Râzî’nin tehaddî âyetlerindeki î‘câz tasavvurunu ve bir Mu‘tezile âlimi olan Kâdî Abdülcebbâr’ın bu konudaki tutumunu ele alıp, özellikle î‘câz konusuna bakış açıları, sarfe teorisine yaklaşımları, yine mu‘cize mevzusunda düşüncelerine dair karşılaştırmalı bir çalışmanın olmadığını tespit ettik. Bu durum bizi böyle bir çalışma yapmaya yönlendirdi. Başlıktan anlaşılacağı üzere bu çalışmada Kâdî Abdülcebbâr ve Fahreddin er-Râzî’nin tehaddî âyetlerindeki î‘câz tasavvuru ortaya konulmaya çalışıldı. Çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan teşekkül etmektedir.

İlk bölümde “Î‘câzü’l-Kur’ân” ter kibini ve alt terimleri, ikinci bölümde ise “Mu‘cize” ve ilgili bahisleri açıklandı. Konuyla alakalı Kâdî Abdülcebbâr ve er-Râzî’nin mütalaaları kaydedildi. *Mefâtihu’l-Gayb* esas alınarak ilgili âyetlerin nasıl yorumlandığı incelendi. Daha sonra Î‘câzü’l-Kur’ân’la alakalı terimlere dair, âyetlerin yorumunda sarf edilen ifade ve açıklamalar, ilgili başlıklar altına dercedildi, gerekli tahlilleri yapıldı, ihtiyaç duyulan yerlerde değerlendirmelerde bulunuldu.

Bu konu hazırlanırken daha önce, “tehaddî, Kâdî Abdülcebbâr ve er-Râzî’nin mevzuya bakış açılarını” içine alacak şekilde çalışılmış olan başta doktora ve yüksek lisans esas olmak üzere Î‘câzü’l-Kur’ân’la alakalı bazı tez ve makaleler incelenip, alıntılar yapıldı.

Son olarak konuyu belirlemede ve sınırlarını tespit etmede yardımlarını esirgemeyen danışman muhterem hocam Prof. Dr. Ali Akpınar’a teşekkürlerimi sunar, çalışmamın hayırlara vesile olmasını temenni ederim.

Ertuğrul KURUM

Konya 2024

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı

Î‘câz-ı Kur’ân İlmi, başka söylenmiş şeyler ve yazılmış yazılar karşılığında Kur’ân’ın söz, anlam ve başka kategorilerde bulundurduğu üstün olma durumlarını meydana koymayı hedef olarak belirlemiştir. Bu nedenle o, Kur’ân’ın hakiki olarak kavranmasına destek olan bilgiler arasında en gözde bir mevkiye sahip araştırma sahalarının başında gelir. Bu konumu itibariyledir ki İslamî ilimlerin ortaya çıkışından, yaşamış olduğumuz çağımıza dek, ilim tarihi, î‘câz alanıyla alakalı çokça çalışmanın yapılmış olduğuna ve yine aynı alanda birçok kitabın telif edildiğine tanıklık etmiştir. Tanıklık edilen bu alandaki çalışmalarda ve yazılan kitaplarda Kur’ân’ın î‘câzının var olduğu bulguları bilginler sayesinde çok ince bir şekilde değerlendirilmiş ve ayrıca î‘câzın delili sayılacak farklı fikirler ortaya konulmuştur.¹

Fahreddin er-Râzî’de (ö.606/1209 veya 1210) işte bu alanda önemli yeri olan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim er-Râzî, î‘câz alanıyla alakalı öncelikle *Nihâyetu’l-Îcâz Fî Dirâyeti’l-Î‘câz* isminde bağımsız bir kitap yazmış, bunu yazdıktan sonra ise *Mefâtihu’l-Gayb* adlı tefsirinde î‘câz konusunu bütün incelikleriyle ele almıştır. Evvela Î‘câzü’l-Kur’ân’da yer alan öncelikli mevzuları, sarfe, tehadî, münazara gibi, yine Kur’ân’ın fesâhatini, belagatini î‘câz kapsamında değerlendirmiş, Kur’ân’ın yazılış açısından î‘câzını ele almış, buna ek olarak yine çeşitli belagat konularını hatta gaybi mevzuları bile î‘câz bağlamında değerlendirmiştir.

Yaşadığımız çağda da er-Râzî’nin eseri hakkında farklı açılardan çokça araştırma yapılmış ve bir o kadarı da kaleme alınmıştır. Bunların en önde gelenleri arasında ise Abdülhakim Yüce’nin “*Râzî’nin Tefsirinde Tasavvuf*”, Süleyman Uludağ’ın “*Fahreddin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri*” gibileri yer alır. Özellikle *Mefâtihu’l-Gayb* hakkında Michel Lagarde ait “*Index du Grand Commentaire de Fahr al-Din al-Razi*” adıyla bir indeks te literatüre kazandırılmıştır. Türkiye’de

¹ Numan Konaklı, *Î‘câz-ı Kur’ân İlminin Doğuş Süreci* (SBE: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006), 4.

bulunan onlarca akademide er-Râzî ve *Mefâtîhu'l-Gayb* hakkında çokça doktora ve yüksek lisans çalışması hazırlanmıştır.²

er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* ismindeki eserinde î'câz alanıyla irtibatı bulunan ne kadar konu varsa tamamını detaylı bir şekilde değerlendirmiştir. Bu konuların en başında peygamberliği ispatlamak için mu'cizenin zaruri olduğu, eski ümmetlere gönderilen peygamberlerin harikulade olayları, peygamberimizin ise gösterdiği en muhteşem mu'cizesinin Kur'ân olduğu ve yine ümmetinin yaşam şartlarına muvafık bir mu'cize ile takviye edildiği, önceki peygamberlerin göstermiş oldukları harikulade olaylar ve kelâmullahın acze düşürücü durumu arasında ki esas ayrımlar ve mu'cizeyle alakalı çokça mevzuyu ele alıp değerlendirmektedir.³

Kâdî Abdülcebâr ise, î'câz konusuna kapsamlı bir şekilde *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* eserinde, yine î'câz'ın bazı konularını *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* adlı eserinde ele almıştır.

Bu çalışmada ise, î'câz konusu er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı eseri temel kaynak olarak alınıp “tehaddî âyetlerindeki î'câz tasavvuru” ortaya konulmaya çalışıldı.

Aynı şekilde konu ile ilgili Kâdî Abdülcebâr'ın *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* eserlerine başvuruldu.

2. Araştırmanın Amacı

Kur'ân-ı Kerim nazil olmaya başladığı zamandan itibaren hiçbir tahrif ve değişime uğramadan, sözlü ve yazılı olacak şekilde tevatür yolu ile günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu çalışmada; alanında yetkin bir âlim olan Fahreddin er-Râzî; ayrıca hem çağdaşları hem de sonradan gelen tefsir âlimleri tarafından bir otorite olarak kabul edilen er-Râzî'nin, Kur'ân'ı Kerimdeki tehaddî âyetlerine ve bu âyetler çerçevesindeki iddialarının genel olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bu sebeple yazarın *Mefâtîhu'l-Gayb* isimli eserinin ilgili kısımları taranmış, derlenmiş ve değerlendirilmiştir.

² Mehmet Emin Yurt, *Fahruddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân (Mefâtîhu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)* (Ankara: Gece Akademi, 2018), 44.

³ Yurt, *Fahruddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân (Mefâtîhu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 98.

Aynı şekilde Kâdî Abdülcebbâr'ın, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* eserleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Ayrıca yapılan bu çalışma ile Kâdî Abdülcebbâr'ın ve Fahreddin er-Râzî'nin, bu noktada sergiledikleri yaklaşım, görüş ve değerlendirmelerinin genel çerçevede ele alınarak, konu ile ilgilenen kişilere ön bilgi sağlayacak şekilde istifadelerine sunulması amaçlanmıştır,

3. Kuramsal Çerçeve

er-Râzî, bilhassa tefsir sahasında yazmış olduğu hacimli tefsiriyle şöhret bulmuştur. Onun *Mefâtihu'l-Gayb* isimindeki eseri, telif edildiği tarihten bu yana çokça insanda etkili izler meydana getirmiştir. *Mefâtihu'l-Gayb*'in üzerinde derin bir iz bıraktığı isimler arasında Âlûsî, İbn Kesîr, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Kâdî Beydâvî en başta gelmektedir.

Yaşadığımız çağda da er-Râzî'nin eseri hakkında farklı açılardan çokça araştırma yapılmış ve bir o kadarı da kaleme alınmıştır. Bunların en önde gelenleri arasında ise Muhsin Abdülhamid'in *er-Râzî Müfessiren*, Abdülhakim Yüce'nin "*Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf*", Süleyman Uludağ'ın "*Fahreddin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri*" gibileri yer alır. Özellikle *Mefâtihu'l-Gayb* hakkında Michel Lagarde ait "*Index du Grand Commentaire de Fahr al-Din al-Razî*" adıyla bir indeks te literatüre kazandırılmıştır. Türkiye'de bulunan onlarca akademide er-Râzî ve *Mefâtihu'l-Gayb* hakkında çokça doktora ve yüksek lisans çalışması hazırlanmıştır.

Kâdî Abdülcebbâr ise kelâm alanında yazmış olduğu *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* ve bir cildini tamamen Kur'ân'ın îcâz'ına ayırdığı *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* eserleriyle Mu'tezile Mezhebinin en önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Kendisinin fikirleri, eserleri ve kelâmcı kişiliği hakkında çokça çalışmalar yapılmıştır.

Belirtilen bu eserlerin konumuzla ilgili olanlarından kaynak olarak istifade edilmiştir. Bu kaynaklara ek olarak, konu ile ilgili kaleme alınmış çeşitli makale ve tez yazılarına da başvurulmuştur.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Kâdî Abdülcebbâr ve Fahreddin er-Râzî'nin kaleme aldığı eserler, yapmış oldukları araştırmalar sonucu ortaya koydukları bakış açıları tespit edilip yorumlanması amacıyla, Kâdî Abdülcebbâr'ın özellikle üç eseri, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, *Tenzihü'l-Kur'ân 'ani'l-metâin*, er-Râzî'nin ise, *Mefâtihu'l-Gayb*" isimli eserinin ilgili kısımları taranmış, derlenmiş ve değerlendirilmiştir.

Ayrıca, Kâdî Abdülcebbâr ve er-Râzî'nin kendi çalışmalarının haricinde, bu konuda yazılmış diğer eserlerinin değerlendirilmesi için yapılmış ikincil kaynaklardan da faydalanılmış ve sonucunda, elde edilen veri yorumlanmıştır.

Konuya dair yapılmış olan daha detaylı ve uzun çalışmaları da bu çalışma sayesinde sentezlemek ve yorumlamak ümit edilmiş ve Kâdî Abdülcebbâr ve er-Râzî'nin perspektifi, özet mahiyetinde bir metin ortaya koyabilmek düşüncesiyle, mümkün olduğunca öz şekilde yansıtılmıştır.

Dolayısıyla bu çalışmada, Kâdî Abdülcebbâr ve er-Râzî'nin, î'câz, tehadî, fesâhat, belâgat ve î'câz ile alakalı diğer hususlara dair görüşlerini genel manada kavrayıp ortaya koyabilmek adına nitel araştırma yöntemi ve bu yöntemle ilişkili olarak fenomenoloji deseni kullanılmıştır.

5. Literatür Değerlendirmesi

Bu çalışmada, Kâdî Abdülcebbâr ve Fahreddin er-Râzî'nin kaleme aldığı eserler, yapmış oldukları araştırmalar sonucu ortaya koydukları bakış açıları tespit edilip yorumlanması amacıyla, Kâdî Abdülcebbâr'ın özellikle üç eseri, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, *Tenzihü'l-Kur'ân 'ani'l-metâin*, er-Râzî'nin ise, tehadî âyetlere dair yapmış olduğu araştırmalar sonucu ortaya koyduğu bakış açısının tespit edilip yorumlanması amacıyla, *Mefâtihu'l-Gayb* isimli eserinin ilgili kısımları taranmış, derlenmiş ve değerlendirilmiştir.

Ayrıca, Kâdî Abdülcebbâr ve er-Râzî'nin kendi çalışmalarının haricinde, tehadî âyetler hakkındaki yapılmış ikincil kaynaklardan da faydalanılmış ve sonucunda, elde edilen veri yorumlanmıştır.

Bu bilgilerin, çalışmanın bağlamını besleyeceği dūřünmüřtür. Konuya dair yapılmış olan daha detaylı ve uzun çalışmaları da bu çalışma sayesinde sentezlemek ve yorumlamak ümit edilmiş ve Kâdî Abdülcebbâr ve er-Râzî'nin perspektifi, özet mahiyetinde bir metin ortaya koyabilmek dūřüncesiyle, mümkün olduğunca öz şekilde yansıtılmıştır.

1. Kâdî Abdülcebbâr'ın Hayatı, İlmî kişiliği ve Eserleri

1.1. Hayatı

Mu‘tezile mezhebinin sonraki âlimlerinden kabul edilen Kâdî Abdülcebbâr'ın asıl adı Abdülcebbâr Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedânî el-Esedâbâdî'dir. İran'ın batı bölgesinde bulunan Esedâbâd civarında dünyaya gelmiştir.⁴ Ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat 415/1025 yılında öldüğüne yönelik rivayetlerden yola çıkılarak 320-325/932-937 tarihleri arasında dünyaya gelmiş olacağı düşünülmektedir.⁵ Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatını sürdüğü dönem ilim ve ilim adamları bakımından çok parlak bir döneme denk gelmektedir. Ebubekir el-Cessas, (370/98) Bâkılânî (403/1013) İbn Miskeveyh (421/1030) bu dönemde ortaya çıkmıştır.⁶

İlim bakımından parlak bir zamanda hayat sürmüş olan Kâdî Abdülcebbâr, ilk olarak ilim öğrenmeye Esterâbâd ve Hemedân'da başlamış, buralarda öncelikle Şafîi fikhını, hadis ve kelâm olarak ise Eş'ari doktrinini tahsil etmiştir.⁷

Kâdî Abdülcebbâr, Rey şehrinde baş kadı olmuştur. Esas anlamda da bu göreviyle şöhrete kavuşmuştur. Fakat serveti ile ortaya atılan birtakım sözlerden sonra görevden el çektilmiştir. Görevden alındıktan sonra ise ömrünün kalan bölümünü yine Rey şehrinde sürdürmeye devam etmiş, 415/1025 senesinde burada hayata veda etmiştir.⁸

Kâdî Abdülcebbâr, hayatının önemli bir bölümünü ilim adamı yetişsin diye sarf etmiştir. Ebû Saîd es-Sammân, Kâdî Abdülcebbâr'ın yetiştirmiş olduğu ilim adamlarının sayısının çokluğunu anlatmak için “Uğramış olduğum her şehirde Kâdî Abdülcebbâr'dan ilim tahsil etmiş bir kişiye denk geldim” der. İbnü'l-Murtazâ Kâdî Abdülcebbâr'ın yetiştirdiği ve sayısı kırkı bulan isimden bahsetmektedir. Bunlar arasında Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ali el-Basrî (ö.426/1035), Ebû Muhammed

⁴ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/39.

⁵ el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts), 112.

⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*, 1/39-40.

⁷ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*, 112.

⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*, 1/40.

Hasan b. Ahmed b. Mettaveyh (ö.469/1076), Şerif el-Murtazâ (ö.436/1044) gibi isimler vardır.⁹

1.2. İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Fıkıh, tefsir, dinler tarihi gibi birçok alanda farklı eserler ortaya koyan Kâdî Abdülcebbar'ın öne çıkıp meşhur olduğu alan ise kelâm alanıdır. Kelâm alanında uzmanlaştığı söylenmiştir.¹⁰ Hâkim el-Cüşemî, (ö.494/1011) Kâdî Abdülcebbar'ın ilim yolculuğuna fıkıh usûlü ile adım attığını ve fakat ilimden beklentisini bu alandan elde edemediği için kelâm alanına döndüğünü ifade eder¹¹ İbnü'l-Murtazâ (ö.840/1437) ise Kâdî Abdülcebbar'ın, öncelikle Eş'ari kelâmına ve ameli fıkıhta ise Şaffîliğe yöneldiğini, fakat sonra ilim ortamlarında ilmi münazaralar yapacak düzeyde olup müstakil olarak düşüncesini geliştirince Eş'ari ekolünü yetersiz görüp Mu'tezile'ye geçtiğini söylemiştir.¹² Kâdî Abdülcebbar, ilim bakımından devrinin en meşhur şehirlerine seyahatler gerçekleştirmiş, gittiği her yerde ders almış, ders vermiş, bütün ilim alanlarıyla ilgilenmiş ve birçok kitap yazmıştır.¹³ Yazdığı kitaplarından bazıları şunlardır:

1. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. Kâdî Abdülcebbar'ın, kendisinin de müntesibi olduğu Mu'tezile ekolünün beş esas kuralını ele alıp açıkladığı kitabıdır.

2. *el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. Kelâm ilmi bakımından kaleme alınmış Kâdî Abdülcebbar'ın en büyük eseridir. *el-Muğni*, kelâm ilminin hemen bütün konularını kapsamaktadır.¹⁴

3. *Tenzihü'l-Kur'ân 'ani'l-metâin*. Kâdî Abdülcebbar, Kur'ân tefsiri olarak kaleme aldığı bu kitabında, özellikle Kur'ân dil ve uslûbun, değişik anlamdaki lafızlarını ele alarak bu noktada yapılmış olan eleştirilere cevap verip, Kur'ân âyetlerinin yanlış anlaşılmasının önüne geçmeyi hedeflemiştir.

⁹ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*, 11-119.

¹⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*, 1/41.

¹¹ Ebu Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüşemî Hâkim el-Cüşemî, *Şerhu'l-Uyûn* (Tunus: Fuâd Seyyid, 1974), 367.

¹² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*, 1/41.

¹³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*, 1/41.

¹⁴ Ebül-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fî ebvâbi't-tehid ve'l-'adl*, thk. İbrahim Medkur - Hüseyin Taha (Kâhire: Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1962), 20/257-258; Metin Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbar", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 103-105.

4. *Müteşâbihü'l-Kur'ân*. Bu eserinde ise bağlı olduğu mezhep olan Mu'tezile mezhebi dışında kalan mezheplerin kendi yorumlarına delil olarak gösterdikleri âyetleri tek tek incelemiş ve bunlara detaylı bir şekilde cevap vermiştir. Hatta bazı âyetleri kendi görüşünü desteklemek için de delil olarak gösterip açıklamıştır.¹⁵

Burada yer verdiğimiz eserlerinin dışında Kâdî Abdülcebbâr'ın birçok eseri, hatta el yazması olup kayıp olan çokça eserinin olduğu da söylenmiştir.¹⁶ Rivayetler onun yüz cilt olarak yazdığı *el-Muhît* adındaki eserinden bahsetmektedir.¹⁷

Kâdî Abdül Cebbâr'ın bu çalışmada yer verilen eserleri ise, özellikle kelâm alanında kaleme aldığı *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* eserleri, ve tefsir alanında telif ettiği, *Tenzîhü'l-Kur'ân 'ani'l-metâin adlı* eseri, çalışmanın içeriği ile örtüşen, yer yer kendilerine başvuru kaynaklardır.

2. Fahreddin er-Razi'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

2.1. Hayatı

Hakiki ismi Ebu Abdillah Ebu'l Fadl Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et- Taberistânî'dir. Tam adı ve künyesi Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî et-Taberistânî'dir.¹⁸ 25 Ramazan 543/1149 tarihinde Büyük Selçuklu Devleti'nin baş şehri olup günümüzde ise İran'da yer alan Rey kentinde dünyaya gelmiştir.¹⁹ er-Râzî'ye, lakabı doğduğu yerin isminden hareketle verilmiştir. 544/1150'de doğduğu rivayet edilmiştir.²⁰ el-Bekrî, et-

¹⁵ Kamil Güneş, *İslâmi Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 60-71.

¹⁶ Faig Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an* (SBE: Ankara Üniversitesi, 2010), 15.

¹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*, 1/45.

¹⁸ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tesîr ve'l Müfessirûn* (Beyrût: mektebetu Vehbe, 2000), 1/206; Tâceddîn Ebu'n-Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ* (Kahire: Dâru'l-İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.), 8/81; Abdulhamîd Muhsin, *er-Razî-Müfessiren* (Bgdâd: Darü'l-Hürriye, 1394), 13; Cemaleddîn Ali b. Yusuf İbnu'l-Kıtfî, *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ)* (Kahire: Mektebetu'l-Mütenebbî, ts.), 191-192; Ebu'l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman* (Beyrût: Dâru Sâder, 1414), 4/248; Selâheddîn Halil b. Aybek es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefyât* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsil-Arabî, 1405), 4/175; Hâfiz ez-Zehabî, *El-İber Fi Haberi Men Ğaber* (Beyrût: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1405), 3/142; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 602.

¹⁹ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/252; es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, 8/85; Hâfiz Ahmed b. Ali ibni Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân* (Beyrût: Mektebetu'l-Matbaatu'l-İslamiyye, 1423), 4/318; Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1991), 1-2.

²⁰ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/252.

Teymî ve el-Kuresî isimlerinde üç farklı isimle zikredilmiştir.²¹ İbnu'l Hatip ya da İbnu Hatibi'r-Rey tabirleriyle bilinmekle beraber, Fahreddin er-Râzî ismiyle şöhrete kavuşmuştur.²² Eş'ari ve Şâfiî kaynaklarda ise 'İmam' ismiyle yer almıştır.²³ Beğavi (ö.516/1122)'nin öğrenciliğini yapan ve kelâm ilmine yönelik *Ğayetü'l-Meram* adında ki muhteşem kitabıyla şöhret bulan Ömer, er-Râzî'nin öncelikli öğretmenidir.²⁴ On altı yaşına geldiğinde ise hocası olan babasının ölmesi dolayısıyla Simnân'a yerleşerek burada Kemaleddin es-Simnâni'nin (575/1179) derslerine katılmıştır.²⁵ Belli bir zaman geçince Rey'e geri gelmiş ve İşrâki filozoflarından çok meşhur bir isimden, Sühreverdi el-Maktül'ün (ö.587/1191) talebelerinden Mecdüddin el-Cîlî'den kelim ve felsefe ilimlerini öğrenmiştir.²⁶ el-Cîlî ile beraber gittikleri Merağa'da ondan derslerini okumayı sürdürdü. Kıvrak aklı ve üstün gayretinden ötürü çok kısa bir zamanda kendini yetiştirmeyi başardı.²⁷

Fahreddîn er-Râzî'nin şöhret bulmasında yapmış olduğu ilim seyahatlerinin büyük bir katkısı olmuştur.²⁸ er-Râzî, hayatını sürdürdüğü dönemde çok büyük hayati önemi haiz ilim şehirlerine, (Buhara, Cürcan, Tus, Harizm, Belh, Gazne) seyahatler düzenlemiştir.²⁹

İlmi seyahatler düzenlediği bu şehirlerden birisi olan Harizm'de iken Mu'tezile mezhebine mensup bir kısım âlimlerle yapmış olduğu ilmi tartışmalar³⁰

²¹ İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/249; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/175; ez-Zehbî, *El-İber Fî Haberi Men Ğaber*, 3/142; es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/1.

²² İbnu'l-Kıftî, *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ)*, 191-192.

²³ es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/88.

²⁴ İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/250; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/175; el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 6/318; ez-Zehbî, *El-İber Fî Haberi Men Ğaber*, 3/142; es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/86; Abdulhamîd Muhsin, *Müfessiren*, 13; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 602.

²⁵ İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/250.

²⁶ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Kasım b. Yûnus es-Sa'dî el-Hszrecî İbni Ebi Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Enbâ* (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts.), 462; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 602.

²⁷ İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/250; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/176.

²⁸ İbni Ebi Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Enbâ*, 462-465.

²⁹ es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/176.

³⁰ Ebû Abdillâh Ebû'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn et-Taberistânî er-Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Din*, çev. Nadim Macit (Erzurum: İhtar Yayınları, 1996), 16.

neticesinde istenmeyen birtakım olaylar çıkmış ve bu olayları müteakiben oradan ayrılıp Rey'e dönmek zorunda kalmıştır.³¹

Daha sonra okullarında, kendisine ait eserlerden *el-Mebâhisü'l-Meşrikiyye ve Şerhu'l İşârât* isimlerinde olanların müzakere yapıldığı Mâveraünnehir şehirlerini gezmiştir.³²

Öncelikle Serahs'a gitmiş ve orada devrin en meşhur tabiplerinden olan Abdurrahman b. abdulkerim ile tanışma fırsatı yakalamış ve kendisiyle sıkı bir arkadaşlık oluşturmuştur. İbni Sînâ'nın (ö.428/1037) el-Kânûn isimindeki kitabını detaylı bir şekilde onun için açıklayarak şerh etme gayretinde bulunmuştur.

Serahs'tan çıkıp Buhara'ya intikal edince Hanefîlerin meşhur bilginlerinden Nureddin es-Sabûnî (ö.580/1184) ile inanca dair mevzularda tartışmalar gerçekleştirmiş, yüksek derecede beğeni elde etmiştir.³³

er-Râzî, ziyarete gittiği şehirlerin başkanları tarafından taltif edilmiş, ikram görmüştür.³⁴ Önceleri çok serveti olmamasına karşın³⁵ hayatının son dönemlerinde bekçiler tarafından koruma altına alınması gerekecek derecede serveti olmuştur. Bunun sebebinin ise emirlerden, başkanlardan görmüş olduğu ikramlar sebebiyle olduğu söylenmiştir.³⁶

er-Râzî, 1 Şevval 606/1210'da Herat'ta ahirete göç etmiştir.³⁷ Kerrâmîlerin kendisini zehirlediği ve bu nedenle de yaşamını yitirdiği nakledilmiştir.³⁸ Kendisini dinsizlikle itham edenlerden cenazesine zarar gelmemesi için vasiyet ettiği üzere Herat yakınlarındaki Muzdahan beldesi yakınlarında gömülmüştür. Bazı rivayetlere göre ise er-Râzî'nin cenazesi kendi evinde medfun olduğu halde Muzdahan yakınlarındaki bir bölgeye gömüldü diye ilan dilmiştir.³⁹

³¹ İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/250; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/176; es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/86.

³² İbnu'l-Kıtfî, *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ)*, 190.

³³ Nüreddîn es-Sâbunî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 22-23.

³⁴ İbni Ebi Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 462-465; İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/250; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/76.

³⁵ es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/86; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 605.

³⁶ İbnu'l-Kıtfî, *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ)*, 191; ez-Zehebî, *El-İber Fî Haberi Men Ğaber*, 3/142; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 605.

³⁷ İbni Ebi Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 466.

³⁸ es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, 8/86; ez-Zehebî, *et-Tesîr ve'l Müfessirûn*, 1/207.

³⁹ İbnu'l-Kıtfî, *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ)*, 190.

2.2. İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Kuvvetli zekâsı, benzerine nadir rastlanan hafızası, dinleyenleri mest eden etkileyici hitabıyla bilinen ve VII. (XIII.) yüzyılın önde gelen ilim adamlarından birisi olarak kabul gören er-Râzî⁴⁰ tıp, mantık, felsefe, tefsir, Arap dili,⁴¹ fıkıh usulü, kelam, astronomi, matematik gibi yaşadığı çağda var olan hemen bütün ilimleri öğrenip⁴² bu alanların tamamında kitaplar yazmış büyük bir bilgidir.⁴³ bu nedenle kendisi “allâme”⁴⁴ lakabıyla zikredilmiştir. İmamı’l Haremeyn el Cüveynî’nin (ö.478/1085) eş-Şâmil isimindeki eserini⁴⁵ ve Gazzâlî’nin (ö.505/1111) fıkıh usulüne dair yazdığı *el-Mustasfâ* adındaki esri henüz çocuk yaşlardayken hıfzemesi, onun ne kadar kuvvetli bir hafızaya sahip olduğunun göstergesidir. Yazdığı eserler ve öğrencileri marifetiyle onun fikirleri yayılmış ve etki alanı kendi çağının dahi ilerisine gitmiştir. Kutbüddîn el-Mısrî,⁴⁶ Zeynüddîn el-Keşşî⁴⁷ Şerefeddîn el-Herevî, Esîrüddîn el-Ebherî, Tâceddîn el-Urmevî ve Sirâceddîn el-Urmevî kendisinin yetiştirmiş olduğu en meşhur öğrencilerindendir.⁴⁸ Bazı kaynaklarda, er-Râzî’nin şu hususlarda öne çıktığı zikredilir:

- a) Mükemmel bir akıl
- b) Çok sağlam ezber yeteneği
- c) Fazlaca malumat
- d) Olayları iyi analiz etme
- e) Etki eden konuşma.⁴⁹

er-Râzî’nin kısa bir zamanda çokça eser telif etmesinin, hitap ettiği kimseleri zorlanmadan tatmin edebilmesinin, muarızı olduğu ilim adamlarını fazla zorluk yaşamadan yenebilmesinin, bidat ehli mezheplere tabi olan birçok kimsenin hidayet

⁴⁰ İbnu’l-Kıtfî, *İhbâru’l-Ulemâ bi Ahbâri’l-Hukemâ (Târihu’l-Hukemâ)*, 191-192; İbni Ebi Usaybi’a, *Uyûnu’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etubbâ*, 462; İbn Hallikan, *Vefayâtu’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zaman*, 248; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 4/75; ez-Zehebî, *El-İber Fî Haberi Men Ğaber*, 3/142; es-Sübkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, 8/81.

⁴¹ İbnu’l-Kıtfî, *İhbâru’l-Ulemâ bi Ahbâri’l-Hukemâ (Târihu’l-Hukemâ)*, 191.

⁴² es-Sübkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, 8/84-85.

⁴³ İbn Hallikan, *Vefayâtu’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zaman*, 4/249.

⁴⁴ es-Sâfedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 4/175; ez-Zehebî, *El-İber Fî Haberi Men Ğaber*, 3/142.

⁴⁵ es-Sübkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, 8/86; Abdulhamîd Muhsin, *Müfessiren*, 19; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 603.

⁴⁶ İbni Ebi Usaybi’a, *Uyûnu’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etubbâ*, 462.

⁴⁷ İbni Ebi Usaybi’a, *Uyûnu’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etubbâ*, 462.

⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 604.

⁴⁹ es-Sâfedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 4/176; Uludağ, *Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri*, 10-11.

bulmasına vesile olmasının, yaşadığı toplumun farklı kesimlerinden oldukça fazla kimsenin güvenini ve saygısını celbetmesinin arka planında, Allah'ın kendisine bahsettiği bu özellikler vardır.⁵⁰ Çeşitli düşünce ve mezhep müntesipleri er-Râzî'nin oluşturduğu ders halkalarına katılıp kendisini pür dikkat dinlelerdi.⁵¹ Sultanlar, vezirler, âlimler gibi toplumun çok önemli bir kısmı onun ders halkaları arasında idiler.⁵² Farklı mezheplere tabi olan bilginler ve hepsi ayrı ayrı alanlarında ihtisas yapmış âlimler bu ders halkaları esnasında yönelttikleri sualler karşısında er-Râzî'den son derece ilmi çerçevede tatminkâr cevaplar alırlardı.⁵³

Yapmış olduğu ilmi münazaralarla ehli bidat birçok insanın Ehli Sünnete girmesini sağlamıştır.⁵⁴ Hristiyan olanlarla da pek çok münazara yapmıştır. Fikri mücadelesini özellikle Kerrâmiyye, Felsefe, Mu'tezile ve bâtınıyye gruplarına karşı sürdürmüştür.⁵⁵ Temel İslam Bilimleri arasında er-Râzî'nin en çok öne çıktığı alanlar kelâm ve tefsir alanlarıdır. er-Râzî, Gazzâlî'nin (ö.505/1111) yapmış olduğu gibi filozoflara karşı Eş'ariyye ekolünün kelâm doktrinini savunagelmiştir.⁵⁶ Tefsire dair öne çıkan eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1) *Mefâtihu'l-Gayb* ⁵⁷ *et-Tefsîrû'l-Kebîr* diye de bilinir. er-Râzî'nin tefsire dair en önemli eseri olup otuz iki cilttir.⁵⁸

2) *Esrâru'l-Kur'ân*. İhlâs, A'lâ, Tîn ve Asr sûrelerinin tefsirinden ibarettir.⁵⁹

3) *Esrâru't-Tenzîl ve Envârü't-Te'vîl*. *Tefsîru'l-Kur'âni's-Sağir* adıyla da tanınan bu eserde,⁶⁰ ahlâk ve fıkıh konuları izah edilir.⁶¹

⁵⁰ es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/176; Uludağ, *Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri*, 10-11.

⁵¹ İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/249; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/176; er-Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Din*, 13.

⁵² İbni Ebi Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 465; ez-Zehebî, *El-İber Fî Haberi Men Ğaber*, 3/142.

⁵³ İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/249; Uludağ, *Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri*, 10-11.

⁵⁴ İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/249-250; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/176; er-Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Din*, 14.

⁵⁵ İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/252; ez-Zehebî, *El-İber Fî Haberi Men Ğaber*, 3/142; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/89-90; Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, ts.), 28/348-349.

⁵⁶ es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, 8/82-84; Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî", 12/89-90.

⁵⁷ İbni Ebi Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 470; es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, 8/87.

⁵⁸ İbnu'l-Kıtfî, *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ)*, 191.

⁵⁹ Uludağ, *Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri*, 51.

4) *Âcâ'ibu'l-Kur'ân*. Kelime-i tevhîd, ahlak ve tasavvûfî konulara dairdir.⁶²

3. Fahreddîn er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb* Adlı Tefsiri

3.1. Tefsirinin Yazılış Tarihi

er-Râzî'nin, tefsiri hangi tarihte kaleme aldığı tam ve kesin olarak bilinemese de bazı sûrelerin sonuna attığı tarihlerden tefsiri hayatının son zamanlarında telif etmeye başladığı anlaşılmış olmaktadır.⁶³ er-Râzî, öncelikle yalnızca ve geniş bir çerçevede Fâtiha sûresinin tefsirini yapmış, sonra diğer sûreleri ona ek olarak tefsir etmiştir.⁶⁴ er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb*'da vermiş olduğu en önceki tarih, Âl-i İmrân Sûresinin son tarafında bahsedilen, Hicrî 1 Rebiyulahir 595/1199 Perşembe günüdür.⁶⁵ er-Râzî'nin, tefsirinde verdiği son o tarih ise Fetih Sûresinin sonunda geçen, Hicrî 17 Zilhicce 603/1207 Perşembe.⁶⁶ er-Râzî'nin Hicrî 606/1210'da öldüğü düşünüldüğünde, tefsirindeki sûre sonlarında verdiği tarihler de göz önüne alındığında, tefsirini hayatının son zamanlarında telif ettiği ortaya çıkmaktadır.

er-Râzî'nin tefsirini bitiremeden öldüğüne dair birtakım iddialar ortaya atılmış, tefsirin değişik nüshalarında yer alan bazı ziyade sözler ortaya atılan bu iddialara dayanak olarak kabul edilmiştir. *Mefâtîhu'l-Gayb*'ın bütünü er-Râzî'ye isnad edenler de değişik farklı sözlerin, tefsire yapılmış olan tahkik türü eserlerden ileri geldiğini bildirmişlerdir. *Mefâtîhu'l-Gayb*'ın baştan sona bütünü er-Râzî'ye ait olduğu noktasında âlimlerin çoğunun fikir birlikteliği vardır.⁶⁷

⁶⁰ İbnu'l-Kıttî, *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ)*, 191; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/179.

⁶¹ Uludağ, *Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri*, 51.

⁶² Uludağ, *Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri*, 46.

⁶³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 607; Cebeci, "Mefâtîhu'l-Gayb", 28/348.

⁶⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 607.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Ebû'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 9/127.

⁶⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/94.

⁶⁷ Tâha Câbir el-Ulvânî, *el-İmam Fahrüddîn er-Râzî ve Müsennefâtuhu* (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1431), 149-164.

3.2. Tefsirini Yazma Amacı

er-Râzî'nin, tefsirini yazmasındaki amacının, akli deliller ve istidlal yolları sayesinde Kur'ân'a yapılan saldırıların önüne geçmek, İslam akidesiyle alakalı istidlalleri kuvvetlendirmek ve bu çerçevede ortaya atılan karşıt görüşleri çürütmek olduğu anlaşılmıştır.⁶⁸ XII. (h. VI.) asırda İslam dünyasındaki meydana gelen siyasal ve sosyal karışıklıklar, kendisini böyle bir tefsir kaleme almaya yönlendirmiştir.⁶⁹ Râzî, dinî ve tabiî ilimlerin neredeyse tamamında sağladığı geniş birikimi, kendine özel metotla etki eden bir tarzda Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması açısından kullanmak ve hayatını bu muhteşem eserle sonlandırmak gayesiyle tefsirini telif etmiştir. Bunun yanında eserini, Ehl-i Sünnet akaidi üzerine ele almış ve bu harika tefsiriyle sünnî mezheplerin tefsir alanındaki konumunu kuvvetlendirmeyi amaçlamıştır.⁷⁰

3.3. Tefsirin Genel Özellikleri

3.3.1. Rivâyet ve Dirâyet Yönünden

er-Râzî, tefsirini yazarken dirayet ve rivayeti mecz etmiş, birçok sayıda akli çıkarımda bulunmuş ve nakilleri akla dayanan delillerle kuvvetlendirmeye çaba harcamıştır. Bunları ise zaman zaman felsefî münazaralara dayandırmış ve incelemiştir.⁷¹ Onun tefsirini okuyanlarda ara ara kendisinin akli delillerin dışında herhangi bir delile başvurmadığı intibası oluşabilir, lakin onun tefsiri dikkatle okunup incelendiğinde bütün tefsir ekollerinden ve metotlarından çokça istifade etmiş olduğu anlaşılır.⁷²

Tefsir alanında en önemli konulardan bir tanesi, ashab ve onları görenlerin rivayet ettikleri tefsirleri yi bilmektir. Müellif bu hususu genel kural sayarak sahabe ve tabiîlerin tefsirlerine özellikle dilsel anlamlar, sebab-i nüzûl, kıraat ve değişik hükümler açısından çok önem atfetmiştir.⁷³

⁶⁸ Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", 28/348.

⁶⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 608.

⁷⁰ Muammer Erbaş, *Fahreddin er-Râzî ile İbn Teymiyye'nin Kur'ân'a Yaklaşımları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2001), 462.

⁷¹ İsmail Cerrahoğlu, *Fahreddin er-Râzî ve Tefsiri* (Ankara: Atatürk Üniv, İİFD, 1977), 25-28; Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", 28/348.

⁷² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 609.

⁷³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 610.

er-Râzî'nin bu anlamda istifade ettiği şahısların en önde geleni İbn Abbas (ö.68/687) tır. İbn Abbas'ın tefsir konusundaki rivayetleri müellifin eseri adına en güvenilir, sağlam bir merciidir.⁷⁴ *Mefâtihu'l-Gayb*'da kaynak gösterilmeksizin mükerrerler haricinde genel olarak senedi olmayan 1600 Hadîs yer almış, bu Hadîs-i Şerîfler'den 1062'si hadis kaynakları açısından en güvenilir kaynak kabul edilen Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır.⁷⁵

3.3.2. Kelâmî Yönden

er-Râzî, almış olduğu dersler ve hayatını sürdürdüğü dönemin şartları itibariyle kelâm konularının tamamına yönelme ihtiyacı hissetmiş, değişik firkaların görüşlerini tartışmıştır. Bu nedenle er-Râzî'nin tefsiri kelâm alanında yadsınamaz bir kaynaktır.⁷⁶ *Mefâtihu'l-Gayb*'da felsefe ile alakalı mevzulara da yer verilmiştir. er-Râzî'nin felsefe konularına değinip ele almasını es-Sâfedî'den rivayet edilen şu haber çok muhteşem bir tarzda açığa çıkarmıştır. “Felsefe alanında olsun değişik konularda olsun bir muarızının şüpheli olduğunu düşündüğü bir fikrini alıp incelediğinde, o fikri ya tamamen bozar veya da o fikrin esas olarak dayandığı şeyi kökten imha ederdi”.⁷⁷

3.3.3. Kıraat Yönünden

er-Râzî'nin, tefsirinde ehemmiyetle yer verdiği konulardan birisi de kıraat konusudur. Sahih ve meşhur kabul edilen kıraatlerin sağlamlığına dair Arap dili ve belâgatı başta olmak üzere Arapça şiirlerden de örnekler getirerek sahih kıraatlerin doğruluğuna değinmiştir. er-Râzî, kıraat farklılıklarını yer yer akli delillerle açıklamaya çalışmış, bazen de kıraatleri dilsel, Arap dili kaideleriyle Araplar nezdinde yaygın kullanımı, kullanım şekillerini ve anlamları göz önüne alarak değerlendirme gayretinde olmuştur. Mütevâtir olarak tarif edilen ancak âlimlerin birçoğu tarafından Arap dil kurallarına uyum sağlamadığı nedeniyle eleştiriye tabi tutulan bazı kıraatleri, bu eleştiriler karşısında şiddetli bir şekilde savunmuştur. Çok kuvvetli olan mantık ve akıl muhakemesiyle kıraatleri, âyetler ile sûrelerin arasında

⁷⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 610; Cerrahoğlu, *Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri*, 28-31.

⁷⁵ Cebeci, “*Mefâtihu'l-Gayb*”, 28/348-349.

⁷⁶ Cebeci, “*Mefâtihu'l-Gayb*”, 28/348-349.

⁷⁷ es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4/177.

bulunan münasebet bakımından değerlendiren er-Râzî, değişik okuma biçimlerine göre âyetleri tefsir edip mana vermeye çalışmıştır. Kıraatleri tefsirinde ele alma bakımından da bu sahaya farklı bir canlılık kazandırmıştır.⁷⁸

er-Râzî, eserinde âyetler hakkında var olan bütün kıraât çeşitliliklerine değinmeye çalışmış, bu kıraatler arasından sahihlik derecesi bakımından mütevâtir olanlara, sağlamlık açısından daha zayıf olan şâz kıraatlerle veya kıyasla muhalefet edilemeyeceğini açıklamıştır.⁷⁹ Kıraat, lügat ve gramer konusunda birçok kez Ferrâ (ö.207/822)'ya yönelmiştir.⁸⁰

3.3.4. Fıkhî Yönden

er-Râzî, eserinde fıkhi mevzulara kapsamlı bir şekilde alan açmıştır. Fıkhî konularda yeni denilebilecek bakış açıları geliştirmiş, fıkıhla ilgili âyetleri tefsir ederken mezheplerin farklı yaklaşımlarına detaylı bir şekilde değinmiştir.⁸¹ er-Râzî, bilhassa fıkıhla ilgili âyetleri tefsir ederken kelimelerin tam bir şekilde anlaşılması için ve kastedilen anlamın elde edilmesi adına dilsel ve mantıksal yorumlara oldukça önem atfetmiştir. Bazı zaman cer harfinden, bazen de elif lam takısından yola çıkarak değişik anlamlar çıkarmayı amaçlamıştır.⁸² er-Râzî, ictihad yapabilmenin şartlarını ağırlaştırmadan ictihad yapmayı kolaylaştırmayı amaçlamıştır. er-Râzî'ye göre ictihad yapabilmenin başlıca şartı, aklî deliller yoluyla muhakeme yapabilme kabiliyetidir. Akıl ve muhakeme yeteneği ile ictihad yapılacağını öne süren er-Râzî, diğer âlimlere göre daha öne çıkmıştır.⁸³

3.3.5. Ulûmu'l-Kur'ân Yönünden

er-Râzî, Kur'ân ilimleri alanında herhangi bir çalışmanın başlamadığı ve tamamıyla Kur'ân ilimlerini aynı yerde mütalaa eden geniş çaplı çalışmaların gündeme gelmediği bir zamanda tefsirini yazmaya başlamış ve tefsirinde tenâsüb ve

⁷⁸ Cerrahoğlu, *Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri*, 32-34; Mehmet Adıgüzel, *Kıraâtler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri (Doktora Tezi)* (Ezurum: Atatürk Üniv, SBE, 1998), 445.

⁷⁹ Erbaş, *Fahreddîn er-Râzî ile İbn Teymiyye'nin Kur'ân'a Yaklaşımları*, 465.

⁸⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 612.

⁸¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2009, 630-631.

⁸² Zeki Yıldırım, *Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîrinde Fıkıh Usûlü Uygulaması* (SBE: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1997), 308.

⁸³ Yıldırım, *Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîrinde Fıkıh Usûlü Uygulaması*, 312.

insicâm,⁸⁴ müşkilü'l-Kur'ân,⁸⁵ muhkem-müteşabih,⁸⁶ nâsîh-mensûh,⁸⁷ esbâb-ı nüzûl,⁸⁸ başlıklarında pek çok konuyu ele alarak farklı bir boyutta mütalaa etmiştir. er-Râzî, ne kadar da Kur'ân ilimleriyle ilgili özel bir eser telif etmemişse de, *Mefâtihu'l-Gayb*'da bu mevzulara değinmiş, neredeyse bir kısmı hakkında yazılan eserlerden daha kapsamlı bir şekilde ele almıştır.⁸⁹

Tefsirinde âyetler ve sûreler arasındaki münasebete özellikle yer veren er-Râzî, bunu ise tek bir lafızdan farklı anlamlar elde ederek yapmış, ya da âyetler arasında ilişkiyi ortaya koyarak yapmaya çalışmıştır. Âyetler arasındaki düzeni dikkate almayanları da eleştirmiştir.⁹⁰ er-Râzî'ye göre Kur'ân hakkında yapılmış olan bütün açıklamaların doğruluğu âyetlerin ve sûrelerin arasındaki münâsebete dayalıdır. Yapılan açıklamalar şayet sûre ve âyetlerin arasındaki münâsebete uygun değilse, açıklamaların kabul edilmemesi adına iktifa edilen nedendir. er-Râzî, Kur'ân'ı oluşturan ve en ufak unsuru olan âyet-i celilelerden, en hacimli âyetlerin oluşturduğu sûrelere varıncaya dek, Kur'ân'ın düzeninde ki birçok sırdan bahsedip Kur'ân'ın bütünlüğü en güzel şekilde meydana çıkarmıştır.⁹¹ er-Râzî, insicam ve tenâsübü Kur'ân'ın anlaşılmasında elzem kabul etmiştir ve tefsirinde de sistemli bir şekilde uygulamış ve bu anlamda bir yenilik başlatmıştır.⁹² er-Râzî, müşkilü'l-Kur'ân bağlamında mezheplerin ortaya koyduğu görüşlerden istifade etmiş, fakat kelâm mevzusunda mezhepler de tartışmaya sebebiyet veren âyet-i celiler hakkında uzunca yorumlarda bulunmuştur. Ehli Sünnet ve Ehli Sünnet dışı farklı ekollerin ortaya koyduğu delilleri saymış, bunların içerisinden tercih etmiş ve nihayetinde kendi görüşünü açıklamıştır. Bu anlamda özellikle Mu'tezileye cevap vermiş ve onların düşüncelerini çürütmeye çalışmıştır. Açıklamalarını, dilin özelliklerinden, nahiv ve

⁸⁴ İhsan Kahveci, *Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân* (SBE, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001), 206-212.

⁸⁵ Kahveci, *Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 188-196.

⁸⁶ Cerrahoğlu, *Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri*, 35-36; Kahveci, *Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 168-187.

⁸⁷ Kahveci, *Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 141-167.

⁸⁸ Cerrahoğlu, *Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri*, 31; Kahveci, *Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 119-127.

⁸⁹ Kahveci, *Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 219-224.

⁹⁰ Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", 28/348-349.

⁹¹ Ali Yılmaz, *Fahreddîn er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm* (Erzurum, SBE: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996), 317.

⁹² Yılmaz, *Fahreddîn er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*, 319.

kıraat değişikliklerinden istifade ederek bir temele oturtmaya çalışmıştır. Yine mantıkî ve felsefî açıklamalarda bulunmuş, dönemindeki fen bilimlerinin elde ettiği sonuçlardan da faydalanarak tercihi olan görüşü güçlendirmek istemiştir.⁹³

3.4. Tefsirin Kaynakları

er-Râzî, tefsirinin rivayet ve dilsel bölümünün çoğunluğunu Abdullah b. Abbas (ö.68/687)'tan ulaşan haberlere dayandırmıştır.⁹⁴ Kelime tahlili ve cümle yapısı gibi grameri ilgilendiren konularda ise Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö.207/822)⁹⁵ ve Zeccâc (ö.311/923)'dan⁹⁶ istifade etmiştir. Âyetlerin akla dayanan yorumlarında, psikolojiyi ilgilendiren kısımlarında, ahlak bakımından değerlendirildiğinde Gazzâlî (ö.505/1111)' den istifade etmeyi ihmal etmemiş, bu noktalardaki yorumlarını Ona dayandırmıřtır⁹⁷. Ebû Bekir el-Asamm (ö.200/816),⁹⁸ Ebû Ali el-Cübbâî (ö.303/915),⁹⁹ Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934),¹⁰⁰ Rummânî (ö.384/994), Kâdî Abdülcebbâr (ö.415/1024)¹⁰¹ ve bil hassa Zemahşerî (ö.538/1143)¹⁰² benzeri Mu'tezile bilginlerinin telif etmiş oldukları kitapları yer yer tenkit etmekle beraber istifade etmiştir. Aynı zamanda farklı eserlerden, kelâma ve felsefeye yönelik bilgiler aktarmasına rağmen bu eserlerin ismini belirtmeden Mücessime'den bazıları,¹⁰³ Felsefeciler,¹⁰⁴ Mu'tezileden bir kısmı¹⁰⁵ şeklinde aktarımlar yapmıştır. Kur'ân'ın îcâzı bağlamında birçok kez Abdulkâhir el-Cürcanî (ö.471/1078-79)¹⁰⁶ ve Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (ö.403/1013)'den¹⁰⁷ rivayetler de bulunmuş, bunun yanında Ebû Bekir el-Asamm (ö.200/816)¹⁰⁸ ve Kâdî Abdülcebbâr'dan

⁹³ Sabri Demirci, *Faruddîn Râzî'nin Tefsiri Mefâtihu'l Ğayb'da Müşkilu'l Kur'ân Meselesi* (İstanbul SBE: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003), 143.

⁹⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/109,6/154,8/57,9/47,12/82,13/144,14/15,15/47,22/13,24/9,29/200,30/9,31/99,31/14.

⁹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 5/39,8/163,13/123,17/161,30/8-9,31/150,30/130,.

⁹⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 8/163,9/14,13/123,14/15,1/29,30/130,31/150.

⁹⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/102,22/7,23/68,26/237.

⁹⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 7/39,8/46.

⁹⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9/32,19/133,22/113.

¹⁰⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 8/46,29/197.

¹⁰¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 8/35,22/113,24/9,31/150.

¹⁰² er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/125,9/146,17/56-57,22/4,30/11.

¹⁰³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 12/112.

¹⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/90.

¹⁰⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/90,6/139-140.

¹⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 13/76-77,9/146,15/139,16/29.

¹⁰⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 4/72,9/174,31/186.

¹⁰⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 7/39,8/46.

(ö.415/1024) da bir takım haberleri rivayet etmiştir.¹⁰⁹ Bütün bunlarla beraber ilim sahasında ne kadar kıymetli âlim varsa er-Râzî birçoğundan istifade etmiş ve tefsirinde yine birçoğuna yer vermiş olduğunu gördük.

¹⁰⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 8/35,22/113,24/9,31/150.

BİRİNCİ BÖLÜM

Î‘CÂZU’L KUR’ÂN İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

A-Kavramlar (Î‘caz, Kur’ân, Tehaddî)

Î‘câzü’l-Kur’ân terkihi, “Kur’ân” ve “î‘câz” lafızlarından müteşekkil isim tamlamasıdır. Terkip olarak manası; beşer olarak insanlığı, kendilerine tehdîde bulunduğu şeyi yapmaktan aciz olduklarını ispat etmesidir. Dolayısıyla bu, masdarın failine izafe edilmesi babındandır. Mef’ûl (nesne.) ve fiile (eyleme) taalluk (dayanan) eden bilindiği için hazfolunmuştur.

Kur’ân’ın beşer olarak insanlığı aciz bırakması, hadd-i zatında maksat değildir. Aksine maksat, “lazım’ı” yani, bu kitabın doğruluğunu, hak bir kitap olmasını, onun indirildiği peygamberin ise şeksiz bir elçi olma gerçeğini meydana çıkarmaktır.¹¹⁰

Şimdi bu terkihin öğelerini kısaca açıklayalım:

1. Î‘câz

“Î‘câz” sözcüğü lügatte “insanın veya bir şeyin arka tarafına kalan bölgesi, bir şeyden geri kalmak” anlamına gelen “عجز/acz” kelimesinden meydana gelmiştir. Bu kelime sonraki kullanımlarında Arap örfünde “her hangi bir şeyi yapma anlamında kusurlu davranmak, yapamamak” manasında ve “kudret” kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır.¹¹¹

“عَجَزَ” fiilinin “if’âl” babından masdarı olan “إِعْجَاز/i‘câz sözcüğü ise “acze düşürmek, aciz bulmak, her hangi bir şeyi elden kaçırmak” gibi manalarda

¹¹⁰ Muhammed Abdulazîm Zürkânî, *Menâhîlu’l-İrfân Fî ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1995), 2/259.

¹¹¹ Ebû’l-Kâsım el-Huseyn er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât Fî Ğarîbi’l-Kur’ân* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 322; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Bulak/Mısır: el-Matbaatu’l-Kübra’l-Mîriyye, 1300), 10/42; Menna Kattân, *Mebâhis fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân* (Riyâd: Mektebetu’l-Me’ârif, 2000), 250.

kullanılır.¹¹² Yine her hangi bir şeyin bir nümunesini/örneğini meydana getirmekten kişiyi acze düşürmeye ise mu‘cize adı verilir. Bu anlamda Kur’ân’ı Kerim, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) en mühim ve ebedî mu‘cizesidir.¹¹³

Î‘câzu'l-Kur’ân, ıstılahta ise genel bir değerlendirmeye “Kur’ân’ın, özünde var olan belâgat, fesâhat ve nazımın¹¹⁴ eşsizliği gibi edebî yönlerdeki üstünlük, sahip olduğu zenginlik ve ihtiva ettiği gaybî haberler sebebiyle bir benzerini yapmaktan acze düşürmesi” diye tanımlanır. Bu tarifte anlaşılacağı üzere edebi yönden üstün olmak Arap lügatini, inceliklerini iyi bilen edebiyatçılarla alakalıyken içeriğinin üstün olması ise bununla beraber ne kadar selim akılda ve bilgili kimse varsa tamamını alakadar etmekte, bu durum Kur’ân’ı bütün insanlığa ilahi bir ileti durumuna getirmektedir.¹¹⁵

2. Kur’ân

“Kur’ân” kelimesi, asıl itibariyle “küfrân” ve “ruchân” kelimeleri gibi “toplamak” veya “okumak” manasında masdardır.¹¹⁶ “Kur’ân” kelimesi, Hz. Peygamber’e indirilmiş olan kitabın özel bir adıdır. Tıpkı Tevrat ve İncil’in Hz. Musa ve Hz. İsa’ya indirilen kitaplara verilmiş özel isimler olduğu gibi.¹¹⁷ Nitekim âyet-i kerimede:

“إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ” *“Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy.”*¹¹⁸ buyrulmaktadır.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/326-340; İsmail b. Hammâd el-Cevheri, *es-Sihâh* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), 3/884; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tesîru Ğaribi'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978), 180.

¹¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 162.

¹¹⁴“Nazım” sözcüğü lügatte “inci ve buna benzeyen değerli küçük taşları ip üzerine dizmek, sözcükleri ara vermeden telaffuz etmek, kitap yazmak, bir araya getirmek manalarına gelir. İstılahta ise sözcükleri, dil bilgisi kurallarının gerektirdiği şekilde, bu kurallar çerçevesinde kullanılmaktadır. Yurt, *Fahrüddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân* (*Mefâtihu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında*), 195.

¹¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/403; Yurt, *Fahrüddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân* (*Mefâtihu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında*), 48; İsmail Karaçam, *En Büyük Mu'cize Kur'ân-ı Kerim'in İlmî ve Edebî Sırları* (İstanbul: Yeni Şafak, 2005), 307.

¹¹⁶ Muhammed A'lâ b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm* (Beyrût: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996), 2/1306; Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Matbaa Hicâzî, ts.), 1/161; Yurt, *Fahrüddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân* (*Mefâtihu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında*), 47.

¹¹⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/161-162; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 31-34.

¹¹⁸ el-Kiyâme, 75/17-18

“Kur’ân” kelimesinin kökü, içerdiği anlamı çerçevesinde farklı fikirler ileri sürülmekle birlikte çoğunluğa göre قُرْآن kökünden türemiştir ve İslam bilginleri nezdinde en sağlam görüşün ve tercih edilenin bu olduğu vurgulanmıştır. Bazı âlimlere göre ise كَرَن kökünden türemiştir. Hz. Muhammed’e (s.a.v.) indirilmiş kitaba has kılınmış bir kelimedir. Nitekim Tevrat Hz. Musa’ya (a.s.), İncil de Hz. İsa’ya (a.s.), indirilen kitabın özel adlarıdır.¹¹⁹

“قرأ” fiili, “toplamak” manasına geldiği için bu kitabın diğer kitaplar arasında “Kur’ân” ismiyle has kılınmasının sebebinin bazı âlimler: “Tüm diğer kitaplarının faydalarını toplaması, hatta tüm ilimlerin semeresine cami olması” şeklinde açıklamıştır. Nitekim Allah Teâlâ buna:

“تَبَيَّنَّا لِكُلِّ شَيْءٍ” “Her şey için bir açıklama.”¹²¹ buyruklarıyla işaret etmektedir.¹²² Ve “وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ” “Her şeyi ayrı ayrı açıklayan.”¹²⁰

Istilahî olarak Kur’ân tanımına yönelik şöyle açıklamalar yapılmıştır:

a) Nebi (s.a.v.)’e indirilmiş olan, mushaflarda yazılmış olan, tevatür derecesindeki haberlerle rivayet edilen, tilavet edilmesiyle de ibadet edilmiş olan ilahi bir sözdür.

b) Fâtiha sûresinin başından Nâs sûresi de dâhil olmak üzere sonuna kadar Hz. Peygamber’e (s.a.v.) indirilen, kendine has özellikleri olan lafızlardır.¹²³

3. Tehaddî

“حدى” kökünden türeyen ve “tefe‘ul” vezninden olan “tehaddî” kelimesi sözlükte, “yarışmak, rekabet etmek, meydan okumak, mübarezeye davet etmek” gibi anlamlara gelir.¹²⁴

Müşrikler, Kur’ân âyetlerinin kaynağını kime dayandıracaklarını bulamamış, bir kısmı da “Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir”¹²⁵ derken, kimisi onu

¹¹⁹ Yurt, *Fahruddîn Râzî’ye Göre İ‘câzu’l-Kur’ân (Mefâtîhu’l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 46-47.

¹²⁰ Yûsuf, 12/111

¹²¹ en-Nahl, 16/89

¹²² el-İsfehânî, *el-Müfredât Fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 402.

¹²³ Zürkânî, *Menâhîlu’l-İrfân Fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/20; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 33-35.

¹²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 28/183; Muhammed b. Zekeriyâ Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtârü’s-Sıhah* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985), 127.

¹²⁵ el-Müddessir, 74/24

şeytanlara¹²⁶ isnad etmekte ve kimisi de Hz. Peygamber'i (s.a.v.) mecnunlukla¹²⁷ suçlamaktaydı.

Onları, içlerinde var olan bu durumdan uzaklaştırıp sadırlarındaki şüpheleri yok etmek üzere Kur'ân'ın bir takım meydan okumalar yaptığını bilmekteyiz. İşte Kur'ân'ın bu meydan okumalarına “tehaddî” diyoruz.¹²⁸

Terim olarak tehaddî, Kur'ân'ın, kendisinin mu'cize oluşunu, Allah'tan gayri hiçbir kuvvetin onun bir benzerini oluşturamayacağını anlatarak bu mevzuda inkar edenlere meydan okumasıdır.¹²⁹

4. Tehaddînin Maksadı

Tehaddî âyetlerini, siyak-sibak ilişkisi içerisinde er-Râzî'nin yorumları ışığında incelediğimizde genel olarak şu maksatların gözetildiğini görmekteyiz:

a- Kur'ân'ın mu'cize oluşunu ortaya koymak, bu yolla Hz. Peygamber'e atılan iftiraları bertaraf edip nübüvvetini tasdik etmek.¹³⁰

er-Râzî, Yûnus sûresi 38. âyetin tefsirinde şöyle demektedir:

“Allah Teâlâ, Muhammed (a.s.)'ın bu Kur'ân'ı getirmesinin, Allah Teâlâ'ya bir iftira yolu üzere olmadığını, ancak onun, Allah katından ona inen bir vahiy olduğunu beyân etmiş, sonra bu sözün doğruluğuna: ‘Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin...’¹³¹ buyruğuyla delil getirmiştir. Bu onun, Muhammed'e (s.a.v.) Allah Teâlâ katından inen bir mucize olduğuna, onun, iftira ve uydurulmuş olmaktan beri olduğuna delâlet eder.”¹³²

er-Râzî, yine Tûr sûresinin tefsirinde şunları söylemektedir:

“Bu âyetler Allah Teâlâ'nın, ‘Yoksa onlar, ‘*O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz’ mu diyorlar?*’¹³³ buyruğuyla alakalıdır. Bunun takdiri zikrettiğimiz üzere, ‘Ona ‘kâhin’ mi diyorsunuz?’ yoksa ‘Şâir’ mi yoksa

¹²⁶ et-Tekvîr, 81/25

¹²⁷ el-Hicr, 15/16

¹²⁸ Yurt, *Fahrüddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân (Mefâtîhu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 60.

¹²⁹ Mustafa Sadık er-Râfî, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 120.

¹³⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/257.

¹³¹ Yûnus, 10/38

¹³² er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/98.

¹³³ et-Tûr, 52/30

‘Kur’ân’ı uydurup söyledi’ mi diyorsunuz? şeklindedir. Sonra Allah Teâlâ, tüm bu ihtimallerin batıl olduğunu beyan için, ‘Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!’ buyurdu. Yani ‘Eğer o bir şâir ise, içinizde beliğ şâirler, zekî kâhinler, irticalen hutbe irat edip kasideler okuyanlar, kıssalar anlatanlar var. Uzun ve kısa olması fark etmez, o halde peygamberin getirdiği şeyin bir benzerini getirsinler.’ manasındadır.”¹³⁴

b- Peygamberimizin kalbini tespit, müminlerin imanını kuvvetlendirmek, din üzere sebatlarını artırmak.

c- Kâfirleri ilzam edip Müslüman olmalarını temin etmek.¹³⁵

Nitekim Hûd sûresi 13. âyetteki tehdîden sonra 14. âyette: *فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ أُولَٰئِكَ سَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا ۗ فَاذْكُرُوا اللَّهَ الَّذِي هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُكفِرُونَ* “Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur’ân) ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir ve ondan başka hiçbir ilah yoktur. Artık Müslüman oluyor musunuz?”¹³⁶ buyrulmaktadır.

er-Râzî’nin açıklamalarından anlaşıldığına göre bu âyetteki hitapta iki ihtimal vardır:

Birincisi, bunun hem Hz. Peygamber’e, hem de mü’minlere bir hitap olmasıdır ki o takdirde mana: “Üzerinde olduğunuz ilim üzere devam edin. O Kur’ân’ın Allah katından indirilmiş olduğu hususundaki katî bilginizi ve kararlılığınızı, azminizi artırın” şeklinde olur. Bazıları da, bu ifâdede bir hazfın bulunduğunu, buna göre kelamın takdirinin de, “Ey Müslümanlar, o kâfirlere, ‘Biliniz ki, o Kur’ân ancak Allah’ın ilmi ile indirilmiştir’ deyiniz.” şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İkincisi, bunun kâfirlere yapılan bir hitap olmasıdır ki o takdirde mana şöyle olur: “Allah’tan başka çağırdığınız o kimseler, Kur’ân’a muâraza etme hususunda size yardımcı olma teklifinize icabet etmezlerse, ey kâfirler biliniz ki, bu Kur’ân ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir. Şuhalde sizi deliller ilzam edip susturduktan sonra, halâ Müslüman olmaz mısınız?”¹³⁷

d- Şirki iptal, Allah’ın varlığını ve birliğini ispat etmek.

er-Râzî, bu hususla ilgili açıklamalarına şöyle devam etmektedir:

¹³⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/257.

¹³⁵ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/204.

¹³⁶ Hûd, 11/14

¹³⁷ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/204.

“Allah Teâlâ, Muhammed’e (s.a.v.), kâfirlerden, Kur’ân’a muârazayı gerçekleştirme hususunda putlardan yardım istemelerini istemesini emredince, sonra da onların bundan aciz oldukları ortaya çıkınca, putların arzulanan hiçbir şey hususunda kesinlikle fayda ve zararları olmadığı da ortaya çıkmış oldu. Durum ne zaman ki böyle oldu, onların ilah olduğunu iddia eden görüş de batıl olmuş oldu. Kâfirlerin putlarından yardım istemelerinden sonra muârazadan aciz olmaları o putların ilahlığını iptal edici ve Muhammed’in (s.a.v.) nübüvvetinin sabit olduğu hususunda bir delil oldu. Böylece âyetteki, ‘O’ndan başka hiçbir ilah yoktur’ ifâdesi, putların ilah olduğu hususundaki görüşün aşikâr yanlışlığına bir işaret oldu.”¹³⁸

e- İnkârcıların azapla tehdit edilmesi.

er-Râzî, bununla alakalı şöyle demektedir:

“Hûd sûresi 14. âyette ‘وَأَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ’ *O’ndan başka hiçbir ilah yoktur*’ ifâdesi, bir nevi tehdittir. Sanki bununla şöyle denmiştir: ‘Muhammed’in (s.a.v.), peygamberlik iddiasında doğru olduğu bu delille sabit olup da siz de Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığını bildiğinize göre, artık O’nun kahrından ve azabından korkun, küfürde ısrarı bırakıp, İslâm’a yönelin.’ Bunun bir benzeri de, Bakara sûresindeki tehdî âyetinin zikrinden sonra: “Eğer, *yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.*”¹³⁹ âyetidir.”¹⁴⁰

B - İ‘câzü’l-Kur’ân

Kur’ân’ın inişini müşahede eden o lisanî/dilsel fitratları bozulmamış insanlar Kur’ân i‘câzını kendi zevkleriyle fark edebiliyorlar ve tadabiliyorlardı. Bazı insanların Kur’ân’ın bazı âyetlerini duyunca hemen secdeye kapanmaları, Lebîd gibi büyük edebiyat ödülünü almış bazılarının da Kur’ân’ın inişinden sonra Kur’ân’ın üstün seviyesine karşı kendilerinden hissettikleri eziklikten dolayı şiir söylemeyi tamamen bırakmış olmaları bu edebî zevkleri için önemli tanıklardır.

İşte bu lisanî zevk ve edebî melekenin yaygın ve egemen olduğu ilk nüzul ortamında Kur’ân i‘câzı için delil aramaya ve bazı vecihlerle bunu açıklamaya gerek duyulmuyordu; çünkü zaten insanlar bunu kendi zevkleriyle fark ediyorlardı. Bu

¹³⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/205.

¹³⁹ el-Bakara, 2/24.

¹⁴⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/205.

lisânî zevk kısmen de olsa yaklaşık Abbâsîlerden Harun Reşid'in dönemine kadar devam ettiyse de ancak Yahudilerden Lebîd b. A'sam'ın Tevrat'a kıyaslayarak Kur'ân'ın da mahlûk olduğunu söylemesi, onun yeğeni Talut'un bu sözü ondan alıp yayması, ondan da Bennâniye fırkasının kurucusu Bennân b. Semân (ö.119/737)'ın bu sözü yayması, son Emevî halifesi Mervan'ın terbiyecisi olan ve zındık olduğu bilinen Ca'd b. Dirhem'in (ö. yaklaşık 118/736) Kur'ân'ın "yaratılmış olduğu" fikrini ileri sürmesine ilave olarak "Kur'ân belâgatının mucize olmadığı" düşüncesini de ortaya atması ve daha sonraları en-Nazzâm lakabıyla tanınan Mu'tezilî İbrâhîm b. Seyyâr'in (ö.231/845) de "Kur'ân'ın î'câzının Sarfe ile olduğu" görüşünü piyasaya sürmesi gibi olaylar nedeniyle Kur'ân î'câzının ilmî temellere oturtulma ihtiyacını ortaya çıkardı.¹⁴¹

1. Tarihçesi

Î'câzu'l Kur'ân'ın tarihini Başta Nazzâm'ın talebesi ve onun gibi mutezilî olan el-Câhîz Amr b. Bahr (ö.255/869), "Nazmu'l-Kur'ân" adlı eseriyle başlattı. Câhîz'dan sonra Kur'ân î'câzının ilmî temellerini tespit etme çabaları tespîh taneleri gibi birbirini takip etti. Bu ilk dönem eserlerinden bize kadar gelen Ebû Süleyman Hamd el-Hattâbî (ö.388/998) ve Ali b. İ'sâ er-Rummânî'nin (ö.386/996) î'câzın ilmî temellerini oluşturma hususunda kaleme aldıkları risaleler oldukça başarılı ve gelecek ilim kuşakları için î'câzın yeni ufuklarına kapı aralayıcı niteliktedirler.

Kur'ân î'câzının vecihlerini/nedenlerini mutedil bir şekilde detaylıca anlatan ve bir bakıma î'câz ilminde bir devrim niteliğini taşıyan ilk eser kuşkusuz Ebû Bekr el-Bâkillânî'nin (ö.403/1013) "Î'câzü'l-Kur'ân" adlı eseridir. Ne ondan önce ne de sonra gelenlerden hiç kimse onun î'câzda yakalamış olduğu yüksek entelektüel seviyeyi yakalamış değildir.

Abdulkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078) ise Kur'ân î'câzının temelini oluşturan belâgat konusuyla alakalı bağımsız bir ilim şeklini almasını sağlayan kural ve kaidelerin psikolojik ve dilsel zeminlerini irdeledi. O bunları kurallaştırarak bağımsız bir ilim haline gelmesini sağladı. Bunun için o, belâgat ilminin kurucusu sayılır. İşte böylece î'câz alanında kalem oynatan âlimler î'câza neden olan mana ve lafızla ilgili

¹⁴¹ Mehmet Halil Çiçek, *Kur'ân Nasıl Bir Kitaptır* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 131-133.

vecihleri tespit etme çabasına girdiler. Daha fazla î‘câz vechini tespit etme özentisi, kimi âlimleri bazı zamanlarda tekellüflü bazı vecihleri ileri sürmeye itti.¹⁴²

2. Tehaddî Âyetlerine Kâdî Abdülcebbar ve Fahreddin er-Râzî'nin Bakış Açısı

Tehaddî âyetleri hem Mekke, hem Medine döneminde nazil olmuşlardır.¹⁴³ Bu âyetlerin nüzûl kronolojisi hakkında ihtilaf vardır. Biz bu âyetleri, Mekke-Medenî olması ve er-Râzî'nin değerlendirmelerini göz önünde bulundurarak şu şekilde sıralamayı uygun görüyoruz:

2.1. Kasas 28/ 49

“De ki: ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah katından, doğruya bu ikisinden (Tevrat ve Kur’ân’dan) daha çok hidayete ulaştıran bir kitap getirin, ben ona uyayım.’”¹⁴⁴

Kâdî Abdülcebbar, *Tenzihü'l-Kur’ân ‘ani'l-metâin* adlı eserinde sûrelerdeki âyetlerin tamamını tefsir etmemiş, daha çok Kur’ân’ın fesâhatini, mana ve lafız uyumunu ortaya koymak ve bu yönde gelen eleştirilere cevap vermek için kendi seçmiş olduğu bazı âyetleri tefsir etmiştir.¹⁴⁵

Kasas sûresi, 52, 55, 85. âyetleri müstesna Mekke’de nazil olmuştur.¹⁴⁶

Kâdî Abdülcebbar, bu âyete sadra şifa mahiyetinde şöyle kısa bir açıklama yapmıştır:

“Yüce Allah’ın bu sözünün hakkında çoğu kez denildi ki: Bu âyet nübüvvet hakkında bir şüpheye delalet etmiyor mu?”

Bizim bu konudaki cevabımız: Allah Teâlâ, bu âyet hakkında ileri sürülen bu gibi eleştirilere, söylemlere “eğer doğru söylüyorsanız” (yani doğru sözlüyseniz ispat edin) sözünü karşılık vermiştir” şeklindedir.¹⁴⁷

¹⁴² Çiçek, *Kur’ân Nasıl Bir Kitaptır*, 131-133.

¹⁴³ Konaklı, *İ‘câz-ı Kur’ân İlminin Doğuş Süreci*, 103.

¹⁴⁴ el-Kasas, 28/49.

¹⁴⁵ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbar’a Göre İ‘cazu’l Kur’an*, 15.

¹⁴⁶ Muhammed İzzet Derzeze, *et-Tefsîru’l-Hadîs* (Beyrût: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmi, 2000), 3/308; es-Suyûtî, *el-İtkân Fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/10-11.

¹⁴⁷ Ebü’l-Hasen Kâdî’l-Kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbar, *Tenzihü’l-Kur’ân ‘ani’l-metâin*, thk. Ahmed Abdurrahim Sâyih (Mısır: Mektebet’ün-Nafize, 2006), 332.

er-Râzî, Bakara sûresi 23. âyetin tefsirinde tehadî bağlamında ilk inen âyetin bu olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸

Allah Teâlâ bu âyette, müşriklerden Kur'ân'dan daha üstün, daha çok hidayete ulaştırıcı, yol gösterici toptan bir kitap getirmelerini isteyerek tehadîde bulunmuştur.

Kasas 49. âyetin tefsirinde er-Râzî, müşriklerin Kur'ân'ı kabul etmeyip Hz. Musa'ya (a.s.) verilenler gibi hissî mucizeler ve Tevrat gibi toptan bir kitap getirmesini talep edince, Allah Teâlâ'nın onlardan –ki onlar ve benzerleri Tevrat'ı da kabul etmemişlerdi- o ikisinden daha iyisini getirmelerini istediğini, onlar aciz kalıp da bunu yapamadıkları zaman geriye onlar için ancak hevaya tabi olmak kaldığını ifade etmiştir.¹⁴⁹

2.2. İsrâ 17/88

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا
“De ki: “Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun gibisini getiremezler.”¹⁵⁰

Bu âyet, birçokları tarafından tehadî bağlamında inen en son âyettir.¹⁵¹ Hâlbuki Süyûtî'nin naklettiği rivayetlerin tümünde İsrâ (Benî İsrâîl) sûresinin, Kasas sûresinden sonra Mekke'de indiği zikredilmektedir.¹⁵² Dolayısıyla bu görüşün yanlış olduğunu düşünüyoruz.

Bu âyette de Kur'ân'ın benzeri bir kitabı, ins ve cin tüm akıllı varlıklar bir araya gelse getiremeyecekleri ifade edilmiş, bir manada bütün insanlara ve cinlere meydan okunmuştur.

Kâdî Abdülcebbâr, *Tezîhü'l-Kur'ân 'ani'l-metâin*'de bu âyetin tefsiri hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır: “Allah Teâlâ, bu âyette fesâhatin derecisini bildirerek, ister ferdi olarak, isterse toplu olarak olsun kulların bu fesâhat derecesine ulaşamayacağını bildirmiştir. Şüphesiz onlar bundan (Kur'ân'ın benzerini

¹⁴⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/128.

¹⁴⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 24/261.

¹⁵⁰ el-İsrâ, 17/88.

¹⁵¹ Yurt, *Fahruddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân (Mefâtihu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 61.

¹⁵² es-Suyûtî, *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/10-11; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/351.

getirmekten) yüz çevirmiş oldular ve bu noktada ileri sürdükleri şeylerin hiçbir anlamı kalmamış oldu.”¹⁵³

Âlimlerden î`câz alanında araştırma yapmış olanlara göre Kasas sûresi 49. âyetiyle İsrâ sûresi 88. âyetinde tehdî söz konusu değildir. Zira her iki âyette de Kur`ân`ın benzerinin getirilmesi hususunda herhangi bir istek bulunmamaktadır. Fakat söz konusu âyetlerde doğrudan Kur`ân`ın bir bölümü ya da tamamının benzerinin getirilmesi istenmese de bu âyetlerin tehdî bildirmediğini söylemek güçtür. Zira bir eserin benzersizliği ifade edilirken onun benzerinin getirilemeyeceği sonucu kendiliğinden ortaya çıkar. Dolayısıyla bahsi geçen âyetlerde Kur`ân`ın benzersizliği ifade edilmek suretiyle, onun benzerinin getirilemeyeceği sonucunu çıkarmak güç değildir.¹⁵⁴

2.3. Hûd 11/13-14

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مَن اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “Yoksa ‘onu (Kur`ân`ı) uydurdu’ mu diyorlar? De ki: ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah’tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin. Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur`ân) ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir ve ondan başka hiçbir ilah yoktur. Artık Müslüman oluyor musunuz?’”¹⁵⁵

Kâdî Abdülcebâr bu âyet hakkında her hangi bir yorumda bulunmamıştır.

Süyûti’nin naklettiği rivayetlerin tümünde Hûd sûresinin, Yûnus sûresinden sonra Mekke’de indiği nakledilmektedir.¹⁵⁶ Ancak er-Râzî, bu sûrenin yine Mekke’de inen Yûnus sûresinden önce olmasının, tehdî âyetlerinin nüzûlündeki genel kanı olan; “çoktan aza doğru” anlayışına uygun olacağını ifade etmiş ve şu izahı getirmiştir:

“Bil ki, on sûre ile tehdînin, bir sûre ile tehdîden önce olması gerekir. Bu, bir kimsenin başkasına: ‘Benim yazdığım gibi on satır yaz!’ demesi gibidir. Onun bunu

¹⁵³ Kâdî Abdülcebâr, *Tenzîhü’l-Kur`ân ‘ani’l-metâin*, 258.

¹⁵⁴ Mehmet Salmazzem, “Tehaddî Ayetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım”, *Ekev Akademi Dergisi* 64 (2019), 118-119.

¹⁵⁵ Hûd, 11/13-14.

¹⁵⁶ es-Suyûti, *el-İtkân Fî Ulûmi’l-Kur`ân*, 1/10-11; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 3/501.

yapmaktan aciz olduğu ortaya çıkınca ‘Ben, onun gibi bir satırla iktifa ettim (haydi benim gibi bir satır yaz)!’ der. Bunu anladıysan deriz ki: Daha önce de geçtiği üzere, bir sûreyle tehadî, Bakara ve Yunus sûrelerinde varit oldu. Bu sûrenin (yani Hûd sûresinin) Bakara sûresinden önce olmasına gelince, bu zahirdir. Zira bu sûre Mekkî, Bakara sûresi ise Medenî’dir. Yûnus sûresine gelince, buradaki problem de zail olmuştur. Zira bu iki sûreden her biri Mekkî’dir. Zikrettiğimiz delil Hûd sûresinin, nüzûl itibariyle Yûnus sûresinden önce olmasını gerektirir, ta ki zikrettiğimiz söz doğru olsun.”¹⁵⁷

2.4. Yûnus 10/ 37-38

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَدْعَيْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “*Bu Kur’ân, Allah’tan inmemiş de, başkası tarafından uydurulmuş değildir. Fakat o kendinden öncekileri doğrulayıcı ve Kitabı (Allah’ın levh-i mahfuzdaki yazısını) açıklayıcı olarak, indirilmiştir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. (O) âlemlerin Rabbi tarafındandır. Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın...’*¹⁵⁸

er-Râzî, bu âyetler hakkında tesirinde şu ifadelere yer vermiştir:

“Bunun açıklaması şudur: Bir topluluk, yardımlaşıp birbirlerine destek olduklarında, bu birçok akıl, tek bir akıl gibi olur. Dolayısıyla tek bir şeye doğru yöneldiklerinde bu birlikleri, her birinin ayrı ayrı yapmaktan aciz oldukları şeyleri yapmaya kadir olur. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Farz edin ki sizden birinin veya ikinizin akli Kur’ân’a muâraza etmeye güç yetiremez. O halde, toplanın ve bu muâraza hususunda bazınız bazınıza yardım etsin. Birlikte olduğunuzda ve tek başınıza olduğunuzda bu muârazaya güç yetiremediğinizi anladığınız zaman, bu muârazanın imkânsız oluşunun, ancak insan gücünün buna yetmediğinden dolayı olduğu ortaya çıkar. Böylece bu Kur’ân’ın, bir insan işi değil, Allah’ın işi olduğu ortaya çıkar”.¹⁵⁹

¹⁵⁷ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/202-203.

¹⁵⁸ Yûnus, 10/37-38.

¹⁵⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/101.

2.5. Tûr 52/33-34

“Yoksa, “O Kur’ân’i kendisi uydurup söyledi” mi diyorlar? Hayır, (sırf inatlarından dolayı) iman etmiyorlar. Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!”¹⁶⁰

Süyûti’nin naklettiği rivayetlerin tümünde bu sûrenin yukarıda zikredilenlerden sonra Mekke’de indiği nakledilmektedir.¹⁶¹

2.6. Bakara 2/23-24

“وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ”¹⁶²

Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’ân) hakkında şüphe içindeyseniz, o halde onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin). Yok, eğer, yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. (O ateş) kâfirler için hazırlanmıştır.”¹⁶²

Bakara sûresi, tüm âyetleriyle birlikte Medeni’dir. Bu hususta rivayetler arasında bir ihtilaf yoktur.¹⁶³

Bu âyetin tefsirinde Kadı Abdülcebbar, “Muhakkak ki size tam bir fesâhat verildi, şayet Kur’ân’ın fesâhati doğru olmamış olsaydı ve sizin bir birinize desteğiniz, bu noktada kibriniz olduğu halde, (yani inançsızlıkta direnmeniz ve bu anlamdaki gururunuz) Allah sizi kendisine itaate ve boyun eğmeye mecbur bırakırdı ve bunun üzerine sizi Kur’ân’ın bir benzerini getirmekten alıkoyardı. Sizin ise bunu (Kur’ân’ın benzerini getirememeniz.) yapamamanız Kur’ân’ın mu‘cize olduğunu gösterir ki, bu da nübüvvetin doğruluğuna delalet eder.”¹⁶⁴

Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhü’l-Kur’ân a’ni’l-metâin* adlı eserinde, bu çalışmada yer verilen tehdâdî âyetlerinden sadece üç tanesinin tefsirini yapmıştır ve

¹⁶⁰ et-Tûr, 52/33-34.

¹⁶¹ es-Suyûti, *el-İtkân Fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/10-11; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 5/359.

¹⁶² el-Bakara, 2/23-24.

¹⁶³ es-Suyûti, *el-İtkân Fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/10-11; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 6/123.

¹⁶⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhü’l-Kur’ân ‘ani’l-metâin*, 34.

yapmış olduğu bu âyetlerin tefsirinde de ise Kur'ân'ın fesâhat ve belâgati, nübüvvetin doğruluğu ve beşerin acziyetini vurgulamıştır.

Kâdî Abdülcebbâr'ın diğer eserlerine de bakılmış ve fakat bu çalışmada yer verilen tehadî âyetleri özelinde her hangi bir yorumuna rastlanmamıştır.

Kur'ân'ın en kısa sûresi; tek satırlık, üç âyetlik, dört cümlelik ve yirmi kelimelik olan Kevser sûresidir. Kur'ân indiği günden kıyamet gününe kadarki tüm zamanlarda Arap belîğ ve hatiplerine edebî maharet, hüner ve yeteneği olan herkese bu tek satırlık sûre ile meydan okumaktadır. Arap edebiyatının altın dönemini yaşadığı, edebî ürünlerin toplum nezdinde en geçerli emtia olduğu ve bu emtiayı teşhir etmek için yolda birkaç panayırın kurulduğu, toplumda birçok savaş ve barışın şairin sadece birkaç mısrasıyla gerçekleştiği bir ortamda Kur'ân tek sûreyle olan meydan okuyuşunu hem Mekkî hem de Medenî Kur'ân'da tekrar etmektedir.¹⁶⁵

2.7. Kâdî Abdülcebbâr ve Fahreddin er-Râzî'ye Göre Hurûf-ı Mukatta'a

er-Râzî, hurûf-ı mukatta'aları da tehadî kapsamında değerlendiren ulemanın bulunduğunu söylemiş ve onların görüşlerini Bakara Sûresinin başında الم âyetinin tefsirinde şu şekilde nakletmiştir:

“Bu, Müberred'in görüşü olup muhakkik âlimlerden büyük bir topluluk bunu tercih etmiştir. Şöyle ki: Muhakkak ki Allah Teâlâ, bu harfleri, kâfirlerin aleyhine bir delil olmak üzere zikretmiştir. Bunun izahı şudur: Rasül (s.a.v.), Kur'ân'ın veya on sûresinin ya da tek bir sûresinin benzerini getirmeleri hususunda onlara tehadîde bulununca ve onlar da bunu yapmaktan aciz olunca, Kur'ân'ın ancak bu harflerden müteşekkil olup müşriklerin da bunları (en fasih bir şekilde kullanmaya) muktedir olduğuna, fesâhat kaidelerini bildiklerine, dolayısıyla bu Kur'ân'ın bir benzerini getirebilmeleri gerektiğine, bunu yapamadıkları zaman bunun beşerden değil Allah katından olduğuna delalet ettiğine dikkat çekmek için bu harfler indirilmiştir.”¹⁶⁶

er-Râzî, mevzunun ilerleyen kısımlarında benzer bir ifadeyle bu görüşü zikretmekte,¹⁶⁷ fakat anlayabildiğimiz kadarıyla tercih etmemektedir.

Kâdî Abdülcebbâr, *Tenzîhü'l-Kur'ân a'ni'l-metâin* adlı tefsirinde el-Bakara sûresinin başında hurûf-ı mukataa konusunda şu ifadelere yer verir: “Dediler ki الم de

¹⁶⁵ Çiçek, *Kur'ân Nasıl Bir Kitaptır*, 130.

¹⁶⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/7.

¹⁶⁷ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/9.

ki fayda nedir? Lügate faydası olduğuna dair akıl almaz, (Her hangi bir açıklama yoktur) bu nasıl caiz olur? Kur'ân Arapça ve Araplar'da bunu anlamaz, bilmez. Bizim cevabımız: Allah bunları (Kesik Harfleri) sûrelere isim yaptı. Kâf, Tâhâ gibi... Bu harfler sizin algılayabileceğiniz Kur'ân'ı oluşturan harflerdir. Bununla beraber bu harflerin (Sûre başlarındaki kesik harfler.) teleffuzunun üstünlüğü, dizilişinin güzelliği size olağanüstü gelebilir. Durum böyle olunca bilin ki bu harfler mu'cizedir.”¹⁶⁸

Kâdî Abdülcebâr, Kur'ân'ı Kerimde yer alan hurûf-ı mukata'aları, Kur'an'ın mu'cize olduğuna delil noktasında ileri sürmek için, her ne kadar Kur'ân'ın ilk muhatapları bu harflere yabancı değilseler bile bu harflerin Kur'ân'ın bir parçası olarak Allah tarafından indirildiğini ve tıpkı er-Râzî gibi tehaddî kapsamında değerlendirerek onların da acze düşürücü ifadeler olduğunu bildirmiştir.

3. Tehaddî Âyetlerinin Nüzûl Sırası

Cessâs (ö.370/981), Semerkândî (ö.373/983), Zemahşerî (ö.538/1144), İbn Kesîr (ö.774/1373) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi klasik dönem müfessirlerinin yanı sıra Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942), Mustafa Merâğî (ö.1945), İbn Aşûr (ö.1973), Mevdûdî (ö.1979), Şa'râvî (ö.1998) gibi modern dönem müfessirlerinden ve Mustafa Sadık er-Rafî (ö.1356/1937) gibi modern dönem i'câz araştırmacılarından birçok ismin tehaddî âyetlerinin nüzûl kronolojisi hakkında çoktan aza doğru bir aşamanın varlığını savundukları görülmektedir.¹⁶⁹

Bu âyetlerin indiriliş sırasının, çok olandan aza doğru bir şekilde indirildiğini ileri sürenlerin, genelde sûrelerin indiriliş düzenine dikkat etmeden; mantık çerçevesinde bir değerlendirmeyi benimsedikleri anlaşılmaktadır. Ancak sûrelerin nüzûl kronolojisi görmezden gelinerek, meydan okuma âyetlerinin indiriliş sırası hakkında ileri sürülen ifadeler elbette ki tam yerini bulmayacaktır.¹⁷⁰

Kâdî Abdülcebâr, tefsirinde tehaddî âyetlerinin nüzûl sırasıyla her hangi bir açıklamada bulunmamış olduğundan, bu konuda sadece er-Râzî'nin görüşüne yer verilmiştir.

¹⁶⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Tenzîhü'l-Kur'ân 'ani'l-metâin*, 27.

¹⁶⁹ Salmazzem, “Tehaddî Ayetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım”, 118-119.

¹⁷⁰ Salmazzem, “Tehaddî Ayetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım”, 131.

4. er-Râzî'nin Bu Husustaki Görüşü

er-Râzî de tehadî âyetlerinin nüzûl kronolojisi hakkında çoktan aza doğru bir aşamanın varlığını savunanlardandır. Nitekim o, Hûd sûresi 13. âyetin tefsirinde görüşünü şu şekilde izah etmekte ve delillendirmektedir:

“Bil ki, on sûre ile tehadînin, bir sûre ile tehadîden önce olması gerekir. Bu, bir kimsenin başkasına: ‘Benim yazdığım gibi on satır yaz!’ demesi gibidir. Onun bunu yapmaktan aciz olduğu ortaya çıkınca ‘Ben, onun gibi bir satırla iktifa ettim (Haydi benim gibi bir satır yaz!)’der. Bunu anladıysan deriz ki: Daha önce de geçtiği üzere, bir sûreyle tehadî, Bakara ve Yunus sûrelerinde varit oldu. Bu sûrenin (yani Hûd sûresinin) Bakara sûresinden önce olmasına gelince, bu zahirdir. Zira bu sûre Mekkî, Bakara sûresi ise Medenî’dir. Yûnus sûresine gelince, buradaki problem de zail olmuştur. Zira bu iki sûreden her biri Mekkî’dir. Zikrettiğimiz delil Hûd sûresinin, nüzûl itibariyle Yûnus sûresinden önce olmasını gerektirir, ta ki zikrettiğimiz söz doğru olsun.”¹⁷¹

er-Râzî, Bakara sûresinde, tehadî bağlamında ilk inen âyetin Kasas sûresinin 49. âyeti olduğunu, ikinci olarak İsrâ sûresinin 88. âyeti, üçüncü olarak Hûd sûresinin 13. âyeti ve son olarak da Bakara sûresinin 23. âyetinin olduğunu belirtmektedir.¹⁷² Ardından bunun, “tasnif ettiği eseriyle arkadaşına meydan okuyup ‘Haydi bunun gibisini, yapamazsan yarısını, yapamıyorsan dörtte birini, o da olmaz ise ondan sadece bir meselenin benzerini getir, yap’ demesi gibi” olduğunu ve bunun bütün mazeretleri izale etmede ve meydan okumada son nokta olduğunu ifade eder.¹⁷³ Dikkat edilirse bu sıralamada Tûr sûresi 34 ile Yûnus sûresi 38. âyetler yoktur. er-Râzî, bu konuyu Yûnus sûresinde tekrar ele alarak tehadî ile ilgili aşamaları şu şekilde vermektedir:

“Rasûlullah’ın (s.a.v.) Kur’ân ile meydan okuyuşu altı mertebede gerçekleşmiştir:

Birincisi, Kur’ân’ın tamamı ile meydan okumasıdır. Bu, İsrâ sûresi 88. âyetiyle olmuştur.

İkincisi, Rasûlullah’ın (s.a.v.) onlara, on sûre ile meydan okumasıdır. Bu Hûd

¹⁷¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 17/202-203.

¹⁷² er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/128.

¹⁷³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/128.

sûresi 13. âyetle olmuştur.

Üçüncüsü, bir sûreyle meydan okumasıdır. Bakara sûresi 23. âyet bunu ifade eder.

Dördüncüsü, Kur'ân'ın benzeri bir söz getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Bu, Tur sûresi 34. âyette ifade edilir.

Beşincisi, bu dört merhalede, onlardan talebe olmama ve bir öğrenim görmeme bakımından Hz. Peygamber'e (s.a.v.) denk birisinin bu muârazayı yapması, yani Kur'ân'ın benzerini getirmesi isteniyordu. Yûnus Sûresinde ise bir sûrenin benzerini, ister ilimleri öğrenmiş ister öğrenmemiş herhangi birisinin getirmesi istenmiştir.

Altıncısı: Geçen bütün merhalelerde, insanlardan her birine; bu merhalede ise insanların tümüne meydan okunmuş ve buna karşılık verebilmeleri için, birbirlerine destek olma fırsatı verilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, '*haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırın.*' buyurmuştur. İşte bu mertebelerin sonuncusudur. İşte bunlar, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'in mu'cize olduğunu isbat hususunda getirdiği delillerin tamamıdır.¹⁷⁴

Görüldüğü üzere er-Râzî, tehadînin sıralamasını eserinde iki farklı yerde değerlendirmiş ve bu aşamalarda mevcut olan âyetlerin sıralamasını birbirinden farklı bir şekilde vermiştir. er-Râzî, bunu neden böyle yaptığını, niçin böyle bir tercihte bulunduğunu açıklamamıştır.

5. Tehaddî Âyetleri Bağlamında Kâdî Abdülcebâr'a Göre Kur'ân'ın İ'câz Yönleri

6. Kur'ân'ın Fesâhati

Kâdî Abdülcebâr, Kur'ân î'câzında fesâhata çok önem vermiş, kendi belirlediği kıstaslar çerçevesinde fesâhati bir î'caz teorisi kabul etmiştir. Buna karşılık belâgati önemsemiş, fakat fesâhat özelinde yaptığı detayı belâgatta yapmamıştır.¹⁷⁵ Kâdî Abdülcebâr'a göre belâgatin kısaca tanımı şöyledir: Söylenilen sözün anlaşılır bir şekilde olmasıyla beraber, söylendiği zaman ve mekâna

¹⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 17/202.

¹⁷⁵ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an*, 145-146.

da uygunluk arz etmesidir.¹⁷⁶ Bu konuda kanaatimizce şöyle bir çıkarım yapılabilir: Kâdî Abdülcebbâr, fesâhati uzun uzun anlatırken yer yer belâgata da atıf yapmıştır. Kâdî Abdülcebbâr'a göre Kur'ân'ın i'câzı fesâhatten ileri geldiği için belâgat kavramını da fesâhat kavramı içerisinde görüp yorumlamış olabilir.

Kâdî Abdülcebbâr'a göre fesâhat kavramı, sözün anlaşılır bir şekilde açık, mananın ise muhteşem olmasından ileri gelir. Söz muhteşem iken mana kusurlu olursa, bu durumda fesâhat tam anlamıyla yerini bulmuş olmaz. Buna ek olarak sözde fesâhatin gerçekleşmesi için hususi nazm zaruri değildir. Yani ibarenin şiir formatında gelmesi mecburi değildir.¹⁷⁷

Çoğu âlim fesâhatin bir kelimedede gerçekleşeceğini ileri sürerken, Kâdî Abdülcebbâr ise bu duruma itirazda bulunmuştur. Kâdî Abdülcebbâr, fesâhatin salt sözde değil, söze hususi olarak ilave olan başka şeylerde meydana geleceğini ifade etmektedir. Haliyle fasih olan söze ilave olan sözün ekleri, kelâmın her niteliği ile uyum içerisinde olmak durumundadır. Bu hususta Kâdî Abdülcebbâr, sözün fasih olması için şu üç şartı öne sürmektedir:

1. Doğru sözün doğru bir biçimde bulunması
2. Sözün i'rabının doğru olması
3. Dil bilgisinin işlenmesine göre sözün yerinin üslub oranında doğru biçimde seçilmesi.¹⁷⁸

Kâdî Abdülcebbâr, Kur'ân'ın indirildiği devirde fesâhatin önemine dikkat çekerek i'câzın fesâhatle mümkün olacağını ileri sürmektedir.¹⁷⁹

7. Tehaddî âyetleri Bağlamında er-Râzî'ye Göre Kur'ân'ın İ'câz Yönleri

8. Kur'ân'ın Fesâhati

er-Râzî'ye göre Kur'ân'ın mu'cize oluş yönü, Kur'ân'ın muâraza hususundaki tehaddîsi/meydan okumasıdır.¹⁸⁰

O, İsrâ sûresinin: *وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا*
 “Andolsun, biz bu Kur'ân'da insanlara her türlü misali değişik şekillerde açıkladık.

¹⁷⁶ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an*, 61.

¹⁷⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/197-198.

¹⁷⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/199.

¹⁷⁹ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an*, 149.

¹⁸⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 17/202.

*Yine de insanların çoğu ancak inkârda direttiler.”*¹⁸¹ âyetinde getirilen ve açıklanan misallerin, Kur’ân’da geçen çeşitli tehdî sûretlerine hamledilmesinin mümkün olduğunu söylemiştir. Nitekim Kur’ân’ın tamamıyla,¹⁸² on sûreyle,¹⁸³ tek bir sûreyle ve¹⁸⁴ bir sûrenin tek cümlesiyle¹⁸⁵ insanlığa meydan okunmuştur.¹⁸⁶

er-Râzî’ye göre tehdî ise Kur’ân’ın, eşsiz ve mükemmel fesâhatiyle söz konusu olmuştur. Nitekim o, Hûd sûresi 13. âyetin tefsirinde şunları söylemiştir:

“Âlimler, hangi yönünden dolayı Kur’ân’ın mu‘ciz olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, ‘O fesâhattir.’ dedi. Bazıları, ‘O üsluptur.’ dedi. Üçüncü bir grup, ‘O, kendisinde tenakuz/zıtlık ve çatışmanın olmamasıdır.’ dedi. Dördüncü bir grup, ‘O, birçok ilmi ihtiva etmesidir.’ dedi. Beşinci bir grup, ‘Sarfe’dir.’ dedi.¹⁸⁷ Altıncı bir grup, ‘Gayb olan şeylerden haber vermeyi ihtiva etmesidir.’ dedi.

Bana ve çoğunluk ulemâya göre o, fesâhat sebebiyle mu‘cizdir.¹⁸⁸ Onlar, görüşlerinin doğruluğuna bu âyetle delil getirdiler. Zira î‘câz yönü, şayet ihtiva ettiği ilimlerin çokluğu yahut gaybe dair şeylerden haber vermesi veya onda tenakuzun bulunmaması olsaydı, Allah Teâlâ’nın مُفْتَرِيَاتٍ “uydurulmuş” lazının herhangi bir anlamı olmamış olurdu. Ama î‘câz yönü, fesâhat olduğundan, bu lafzın kullanılması doğru olur. Zira fasih olanın fesâhati, ister doğru ister yalan olsun ‘sözle’ ortaya çıkar. Yine Kur’ân’ın mu‘ciz olma yönü ‘sarfe’ olmuş olsaydı, o zaman, fesâhat hususunda düşük ve zayıf olan kelâmın bu gayeye delâlet etmesi, fesâhat bakımından üstün olan kelâmın delaletinden daha kuvvetli olurdu.”¹⁸⁹

er-Râzî’nin “Kur’ân, fesâhat sebebiyle mu‘cizdir” sözünü, onun mana ve maksadı bir kenara itip î‘câzı sadece lafız ve terkiplere bağladığı manasında anlamamak gerekir. Nitekim o, Fâtır sûresinin: وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظُّلُّ وَلَا الْحُورُ “Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile nur bir olmaz. Gölge ile sıcak bir olmaz.”¹⁹⁰ âyetlerinin tefsirinde şunları söylemektedir:

¹⁸¹ el-İsrâ, 17/89.

¹⁸² el-İsrâ, 17/88.

¹⁸³ Hûd, 11/13.

¹⁸⁴ el-Bakara, 2/23.

¹⁸⁵ et-Tür, 52/34.

¹⁸⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/56.

¹⁸⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Sarfe”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/140.

¹⁸⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/258.

¹⁸⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 17/203.

¹⁹⁰ el-Fâtır, 35/19-21.

“Allah iki eşleşmede olan ‘gölge’ ile ‘sıcak’ta daha şerefli olan ‘gölge’yi öne almışken, diğer iki eşleşmede ‘görme’ ile ‘nûr’u geri bırakmıştır. Bu gibi yerlerde müfessirler: ‘Muhakkak ki bu, âyetlerin sonlarındaki fâsılayı denkleştirmek içindir.’ derler ki bu zayıftır. Zira âyetlerin sonlarındaki fâsılayı denkleştirmek, seci‘ye racidir. Kur’ân’ın mu‘ciz oluşu ise mana bakımındandır, sadece lafız yönünden değildir. Nitekim şair, seci‘den dolayı takdim ve tehirde bulunabilir. Böylece lafız onu, manayı değiştirmeye zorlar. Kur’ân’a gelince o, zirveye ulaşmış bir hikmettir. Ondaki mana sahîh, lafız ise, fasihtir. Bu sebeple mana gözetilmeden lafız takdim ve tehir edilmez.”¹⁹¹

er-Râzî, Kur’ân’da, o dönemdeki Arapların dil kullanımına kıyaslandığında fesâhat bakımından noksanlık gerektirecek bazı hususların var olduğunu, buna rağmen O’nun, fesâhat ve belâgat¹⁹² itibariyle daha ilerisi olmayan bir zirveye ulaştığını söyler ve bunun, O’nun bir mu‘cize olduğuna delalet ettiğini belirtir. Fesâhat açısından Kur’ân’la Arap sözü arasında var olduğunu söylediği farkları ve bu farklara rağmen ne derece fesâhat üzere olduğunu er-Râzî şöyle ifade eder:

a- Arapların fesâhatinin çoğu, devenin, atın, cariyenin, kralın, bir darbenin, mızrak vuruşunun, harbin veya baskının vasfı gibi müşahedeleri niteleme konusundadır. Kur’ân’da ise bunlardan hiçbir şey yoktur. Dolayla O’nda, Arapların sözlerinde ittifak ettikleri fasih lafızların bulunmaması gerekirdi. (Buna rağmen Kur’ân son derece fasihtir.)

b- Allah Teâlâ, Kur’ân’ın tamamında doğruluk yolunu gözetmiş, yalandan uzak durmuştur. Yalanı terk edip doğruya yapışan her şairin şiiri ise değersizleşmiş ve kalitesi düşmüştür. Lebîd b. Rabîa ile Hassân b. Sâbit’i görmez misin, onlar Müslüman olunca, şiirlerinin kalitesi düşmüştür. Kalite bakımından Müslüman oldukları dönemde söyledikleri şiirleri, Cahiliyye döneminde söyledikleri şiirleri gibi

¹⁹¹ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/17.

¹⁹²“Belâgat”, lügatte” telaffuz edilenin anlaşılır olması” manasındadır. İstilah anlamı ise, birisi meleke, öbürü bilgi olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Meleke olarak belâgat, telaffuz edilenin arı duru bir şekilde bulunmasıdır. Ayrıca telaffuz edilenin anlaşılır olmasıyla birlikte ortama münâsip olması tarzında da tanımlanmıştır. Farklı bir ifadeyle bir düşüncenin ortama göre yeterince kullanılmasıdır. Kendi başına bir ilim olarak ise belâgatin tanımı şöyle yapılmaktadır: Muktezâyı hale göre söz söyleme usûl ve kurallarını ele alan, beyân, bedî ve me’ânî olarak üç bölüme taksim edilen bir ilimdir.

Yurt, *Fahruddîn Râzî’ye Göre İ‘câzu’l-Kur’ân (Mefâtîhu’l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 192.

değildir. Allah Teâlâ, yalan ve pervasızlıktan uzak durmasına rağmen Kur'an'ı gördüğün gibi son derece fasih kılmıştır.

c- Fasih bir söz ve fasih bir şiir, bir kasidede ancak bir veya iki beyitte bulunabilir. Diğerleri böyle olmaz. Hâlbuki Kur'an böyle değildir. Zira O'nun tamamı fasihtir. Nitekim inkârcı insanlar, O'nun bir cümlesini meydana getirmekten aciz oldukları gibi, tamamını meydana getirmekten de aciz olmuşlardır.

d- Bir şeyi nitelerken fasih bir şiir söyleyen herkes, onu tekrarladığında, ikinci sözü o şeyi niteleme hususunda birinci sözü gibi olmaz. Kur'an'da ise çok tekrar bulunmaktadır. Buna rağmen onlardan her biri fesâhatte sona ulaşmış ve aralarında da asla bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

e- Allah Teâlâ, Kur'an'da ibadetleri farz kılma, çirkin işleri haram etme, güzel ahlâklara teşvik, dünyayı terk ve ahireti tercih etmekle yetinmiştir. Bu gibi ifadeler ise fesâhatin azlığını gerektirir. (Buna rağmen Kur'an son derece fasihtir.)

f- Şöyle demişlerdir: İmru'l-Kays'ın şiiri neşe zamanı, kadınları ve atların vasıflarını anlattığında, Nâbiğa'nın şiiri, korku anında, A'sâ'nın şiiri istek ve şarabı vasfetmede, Züheyr'in şiiri ise rağbet ve ümit anında güzeldir. Hulâsa, her şairin sözü, bir alanda güzeldir, başka alanda ise sözü zayıf kalır. Kur'an'a gelince, O bütün alanlarda fesâhatin doruğuna ulaşmış bir halde gelmiştir. Bakmaz mısın ki Yüce Allah terğîb (rağbet ettirme) hususunda: *“Hiç kimse, kendileri için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.”*¹⁹³

*“Nefislerin arzuladığı ve gözlerin lezzetlendiği her şey oradadır”*¹⁹⁴ buyurmuştur.

Terhîb (korkutma, sakındırma) hususunda: *“Peki, kara tarafında sizi yere geçirmesinden güvende misiniz?”*¹⁹⁵

“Semada olanın sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor. Yahut

¹⁹³ es-Secde, 32/17.

¹⁹⁴ ez-Zuhuf, 43/71.

¹⁹⁵ el-İsrâ, 17/68.

*göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgâr göndermeyeceğinden mi emin oldunuz? O zaman, uyarım nasılmış bileceksiniz!”*¹⁹⁶ buyurmuştur.

Menetme hususunda ise beşer idrakinin ulaşamayacağı bir şey söylemiştir ki o, şu kavlidir: فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَعْرَقْنَا *“Onlardan taş yağmuruna tuttuklarımız var. Onlardan o korkunç sesin yakaladığı kimseler var. Onlardan yere geçirdiklerimiz var. Onlardan suda boğduklarımız var.”*¹⁹⁷

Vaaz-ı nasihat hususunda ise ilave edilemeyecek bir şekilde: أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ *“(Ey Rasûlüm!) Ne dersin; biz onları yıllarca (dünya nimetlerinden) yararlandırırsak”*¹⁹⁸ buyurmuştur.

İlahiyat hususunda da: اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامَ وَمَا تَزِدُّوا وَمَا تَكْتُمُونَ *“Allah, her dişinin neye gebe olduğunu, rahimlerin ne eksiltip ne artırdığını bilir. Her şey onun katında bir ölçü iledir.”*¹⁹⁹ buyurmuştur.

g- Kur’ân bütün ilimlerin temelidir (kaynağıdır). Nitekim kelâm ilminin tamamı Kur’ân’da mevcuttur. Fıkıh ilminin tamamı Kur’ân’dan alınmıştır. Yine Usul-i Fıkh ilmi, Nahiv ve Lügat ilmi, dünyadan yüz çevirme ve ahiret haberleri ve güzel ahlâkları ilmi de O’ndadır.²⁰⁰

er-Râzî’nin bu açıklamasından, Kur’ân’ın fesâhat yönünün şu noktalarda tezahür ettiğini söyleyebiliriz:

- Kur’ân’ın maksadı hakikattir ve ifadelerinde de hakikat vardır. O, lağv sayılacak boş ve batıl sözlerden uzaktır. Dolayısıyla onda, insanların sözlerine sırf güzellik katmak için eşyayı vasfetme düşüklüğü görülmez.

- Kur’ân, ifadeye güzellik katma namına yalan sözler sarf etmekten münezzehtir. Öyle ki bir âyet, ne bir hakikate muhaliftir ne de bir diğerini nakzeder.

- Fesâhati tamamındadır. Her bir kelimesinde, hatta her bir harfin kullanımında eşsiz bir fesâhat vardır.

¹⁹⁶ el-Mülk, 67/16-17.

¹⁹⁷ el-Ankebût, 29/40.

¹⁹⁸ eş-Şuarâ, 26/205.

¹⁹⁹ er-Ra’d, 13/8.

²⁰⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/126-127.

- Tekrarlara rağmen usanç görülmez. Zira her bir anlatımda farklı belâgat unsurları yer alır, ne okuyan ve ne de dinleyen, ne lafzından ne de manasından asla usanç hissetmez.

er-Râzî'nin "Kur'ân bütün ilimlerin temelidir (kaynağıdır)" şeklinde sarf ettiği ifadeler, onun ilmî tefsir hareketinin duayenlerinden olduğunun göstergesidir. İlmî tefsir, Kur'ân ibarelerindeki ilmî ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir nevidir.²⁰¹ İlmî tefsir Gazzâlî tarafından sistematize edilmiştir. Gazzâlî'den sonra bu anlayış istikametinde tefsir kaleme alan ve ilmî tefsiri en güzel şekilde tatbik mevkiine koyan büyük dirayet müfessiri er-Râzî olmuştur.²⁰²

9. Kâdî Abdülcebbâr ve Fahreddin er-Râzî'ye Göre Kur'ân'ın Tedrîcen Tenzili

er-Râzî, Kur'ân'ın tedrîcen (parça parça) hadiselere göre 23 sene zarfında indirilmesinin de yine O'nun îcâzından olduğunu belirtir. Şöyle ki:

"Cenâb-ı Hakk'ın Bakara sûresi 23. âyette نَزَّلْنَا yerine أَنْزَلْنَا buyurması O'nun tedrîcen indirildiğini ifade eder. Bu lafızla gelmesi ise en uygun olandır. Zira müşrikler: 'Şayet bu Kur'ân Allah katından ve insanların yanındaki şeylerden farklı olsaydı, hitabet ehlerinden ve şairlerden gördüğümüz üslup üzere meydana gelen hadiselere göre, yeni hallere ve farklı ihtiyaçlara göre parça parça, farklı vakitlerde indirilmezdi. Nitekim şair divanını bir defada ortaya koymaz, mektup yazarı mektuplarının ve hutbelerinin divanını bir kerede ızhar etmez. Şayet Allah Teâlâ, O'nu bu âdetin hilafına toptan bir defada indirseydi ya!' dediler. Bu hususu Allah şöyle haber vermiştir: وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا "Kâfirler, 'Kur'ân ona bir defada toptan indirilseydi ya!' dediler."²⁰³

Hâlbuki Allah Teâlâ burada, bu şüpheyi gidermekle birlikte Kur'ân'ın mu'ciz olduğunu gösteren hususu zikretmiştir. Bunun izahı şudur: Muhakkak ki bu şekilde tedrîcen indirilen bu Kur'ân, ya insanın gücü dâhilinde olan şeyler türündendir ya da değildir. Eğer insanın gücü dâhilinde olan şeyler türünden ise, onların, tedrici olarak

²⁰¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 2/423.

²⁰² Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011), 241; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1988, 2/428.

²⁰³ el-Furkân, 25/32.

Kur'ân'ın benzerini veya Ona yakın bir şeyi yapmaları gerekirdi. Eğer insanın gücü dâhilinde olan şeyler türünden değilse, Kur'ân'ın, tadrîci olarak indirilmesine rağmen mu'ciz olduğu sabit olur.”²⁰⁴

Kâdî Abdülcebbâr, tefsirinde bu âyetin tefsirine yönelik şu açıklamayı yapmıştır: “Allah Kur'ân'ın indirilmesinin, zamanın değişmesine ve yenilenmesine, Hz. Peygamber'in kalbinde sebat ve sabır gerektiren şeylere bağlı olduğunu açıkladı. Bu durum farklı zamanlarda işitilen sözlere verilen cevapların halinden bilinmektedir. Hz. Peygamber yazmadı ve okumadı, yani yazmayı ve okumayı bilmiyordu. Hal böyle olunca, eğer Kur'ân bir defa da toptan indirilseydi bu hikmete uygun olmamış olurdu. Çünkü meydana gelen olaylara bağlı olarak Allah Teâlâ'nın, âyetleri zamanında ve vaktinde indirmesi, vakti gelmeden önce indirmesinden daha güzeldir.”²⁰⁵

er-Râzî, Furkan sûresi 32. âyetin tefsirinde de Kur'ân'ın tehdîsiyle parça parça indirilmesi arasındaki ilişkiye şöyle vurgu yapmaktadır:

“Muhakkak ki Kur'ân, parça parça ve aralıklarla inip de Peygamber (a.s.) onlara, ta işin başında tehdîde bulununca, sanki Kur'ân'ın her bir parçası ile onlara tehdî etmiş oldu. Ne zaman ki onlar bundan aciz kaldılar, Kur'ân'ın tümüne muâraza edememeleri daha evladır. İşte bu yolla, Rasûlullah'ın gönlünde, müşriklerin muârazadan kesinlikle aciz oldukları sabit oldu.”²⁰⁶

10. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ümmî Oluşu

Âlimler, Bakara sûresi 23. âyetteki مَنْ مِثْلِهِ deki zamirin, Kur'ân'a mı yoksa Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mi raci olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Her ne kadar Kur'ân'a raci olması daha uygun görülmüş ve bu âyetin tefsirinde er-Râzî tarafından tercih edilmişse de Peygambere raci olması ihtimali, yine er-Râzî'nin de bu âyetin tefsirinde ifade ettiği üzere Kur'ân'ın îcâzına farklı bir boyut, âyetin manasına zenginlik kazandırmaktadır. Şöyle ki:

Şayet zamir peygambere raci olursa mana “Kur'ân'ın bir sûresinin benzerini ümmî, kitap okumamış ve hiçbir âlimden ders almamış bir insan olan Hz.

²⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/127.

²⁰⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Tenzîhü'l-Kur'ân 'ani'l-metâin*, 316.

²⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 24/79.

Muhammed (s.a.v.) gibi birisi getirsin.” şeklinde olur. Bu ise Kur’ân’ın î‘câzını artıran bir husustur. Zira bu kadar üstün bir sözü, ümmî bir kişinin getirmesi, O’nun Allah kelâmı olduğunun bir nevi ispatıdır.²⁰⁷

Her ne kadar er-Râzî, Bakara sûresinin tefsirinde zamirin Kur’ân’a raci olmasını tercih etmişse de, onun Yûnus sûresi 38. âyetin tefsirinde Bakara sûresi 23. âyete atıf yaparak zamirin Peygambere raci olması ihtimalini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim o önce: “Allah Teâlâ niçin Bakara Sûresinde²⁰⁸ مِنْ مِّثْلِهِ buyurmuş burada ise²⁰⁹ مِثْلِهِ buyurmuştur?” şeklinde bir soru sormuş, sonra bu soruya şöyle cevap vermiştir:

“Şüphesiz Muhammed (a.s.) ümmî bir kimse idi. Hiç kimseye öğrencilik etmemiş, hiçbir kitap mütalâa etmemiştir. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ, Bakara Sûresinde: ‘Öyleyse haydi onun gibi birisi tarafından bir sûre getirin!’ buyurmuştur. Yani, ‘talebe olmamak, kitapları mütalâa etmemek ve ilimlerle iştilal etmemek bakımından Muhammed’e (s.a.v.) denk bir kimse, bu sûreye denk bir sûre getirsin!’ demektir. Acziyetin ortaya çıktığı yerde mu‘cize ortaya çıkar. Bu, (yani “مِنْ مِّثْلِهِ” ifadesi) sûrenin kendisinin bir mu‘cize olduğuna delâlet etmez. Fakat o, böylesi bir sûrenin, talebe olmamış ve eğitim görmemiş Muhammed (a.s.) gibi bir insandan zuhur etmesinin bir mu‘cize olduğuna delâlet eder. Sonra Allah Teâlâ, bu sûrede, sûrenin kendisinin mu‘cize olduğunu beyan etti. Zira insanlar öğrencilik etseler, öğrenciler, mütalâa etseler ve tefekkürde bulunsalar, onların bu sûrelerden bir sûreye muâraza etmeleri mümkün değildir. Bu nedenle Allah Teâlâ bu âyette: “بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ” “öyleyse onun benzeri bir sûre getirin”²¹⁰ buyurdu. İşte bunun, tehdî ve Kur’ân’ın mu‘cize oluşunu ortaya koyma hususunda şaşırtıcı bir tertip olduğunda hiçbir şüphe yoktur.”²¹¹

11. Muâraza

er-Râzî’nin, özellikle tehdî âyetlerinin tefsirinde sıkça kullandığı, “عرض /arz” kökünden türemiş müfâale babından olan “muâraza” sözlükte; “karşılık

²⁰⁷ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 2/129.

²⁰⁸ el-Bakara, 2/23

²⁰⁹ Yûnus, 10/38.

²¹⁰ Yûnus, 10/38.

²¹¹ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/101.

vermek, yaptığı şeyin benzerini ona yapmak, getirmek, karşılıklı mal mübadelesi, mukabelede bulunmak, yarışmak, arz etmek, aynı hizada yürümek”²¹² manasına gelir.

Arap edebiyatında “nazîre”, “ihtizâ”, “muhâkât” sözcükleriyle eş anlamlı kullanılmıştır. Abbâs b. Ali es-San ‘ânî, istiânenin (tazmin) alt bölümünde yer verdiği muârazayı, “bir şairin ele aldığı bir fikir ve temayı ondan daha güzel lafız kalıbı ve üslûp içinde ifade etme” şeklinde tarif etmiştir.²¹³

Muârazayı nazîre karşısında değerlendiren Hattâbî onu; iki kişinin şiirde, hitabette veya münazarada yarışıp her birinin yarıştıkları şeyin zahirinde, nitelik ve manasında yeni bir şey ortaya koymaları şeklinde tarif etmiştir ki “bu şekilde diğeriyle ya aşağı ya denk ya da daha üstün olduğu ortaya çıkıp haklarında hüküm verilir” demiştir. Ayrıca o, muârazanın, yeni bir kelâm, orijinal bir mana ortaya koyma vb. şartları olduğunu, birinin söylediği sözleri alıp kelimelerin yerini değiştirmek, lafızları birleştirmek veya aralarını ayırmak sûretiyle yapılan şeyin muâraza olmadığını söylemiş, muârazanın cahiliyye döneminde bilinen bir şey olup şairler ve hatipler arasında icra edildiğini, Kur’ân nazil olmaya başladıktan sonra müşriklerden O’na nazîre namına nakledilenlerin bu şartlara uymayıp gerçek manada bir muâraza olmadığını ifade etmiştir.²¹⁴

er-Râzî bu terimi “Kur’ân’ın, sûrelerinin veya âyetlerinin benzerini getirmek” manasında kullanmaktadır.

Kur’ân’ı Kerîm, kendisinin dengi veya benzeri olacak bir kitabı²¹⁵ yahut on sûreyi²¹⁶ veya bir sûreyi²¹⁷ telif etmeleri konusunda insanlığa meydan okumuş ve bunu yapamayacaklarını beyan etmiştir.²¹⁸

²¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/26-50; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî el-Cürcânî, *Kitabu't-ta'rîfât* (Beyrût: Dâr'ün Nefâis, ts.), 192-193; et-Tehânevî, *Keşşâfû istulâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, 2/1171-1175.

²¹³ İsmail Durmuş, “Nazîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/455.

²¹⁴ Ebû Süleyman Muhammed b. İbrâhim Hattabi, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân Selâsu Rasâil Fi İ'câzi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1976), 58-66.

²¹⁵ et-Tûr, 52/33-34; el-İsrâ, 17/88; el-Kasas, 28/49.

²¹⁶ Hûd, 11/13.

²¹⁷ Yûnus, 10/37-38; el-Bakara, 2/24.

²¹⁸ el-Bakara, 2/24.

Kanaatimizce burada Kâdî Abdülcebbâr ve er-Râzî'nin bu konudaki görüşlerine geçmeden önce Mehmet Halil Çiçek'in konuyla ilgili şu çarpıcı dizelerine yer vermek uygun olacaktır:

“Edebî terazinin son derece hassas olduğu, edebî hüner sermayesinin edebiyat pazarında bir hayli kıymetli olduğu, edebî ürünlerin toplumsal hayatın birçok alanı organize ettiği, sosyal hayatın birçok alanında edebiyatın derin bir tepkiye sahip olduğu, edebiyatın toplumu idare eden bir yönetici edasıyla savaş ve barış gibi önemli birçok alanda yetkiyi kendi elinde tuttuğu bir dönemde Kur’ân iniyor. Ukbe b. Ebi Muayt, Nadr b. Hâris gibi Tüm edebiyat müstekbirlerine meydan okuyor. Hattâbî'nin (ö.338/998) dediği²¹⁹ gibi Kur’ân, kendisi ile ilgili kusur ve ayıp bulmada çok istekli olan ve en ufak bir eksikliğin habbesini kubbe yapma çabasında olan çok inatçı, kibirli, kıskanç ve azgın düşman cephesiyle, inkârcı Araplarla karşı karşıya idi. Onların Kur’ân’a karşı kışkırtıcı düşmanlık hisleri ve husumet dürtüleri son derece bilenmiş bir durumdaydılar. Kur’ân’ın azgın düşmanları olan bazı inkârcı Araplar, Kur’ân’ın kalplerdeki kutsiyetini tamamen kaldırmak ve Kur’ân’ın pervasızca yapmış olduğu meydan okuyuşlarını boşa çıkarmak için ellerinden gelen her türlü gayreti sarf ediyorlardı. Dolayısıyla ondan gördükleri en ufak bir kusuru ve hatayı hemen bütün topluma yaymak için adeta seferber oluyorlardı. Bunun için onunla ilgili bir sürü yalan dolan iftiralarda bulunmaktan da sakınmıyorlardı. Kur’ân, onların zaman zaman böyle yollara da başvurduklarını bize aktarmaktadır.

Ne ki, acizlik ve çaresizliğin onları sürüklediği şaşkınlık yüzünden, onların Kur’ân’a karşı zıt iki tavır sergilediklerini hem yüce vahyin kendisi hem de tarihî kayıtlar bize haber vermektedir. Birincisi, saldırı ve iftira tavrı ki, onlar bu meyanda Kur’ân için, iftira, efsane ve büyü²²⁰ dediler. İkincisi, büyüklüğünü itiraf ve istemeye istemeye yücelik ve erişilmezliğini kabullenme ve teslim etme tavrı.

İşte, bu tavrıda onları kendileriyle çelişen ters bir konumda görüyoruz. Zira Kur’ân’a karşı sanki samimi bir duruş sergilediklerini ve bir dost edasıyla onu övdüklerini ve mağlubiyetsizliğini haykırdıklarını görmekteyiz. Kur’ân’ın bu yüceliğinin onlarda bırakmış olduğu derin etkinin bir yansıması olacak ki, bazen ona olan hayranlığın bir ifadesi olarak duydukları kimi âyetlere karşı secdeye kapanırlardı. Bir gün bir Arap,

²¹⁹ Hattabi, *Beyânu İ‘câzi’l-Kur’ân Selâsu Rasâil Fî İ‘câzi’l -Kur’ân*, 66-70.

²²⁰ B.k.z., Sebe’, 46/7; el-Müddessir, 74/24.

bir okuyucunun Hicr sûresinin 94. âyetini okuduğunu duyunca secdeye kapanır. Neden secde ettiği sorulunca: “Bu kelâmın güzelliğine secde ettim.” cevabını verir. Müşriklerden biri, bir Müslüman’ın Yûsuf sûresinin 80. âyetini işitince âyetin çarpıcılığı ve literal güzelliği onu şu şahadette bulunmaya sevk eder: “Yaratılmış birisinin, bu kelâmın bir benzerini getirmeye güç yetiremeyeceğine şahitlik ederim.”²²¹

Evet, tarih boyunca bütün insanlık evreni ve özellikle kılıç savaşını harf savaşına tercih etme durumunda kalan o günkü Araplar Kur’ân’ın meydan okuyuşunu işittiler. Ama ne dost, ne de düşmandan hiç kimse tarihin kayda değer bulacağı bir karşılık vermeye cesaret edemedi. Hz. Peygamber ve Kur’ân’la ilgili tüm olaylar ve gelişmeler hem dostların hem de düşmanların merceği altında sıkı bir gözetime tabi tutulmasına rağmen, karşı koyma olgusu bugüne dek hiçbir tarihî kayıtla tespit edilmiş değildir.²²²

Bununla beraber belâgat, fesâhat, ifade ve üslûp özellikleriyle alakalı olarak sayıları çok olmasa da Kur’ân’ın taklit ve nazîrelerine girişimde bulunmak isteyenler gözlemlenmiştir. Öncelikle peygamber olduğunu ileri süren bazı şahıslar (yalancı peygamberler) olmak üzere yine bazı edebiyatçı ve şairler belli başlı nazîreler meydana çıkarmış, meydana çıkarılan bu nazîrelerin ise, birbiriyle tezat bir halde olduğu çok açık belli olan bir takım sözlerden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Yemâme’de ben peygamberim iddiasını ortaya atan Müseylemetü’l-Kezzâb ve aynı dönemde el-Cezîre’de Benî Tağlib arasında yine peygamberlik iddiasında bulunan Secâh ile müşriklerin en meşhur isimlerinden Nadr b. Hâris’e isnad edilen bazı taklit parçacıkları rivayet edilmektedir.²²³

Tarihin muhafaza ettiği Müseyleme’nin uydurmalarının lafzî terkip/kompozisyon yönünden oldukça sıkıntılı, düzensiz olmanın yanı sıra, sıkıcı ve zorlama seci’den başka da hiçbir edebî özelliği ve güzelliği yoktur. İfade ettiği manalara gelince durum çok daha vahimdir. Zira manalar oldukça seviyesiz, kalitesiz, tutarsız, dengesiz, iç ahenkten yoksun, mesaj vermekten uzak ve insanî, ahlâkî, iktisadî, siyasal ve sosyal hiçbir değeri olmayan saçmalıklardan başka bir şey değildir. O metinlerin dinî metinler midir, yoksa badiyede canı sıkılan bir bedevînin

²²¹ Mehmet Halil Çiçek, *Müşkilü’l-Kur’ân’ı Yeniden Değerlendirmek* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 31-36.

²²² Çiçek, *Kur’ân Nasıl Bir Kitaptır*, 131.

²²³ Yurt, *Fahrüddîn Râzî’ye Göre İ’câzu’l-Kur’ân (Mefâtihu’l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 153.

aklına gelen saçmalıkları dillendiren anlamsız hezeyan parçaları mıdır hiç belli değildir. Çünkü zekâ seviyesi en düşük olandan en zekisine kadar bu metinleri kim görürse görsün, ister yıllar yılı düşünsün ister onları dinler dinlemez hemen kararını versin fark etmez. Onun ilk ve son söyleyeceği tek şey bu metinlerin saçma olduğu ve hiçbir ilmî dinî, ahlâkî, felsefî ve içtimaî değerlerinin olmadığıdır.²²⁴

Kâdî Abdülcebbâr'ın konu ile ilgili görüşünü belirtmeden önce kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

İlk önce şu hususu belirtmek gerekir ki, Kâdî Abdülcebbâr, Kur'ân'ın î'câzı hususunda ki bir takım olayların doğru anlaşılması için Î'câzü'l-Kur'ân'ın tanımını yapmadan önce haber mevzusuna oldukça büyük bir yer ayırmıştır. Haber şüphesizliği, hangi yollarla elde edildiği ve bilginin mahiyetini iyice araştırmış, Kur'ân hususunda ortaya atılma ihtimali bulunan iddialara karşılık cevap vermeye çalışmıştır.²²⁵

Kâdî Abdülcebbâr, geçmişte olan bir hâdiseye meydana gelmişse ve bu hâdiseye hakkında rivâyet edilmesi hususunda vacip mefhumunu kullanmıştır. Kâdî Abdülcebbâr'a göre böyle hâdiselerin rivâyet edilmesi zorunluluk anlamı taşır. Çünkü tarihte yaşanmış her kayda değer olay kesinlikle rivâyet edilmiş ve bu noktada üzerinde çok incelemeler yapılmıştır. Örneğin, meydana gelmesi mümkün olmayan "Garanik" olayı bile tarihçilerin çok ilgisini çekmiş, üzerinde ehemmiyetle durmuşlardır. Bu ve benzeri birçok hâdisede kılı kırk yararlarken elbette ki Kur'ân mevzu bahis olunca hassaslığın daha da üst seviyede olması zorunlu olmaktadır.²²⁶

Kâdî Abdülcebbâr nezdinde, meydana gelen herhangi bir hâdiseye ile ilgili kesinlikle bir rivayetin var olması esastır. Şayet herhangi bir hâdisenin meydana gelmesi algılanamıyorsa, o hâdisenin meydana gelmiş olması mümkün değildir. Buna ek olarak rivayet eden kimse, rivayet ettiği şeyin hakkında ters bir şey söylemiyorsa ve aksi ortaya konulamıyorsa rivâyet hakikati ifade etmeye devam eder. Örneğin, iki şehir arasında bir kasabanın olması durumunda kesinlikle bu durum rivayet edilmelidir. Hal böyle olunca gerek Hz. Peygamber devrinde, gerekse sonraki devirlerde peygamberlik iddia eden bir şahıs meydana çıkmışsa ve Kur'ân'a

²²⁴ Çiçek, *Müşkilü'l-Kur'ân'ı Yeniden Değerlendirmek*, 41-42.

²²⁵ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an*, 127.

²²⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/251-252.

muâraza yapan bir şahıs varsa, bu anlamda kesinlikle bir rivâyetin, haberin bulunması gerekli olurdu. Dolayısıyla Kur'ân'ı hıfzederek bize kadar gelmesine vesile olan insanlar, Kur'ân'a muâraza yapılan sözleri de hıfzedip rivâyet ederlerdi. Bu durum ise hiçbir dönemde meydana gelmemiştir.²²⁷

Kur'ân hakkında muâraza yapılmış olması ve bu noktada hiç rivâyetin, haberin olmamasını kabul etmek, din geleneğine ters bir biçimde kabul edilebilir.²²⁸ Çünkü Kur'ân'ın bir benzerinin ortaya koyulması, yeni bir din ve peygamberliğin ileri sürülmesi manasını vermektedir. Yeni gelmiş olan din ise önceki dinin hükmünü ortadan kaldırır. Yani bu durumda Kur'ân'dan sonra gelen bir kitap Kur'ân'ın hükmünü lağveder anlamına gelir ki böyle bir durum asla söz konusu değildir. Bundan sebep Kur'ân'a muâraza yapılmış olması selim aklın kabul edeceği bir şey değildir.²²⁹

Burada şu açıklamayı yapmak uygun olur kanaatindeyiz:

Yukarıda serdedilen görüş, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu kabul edenler için mütalâa edilebilir. Nitekim Kur'ân'a muâraza yapmayı düşünüp hükmünü lağvedip yeni bir din ortaya koymak isteyenler, Hz. Peygamber'in karşısında duranlar, görünüşte de olsa Kur'ân âyetlerinin uydurulmuş olduğunu ileri sürmekteydiler. İşte bundan dolayıdır ki muaraza yapmak isteyenlerin asıl amacı yeni bir din ortaya koymak değil, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dini ortadan kaldırmak ve atalarının dinine rücû etmek olabilirdi.

Kâdî Abdülcebâr, Kur'ân'a muâraza yapılamadı çünkü Müslümanlar güçlüydü ve muarazâ yapacak olan kimselere baskı yaptılar gibi bir eleştiriye ise şöyle cevap vermektedir:

İslam dininin ilk ortaya çıktığı dönem iyi incelenirse görülmüş olur ki Müslümanlar o devirde güçlü dönemlerinde değillerdi ve bunun için Medine'ye göç etmek zorunda kalmışlardı. Şayet o dönemde Müslümanlar güçlü olup muâraza yapmak isteyenlere baskı kurmuş olsaydılar, Mekke'den Medine'ye göç etmek zorunda kalmazlardı.²³⁰ Eğer iddia ettikleri gibi Müslümanlar güçlü olup muâraza yapmak isteyenlere baskı yapmaya imkân bulabilselerdi, öncelikle Hz. Peygamber'e

²²⁷ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/250-251.

²²⁸ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebâr'a Göre İ'cazu'l Kur'ân*, 130.

²²⁹ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/254.

²³⁰ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/259.

yapılan haksızlıklara, işkencelere ve her fırsatta yok etmek istedikleri Müslümanlara karşı yapılan zulümlere karşı durur, bunları yapanlara baskı yaparlardı.²³¹

Kâdî Abdülcebbâr, Kur'ân'a muâraza yapılamadı çünkü Kur'ân'da kıssalar mevcut ve bu kıssalar Kur'ân'ın indiği dönemde yaşayan insanlar tarafından bilinmiyordu onun içinde muarazâ yapılamamıştır tarzındaki eleştiriye yine şöyle cevap vermektedir:

Kur'ân'daki kıssalar ilk dönem muhatapları tarafından tamamen bilinmiyor değildi. Yine o dönem tarihi incelendiğinde görülecektir ki Yahudi ve Hıristiyanlar tam doğru olmasa da kıssaları biliyorlardı ve insanlara anlatıyorlardı. Dolayısıyla bu durumda böyle bir eleştirinin doğruluğu kesinlikle savunulamaz. Yine o dönem incelendiğinde görülecektir ki, Kur'ân, Medine'de yaşayıp kendisine uydurulmuş diyen Yahudilerden Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymalarını istemiştir. Durum bundan ibaret iken Kur'ân, hitap ettiklerine bilmedikleri bir konuda tahâddîde asla bulunmamıştır.²³²

Kâdî Abdülcebbâr'ın yukarıda sıralanan görüşlerine toplu bir değerlendirme şu şekilde yapılabilir:

Kur'ân'a muâraza yapmak isteyen hiçbir şahıs ve hiçbir topluluğa kesinlikle en ufak bir engel dahi çıkarılmamıştır. Bu noktada hiç kimsenin gücü zayıflatılmamıştır veya muâraza yapma kabiliyeti olanın bu kabiliyeti kendisinden giderilmemiştir. Ancak yine de Kur'ân'ın en ufak bir benzerini ortaya koyamamışlardır.

Kâdî Abdülcebbâr'a göre Kur'ân'a muârazada istenilenin ortaya koyulamamasının asıl nedeni teazzürdür. Muâraza konusundaki yaptığı açıklamalara bakıldığında bu durum ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kâdî Abdülcebbâr'a göre teazzür, yine kendisinin bu noktadaki görüşlerinden hareketle, Kur'ân'ın bir benzerini getirmeye güç yetirilememesi şeklinde açıklanabilir.²³³

er-Râzî de, tefsiri boyunca Kur'ân'a karşı herhangi bir muarazânın yapılamamış olmasına sürekli atıfta bulunmaktadır. Nitekim Bakara sûresi 23. âyetin

²³¹ Ebü'l-Kâsım Âlemülhüdâ Ali b. Hüseyin eş-Şerif el-Murtazâ, *el-Mûdih an cihet-i 'câzi'l-Kur'ân: es-Sarfe*, thk. Muhammed Rıza el-Ensârî el-Kummî el-Kummî (Meşhed: Mecmâu'l-Buhusi'l-İslâmiyye, 1424), 290.

²³² Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'ân*, 131.

²³³ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an*, 132.

tefsirinde: “Araplar, Arapça’ya ve fesâhat kanunlarına son derece hâkim; Hz. Peygamber’in (s.a.v.) peygamberliğini batıl kılmak için de çok arzulu idiler. Öyle ki canlarını ve mallarını bu yolda sarf ettiler, her türlü tehlike ve çileyi sırtlandılar, taassup ve kibirde, değil batıl, hakkı kabul edemeyecekleri bir dereceye varmışlardı. Bütün bunlar, Cenab-ı Hakk'ın sözünü geçersiz kılma çalışmaları yapmalarını gerektirir. Muâraza (nazir getirme) ise geçersiz kılma çalışmasının en kuvvetlisidir. Onlar bunu yapamayınca, aciz kaldıklarını anlamış olduk.”²³⁴

Yine er-Râzî, Kur’ân’a muâraza edilemediğine dair Bakara sûresinin 24. âyetini göstermiştir. Bu âyette şöyle buyrulur: *فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ* “*Yok eğer, yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. (O ateş) kâfirler için hazırlanmıştır.*”

O, bu âyette, Kur’ân’ın mu‘ciz olduğuna dört vecih bulunduğunu ve ona muâraza yapılamadığına ve yapılamayacağına dair delillerin bulunduğunu söyleyerek şöyle der:

“Bil ki bu âyet, Kur’ân’ın mu‘ciz olduğuna dört bakımdan delalet eder:

a- Biz, tevatür yoluyla ki Araplar, Rasûlullah’a (s.a.v.) son derece düşman ve peygamberliğini batıl kılma hususunda son derece hırslı idiler. Nitekim vatanlardan ve kabileden ayrılmak, canları sarf etmek bunun en kuvvetli delillerindendir. Buna bir de, Allah Teâlâ’nın: ‘Yok eğer, yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız-’ kavli gibi bir ayıplama eklenince, şayet Kur’ân’ın benzerini veya ondan bir sûrenin benzerini getirmek onların imkanları ve güçleri dâhilinde olsaydı mutlaka bunu yaparlardı. Onlar bunu yapamadıklarına göre, Kur’ân’ın mu‘ciz olduğu ortaya çıkmış olur.

b- Peygamber (a.s.), her ne kadar peygamberlikle alakalı olarak müşrikler indinde töhmet edilse de aklının, faziletinin ve işlerin neticelerini bilme gücünün tam olduğu herkesçe malum idi. (Hâşâ!) iddia ettiği peygamberlik davasına töhmet bulaşmış olsaydı, onlara tehdîdî etmeyi ve tehdîdîde ileri gitmeyi uygun bulmaz, aksine, meydana gelmesini beklediği ve vebali tüm işlerine dönecek bir kepezeliğe düşmekten korkar ve çekinirdi. Eğer onların muârazadan aciz olduklarını,

²³⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/126.

zaruri/kesin bir şekilde bilmeseydi en belirgin bir şekilde onları muârazaya sevketmeyi kendine uygun görmezdi.

c- Peygamber (a.s.), peygamberliğinin doğruluğuna kesin bir şekilde inanmasaydı, Kur'ân'ın benzerini getiremeyeceklerini haber vermekte, kesin konuşmazdı. Zira o, peygamberliğinin doğruluğuna kesin bir şekilde inanmasaydı, bunun aksi caiz olurdu. Aksinin meydana gelmesi takdir edildiğinde yalanı ortaya çıkmış olurdu. Binaenaleyh kesinlikle yalancı, sahtekâr kimse kesin konuşmaz, katiyet belirtmez. Peygamber ise kesin konuşunca bu onun, peygamberliği konusunda kendinden emin olduğuna delalet eder.

d- Bu haberi bu şekilde nakleden bulundu. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) günlerinden bu zamanımıza kadar, vakitlerden herhangi bir vakit, dine ve İslam'a düşmanlık eden birilerinden hali olmamış, ona saldırıyı gerektirecek sebepler artmıştır. Sonra bu kadar şiddetli hırsla rağmen asla muâraza vücuda gelmemiştir.”²³⁵

Allah Teâlâ Bakara 23'te: “ *وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ* Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın”, Yûnus 38'de: “ *وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ* Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın...” buyurmuştur. er-Râzî, bundan muradın, Kur'ân'a karşı muârazayı nasıl yapabileceklerini onlara öğretmek olduğunu söylemiş ve bunu şöyle izah etmiştir:

“Bunun açıklaması şudur: Bir topluluk, yardımlaşıp birbirlerine destek olduklarında, bu birçok akıl, tek bir akıl gibi olur. Dolayısıyla tek bir şeye doğru yöneldiklerinde bu birlikleri, her birinin ayrı ayrı yapmaktan aciz oldukları şeyleri yapmaya kadir olur. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Farz edin ki sizden birinin veya ikinizin akli Kur'ân'a muâraza etmeye güç yetiremez. O halde, toplanın ve bu muâraza hususunda bazınız bazınıza yardım etsin. Birlikte olduğunuzda ve tek başınıza olduğunuzda bu muârazaya güç yetiremediğinizi anladığınız zaman, bu muârazanın imkânsız oluşunun, ancak insan gücünün buna yetmediğinden dolayı olduğu ortaya çıkar. Böylece bu Kur'ân'ın, bir insan işi değil, Allah'ın işi olduğu ortaya çıkar.”²³⁶

Elbette ki er-Râzî, Müseylemetü'l-Kezzâb, Secâh, Nadr b. Hâris vd. Kur'ân'a muâraza namına bazı safsataları dile getirdiklerinden habersiz olamaz. Kanaatimizce o, bu hususta Hattâbî'ye tabi olarak bunları muâraza değerinde görmemiş,

²³⁵ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/131.

²³⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/101.

dolayısıyla Kur'ân'a hiçbir şekilde muâraza yapılmadığını ifade etmiştir. Nitekim Hattâbî, Kur'ân nazil olmaya başladıktan sonra müşriklerden O'na nazîre namına nakledilenlerin bu şartlara uymayıp gerçek manada bir muâraza olmadığını ifade etmektedir.²³⁷

12. “Sarfe” Teorisi

12.1. “Sarfe” Teorisinin Tanımı

Sarfe, sözlükte “bir şeyi yüzünden savmak, reddetmek, ayırmak, bir halden başka bir hale çevirmek”²³⁸ anlamındaki “ صرف/sarf” kökünden türemiş, muayyen bir görüşe isim olunca sonuna bir “ ” getirilerek “ صرفة/ sarfe” şeklini almıştır.²³⁹

Hattâbî, terim olarak “sarfe”yi, “güç yetirilebilen, aciz bırakılmayan bir şey olduğu halde gayret ve çabaların muârazadan çevrilmesi, savılması” şeklinde tarif etmektedir. Burada engel, harikulade olarak harici bir şeydir. Bu itibarla Sarfe, bu nazariyenin müdafileri tarafından mu‘cize sayılmıştır.²⁴⁰

Kaynakların çoğunluğu bu teorinin ilk defa Mu‘tezile’ye mensup Nazzâm tarafından ortaya konulduğunu kaydeder.

Sarfe teorisinin dayandığı ana fikir şöylece özetlenebilir: Bazı sûrelerde de açıklandığı üzere Kur'ân'ın Arapça bir kitap olduğu ve Arap ediplerinin o dönemde edebiyatın üstün ürünlerini ortaya koyduğu bilinmektedir. Bu durum, Arap ediplerinin Kur'ân'da bulunan metinlerin en azından bir kısmının benzerini üretebileceklerini gösterir. Aslında Kur'ân'da insanlar tarafından söylenmiş bazı sözler nakledildiği gibi belâgat üstünlüğü taşımayan beyanlar da mevcuttur. Buna rağmen inkârcı Araplar'ın Kur'ân'ın bir sûresinin benzerini yapmak için teşebbüse girişmemeleri kendi iradelerine bağlı bir olay olarak açıklanamaz; çünkü onlar dinlerini terk etmeyi istemedikleri gibi Hz. Muhammed'in nübüvvet davasında başarılı olup kendilerini mağlûp etmesini de hiç arzu etmiyorlardı. Şu halde inkârcı Araplar'ın güçlerinin bulunmasına rağmen Kur'ân'a nazîre getirmeye girişmemeleri,

²³⁷ Hattabi, *Beyânu İ‘câzi'l-Kur'ân Selâsu Rasâil Fî İ‘câzi'l-Kur'ân*, 58-66.

²³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/90; el-Cürçânî, *Kıtabu't-ta'rîfât*, 174; et-Tehânevî, *Keşşâfü İstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, 2/1075-1076.

²³⁹ Konaklı, *İ‘câz-ı Kur'ân İlminin Doğuş Süreci*, 147.

²⁴⁰ Hattabi, *Beyânu İ‘câzi'l-Kur'ân Selâsu Rasâil Fî İ‘câzi'l-Kur'ân*, 22.

farkına varamadıkları gizli bir müdahalenin sonucu olmalıdır. Bu yönüyle sarfe, bir tür hissî mu‘cize kabul edilebilir.

Sarfe teorisinin mahiyeti konusunda iki farklı görüş ileri sürülmüştür:

Bir görüşe göre sarfe, inkârcı Arap ediplerinin aslında Kur’ân’ın benzeri bir eser ortaya koymaya güçleri bulunduğu halde amaçlarını gerçekleştirecek iradeyi Cenâb-ı Hakk’ın yok etmesidir. Nazzâm ve Rummânî bu görüştedir.

İkincisine göre sarfe, Arap ediplerinin Kur’ân’a benzer bir metin üretmeyi düşündükleri ve bunu gerçekleştirmeye çalıştıkları halde amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak bilgi ve birikimi kendilerinde bulamadıklarını hayretle görmeleridir. Şîî âlimlerinden İbn Sinân el-Hafâcî (ö.466/1073) bu görüştedir.²⁴¹

12.2. Kâdî Abdülcebâr’ın “Sarfe” Teorisine Karşı Tavrı

Kâdî Abdülcebâr’ın sarfe teorisine bakışı, kesinlikle sarfenin Kur’ân’ın akıllara durgunluk veren î‘câzına bir kanıt olarak savunulamayacağı yönündedir.

Kâdî Abdülcebâr, Sarfe teorisine muhalefet etmektedir. Bununla beraber o, Sarfe teorisine yüzeysel bakıldığında benzerlik gösteren, ancak hakikatte sarfeden farklılık gösteren “te‘azzür” kavramını kullanmayı tercih etmiştir. “Te‘azzür” bir şeyi bihakkın yapmamak, bir şeyde süreklilik gösterememek anlamlarına gelir. Istılahta ise Kur’ân’ın bir benzerini meydana getirememek şeklinde tanımlanır.²⁴²

Yani sarfenin, Kur’ân’ın muhataplarını acze düşürmesinde bir etken olduğunu kabul etmemektedir. Kâdî Abdülcebâr’a göre sarfe, kulu bir işi yapmaktan alıkoyma üzere bina edilmiştir. Bu olayın ise Kur’ân’ın tenzil aşamasına göre iki durumda meydana gelme olasılığı mevcuttur. Birincisi, Kur’ân’ın bir benzerinin inanmayan Araplarda var olup bilahare alıkonulması tarzında meydana gelmiş olabilir. Şayet böyle olduğu düşünülürse, Kur’ân’ın üstünlüğünün kendisinin tenzilinden önceki telaffuz edilmiş cümlelerle eşit değerde olması gerekir ki böyle bir durumun örneği yoktur.²⁴³

İkincisine göre ise Kur’ân’ın benzerini ortaya koymak için gerekli olan ilim, Kur’ân’ın inmesinden ardından engellendiği gibi inmesinden evvel de sürekli

²⁴¹ Yavuz, “Sarfe”, 36/140.

²⁴² Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî ebvâbi’t-tehid ve’l-adl*, 16/264-265.

²⁴³ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî ebvâbi’t-tehid ve’l-adl*, 16/218-219.

engellene gelmiştir. Ancak dikkat edilmelidir ki, Kur'ân'ı anı anlayabilmek, onun indirilmesinin Allah tarafından olduğunu ve bir benzerinin ortaya koyulmasının mümkün olamayacağını bilmek için bilgiye gerek duyulmaktadır. Şayet bu ilmin insanlığa verilmemiş olduğu kabul edilirse, Kur'ân'ın üstünlüğü algılanmamış ve mucize bir kitap olmaktan çıkmış olduğu da kabul edilirdi.²⁴⁴

Kâdî Abdülcebbâr, Kur'ân'ın içeriğini bilmek ve onun önemini kavramak için insanlarda bir bilginin olması gerektiğini ileri sürmektedir. Kâdî Abdülcebbâr'a göre İnançsız Arapların bu noktadaki bilgi, kabiliyet ve kudretleri kesinlikle kendilerinden giderilmemiş değildir. Fakat Kur'ân'ın benzerini ortaya koymak için ihtiyaç duydukları bilgiye sahip olmaları onların kudretinin dışarısında kalmaktadır. Bu durumda gözden kaçırılmaması gereken nokta, herhangi bir engelleme ve gidermenin bulunmadığı, bu bilgiyi elde etmek için kudret yetersizliğinin var olmasıdır.

Özellikle yukarıda bahsedilen ikinci ihtimalin makul görülmesi, Kur'ân'ın asıl gayesinin başka tarafa evrilmesini zorunlu kılar. Kur'ân'ın acze düşürme tarafının onun içeriği ile değil, alıkoyma mevzusu ile alakalandırılması daha uygun olabilir. Bu noktada gaye, Kur'ân'dan farklı olmuş olacak ve Kur'ân'ın kendisi değil de alıkoyma mevzusu acze düşürmeyi oluşturmuş olacaktır. Şayet Allah, gezmek, söz telaffuz etmek, eli oynatmayı peygamberliğin delaleti saysaydı, Arapların tamamı da bunları yapmaya güç yetiremeseydi, o zaman, gezmek, konuşmak ve el hareketi de bir mucize olmuş olurdu.²⁴⁵ Durum böyle iken Kur'ân'la Tehaddîde bulunmanın bir manası olmamış olacaktır ki, bu da meydan okuma hususundaki âyetlerin muhtevasına çok uygun düşmemektedir. Bundan dolayı sarfe teorisi, Kur'ân'ın î'câzına yönelik her hangi bir kanıt oluşturacak durumda değildir²⁴⁶

Kanaatimizce Kâdî Abdülcebbâr'a göre Kur'ân dururken başka bir şeyle tehaddîde bulunmak uygun değildir. Yani Kur'ân mislini ortaya koymaktan alıkoyarak tehaddîde bulunmak Kur'ân'ı değil de alıkoymayı mu'cize yapar. Hal böyle iken amaç, Kur'ân'ın içerdiği hususlardan ve bilgilerden uzak kalmış olur. Bundan dolayı, î'caza farklı bir açıdan bakmak gerekir ki, bu da Kur'ân'ın

²⁴⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/219.

²⁴⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/322.

²⁴⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/220.

üstünlüğüne halel getirmiş olur. Bundan dolayı mu‘cize, alıkoyma, engel olma olursa, bu Kur’ân’la olmaz da, başka bir şeyle de meydana gelebilir.

Arapların, Kur’ân’ın üstünlüğü konusunda ileri sürdükleri mu‘cizenin alı koyma, engelleme değil, Kur’ân olduğu ortaya çıkmaktadır. Kur’ân’ın, meselelere bakış açısı, konulara yaklaşımı ve benzeri bulunmayan üslubu karşılığında şaşkınlıklarını izhar ederek bazı hususları dile getirmeleri, bu konunun açık bir numunesini ortaya koyabilir. Şayet durum bunun aksi olmuş olsaydı, Araplar Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koymaya güç yetirmelerine rağmen, bu gücün kendilerinden alınmasını fark etmiş olurlardı. Çünkü akliselim olan, makul ve mantıklı olan bütün insanların bunu algılamış olması gerekli olur. Kur’ân’ın benzerini ortaya koymaya kudretleri olduğu halde bu noktada kendilerinin alıkoyulduklarını anlamaları, Tehaddînin adalet çerçevesinde gerçekleşmemiş olduğunu çok istekli bir şekilde dile getirmelerine bir neden sayılabilir. Bu durum ise Allah’ın adaleti bakımından ele alındığında yanlış olarak görünmektedir.²⁴⁷

Kâdî Abdülcebbar’ yine sarfenin kesinlikle yanlış olduğunu, meydan okuma âyetlerinden kabul edilen el-İsra sûresinin 88. âyetinde yer alan “*birbirlerine destekte olsalar yine onun bir benzerini getiremezler.*” Bölümündeki *ظَهْرًا* ifadesi, bir topluluğun topyekün bir tarzda bir birlerine destek olduklarına delalet etmektedir. Bu durum ise gücün olmadığı düşünüldüğünde mümkün değildir. Yani bir topluluğun bir araya gelerek topyekün halde bir birlerine destek olmaları, kendilerinin muarazadan dolayı alıkonulmadıklarını gösterir. Eğer alıkonulma olmuş olsaydı, onların bir araya gelmesine müsaade edilmez, bu hususa da Kur’ân yer vermezdi diye ilave etmiştir.²⁴⁸

Bu durumda âyet, inançsız Arapların Kur’ân’ın bir benzerini getirmeye giriştiklerini, bu konuda güçlerinin olduğunu, fakat kudretleri bulunmasına rağmen Kur’ân’ın üstünlüğü sebebiyle bir benzerini ortaya koyamadıklarını açıklamaktadır.

12.3. er-Râzî’nin “Sarfe” Teorisine Karşı Tavrı

İlk önce ifade etmeliyiz ki er-Râzî’de Kâdî Abdülcebbar gibi sarfe teorisini benimsememektedir. Bu noktada ileri sürülenleri asla kabullenmemektedir. Muâraza bölümünde sunmuş olduğumuz bilgiler bunun için delil oluşturmaktadır.

²⁴⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fî ebvâbi’t-tehid ve’l-adl*, 16/325.

²⁴⁸ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fî ebvâbi’t-tehid ve’l-adl*, 16/323.

Bunu söylemekle birlikte er-Râzî'nin tefsiri hakkında araştırma yapan bazı şahıslar, onun sarfe teorisine bazı zamanlar meylettığını bazen bazı zamanlar ise bu görüşü kabul etmediğine dair bilgilerin olduğunu, yazmış olduğu tefsirinde bu konuda çelişkili görüşler ileri sürdüğünü söylemekte. ²⁴⁹ er-Râzî hakkında çalışma yapanların tamamının ıskaladığı konu bir birinden farklı değildir Bu çalışma yapanlardan bir kısmı er-Râzî'nin sarfe teorisini kabul ettiğine dair kısa cümleler kullanıp detay vermeden geçiştirirken, ²⁵⁰ bir kısmı da birkaç misalle iddialarını delillendirmek istemiş, bir kısmı da er-Râzî'nin sarfe ve fesâhat arasında karamsar olduğunu söylemiş, bir kısmı da er-Râzî'nin sarfe teorisine çok açık bir şekilde yakınlaştığını dile getirmiş ancak dikkate alınacak bir delil sunamamıştır. ²⁵¹

Kanaatimizce er-Râzî hakkında araştırma yapan bu kişiler, er-Râzî'nin sarfeye olan bakış açısını bütüncül olarak değerlendiremedikleri gibi, kayda değer bir sonuca da varamamışlardır.

Biz öncelikle er-Râzî'nin, tefsirinden önce kaleme aldığı *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserine müracaat ettiğimizde onun, başta en-Nazzâm olmak üzere daha çok Mu'tezilî âlimler tarafından benimsenen Sarfe görüşüyle ilgili açıklamaları aktardıktan sonra konuyla ilgili eleştirilerini üç noktada dile getirdiğini görmekteyiz:

“Nazzâm şöyle dedi: ‘Muhakkak ki Allah Teâlâ, Kur’ân’ı, peygamberliğe bir hüccet olması için indirmedir. Aksine Kur’ân, haram ve helalden müteşekkil ahkâmı beyan etmek için indirilen diğer kitaplar gibidir. Araplar ona muârazada bulunamadılar. Zira Allah Teâlâ onları bundan sarf etti (çevirdi, savdı) ve bu husustaki bilgilerini onlardan aldı.

Bu görüşün fasit oluşuna üç vecih delalet eder:

a- Arapların Kur’ân’a muârazada bulunmaktan aciz olmaları, onlarda bunun için mevcut olan kudreti alarak onları aciz bırakması sebebiyle olsaydı, Kur’ân’ın fesâhatini bu şekilde büyütmezlerdi. Aksine onların şaşkınlığı, tâkat ve imkânları olduğu halde bunun kendilerine mümkün olmaması olurdu. Bu durum aynen bir peygamberin ümmetine ‘Benim mucizem elimi şimdi başımın üstüne koymam ve

²⁴⁹ Yurt, *Fahruddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân (Mefâtihu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 169.

²⁵⁰ Yavuz, “Sarfe”, 36/141.

²⁵¹ Muhammed Sâlih ez-Zerkân, *Fahruddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l Felsefiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1963), 571-572; Abdülmuttalip Arpa, “Fahreddîn er-Râzî'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/8 (2013), 78-799.

bunun da size mümkün olmamasıdır.’ demesi ve durumun dediği gibi olması gibidir. Bu durumda buradaki topluluğun şaşkınlığı, Peygamberin elini başının üzerine koymasında değil, bunun kendilerine mümkün olmamasındadır. Ne zaman ki biz, Arapların şaşkınlığının, Kur’ân’ın kendisinde var olan fesâhatten dolayı olduğunu bilince Nazzâm’ın söylediği batıl olmuş oldu.

b- Şayet Arapların sözleri, tehadîden önce fesâhat bakımından Kur’ân’ın fesâhatine yakın olmuş olsaydı, bununla ona muâraza etmeleri gerekirdi. Ve yine tehadîden sonraki sözleriyle tehadîden önceki sözleri arasında fark, Kur’ân ile, tehadîden sonraki sözleri arasında fark olurdu. Söz konusu fark tahakkuk etmediğine göre bu görüş geçersiz olmuş olur.

c- Kısa bir müddet içerisinde bilinen söz kalıplarının unutulması, aklın zevâline işaret eder. Bilinen bir şeydir ki; tehadîden sonra Arapların aklı zail olmadı. Şu halde Nazzâm’ın dediği şey batıl olmuş oldu.”²⁵²

Görüldüğü üzere mantıksal örgüler çerçevesinde Sarfe görüşünü çürütmeye çalışan er-Râzî, birinci noktadaki açıklamasında görüldüğü üzere Kur’ân’ın î’câzını Kur’ân dışında aranmasına karşı çıkmaktadır.

er-Râzî, tefsirinde konuyu daha geniş bir şekilde ele alarak farklı açılardan konuya yaklaşır. Bakara sûresinin 23-24. âyetlerinin tefsirinde önce şu sözlerle sarfe teorisini açıkça reddetmektedir:

“Kur’ân’ın mu‘ciz oluşunu açıklamak iki yolla mümkündür:

Birincisi: Kur’ân’ın durumu şu üç şeyden birisinden hali değildir:

a- Onun, fasih kimselerin sözüne denk olması.

b- Fasih kimselerin sözünden fevkalade üstün olmaması.

c- Fasih kimselerin sözünden fevkalade üstün olması.

İlk iki kısım batıldır. O halde üçüncüsü vacip olur. İlk iki ihtimalin geçersiz olduğunu söyledik. Zira eğer öyle olsaydı, fasih kimselerin ister toplu halde, ister tek tek, Kur’ân’ın bir sûresinin benzerini getirmeleri gerekirdi. Bu durumda da eğer anlaşmazlık vaki olup, kabul edilmeme korkusu meydana gelirse, şahitler ve hâkimler şüpheyi kaldırırlardı. Bu ise, delil getirmede zirvedir. Çünkü onlar Arapça’ya ve fesâhat kanunlarına son derece hâkim; Hz. Peygamber’in

²⁵² Ebû Abdillâh Ebû'l-Fadl Faruddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Nihâyetu'l-Î'câz fi Dirâyeti'l-Î'câz* (Beyrût: Dâru Sâdır, 2004), 26-27.

peygamberliğini batıl kılmak için de çok arzulu idiler. Öyle ki canlarını ve mallarını bu yolda sarfettiler, her türlü tehlike ve çileyi sırtlandılar, taassup ve kibirde, değil batıl, hakkı kabul edemeyecekleri bir dereceye varmışlardı. Bütün bunlar, Cenab-ı Hakk'ın sözünü geçersiz kılma çalışmaları yapmalarını gerektirir. Muâraza (nazir getirme) ise geçersiz kılma çalışmasının en kuvvetlisidir. Onlar bunu yapamayınca, acze düştüklerini görmüş olduk. Kur'ân'ın onların sözlerine benzemediği, Kur'ân ile onların dillendirdikleri şeyler arasında alelade bir farkın olmadığı, tam tersine eşsiz bir farkın var olduğu, netice itibariyle da Kur'ân'ın mu'ciz olması ortaya konmuştur.”²⁵³

Görüldüğü üzere er-Râzî bu ilk yolda Sarfe nazariyesini reddetmekte ve çürütmektedir. Bundan sonra ikinci yolu şöyle izah etmektedir:

“İkinci yol: Kur'ân, ya fesâhatte î'câz sınırına ulaşmıştır denilebilir veya böyle değildir. Şayet ulaşmış ise, onun mu'ciz olduğu sabit olmuştur. Eğer ulaşamamışsa, bu durumda, muâraza (benzerini getirmek) mümkün olurdu. Buna göre onların, mümkün olduğu ve onları buna sevkeden birçok sebep bulunduğu halde muâraza etmemeleri harikulade bir durumdur. İşte bu bir mu'cize olmuştur. Böylece Kur'ân'ın, tüm yönlerden mu'ciz olduğu sabit olmuştur. Kanaatimizce bu ikinci yol daha doğrudur.”²⁵⁴

Burada, bazı araştırmacılar tarafından; *Nihâyetu'l-Îcâz*'da sarfe'ye yöneltilen olumsuz eleştirilerden sanki bir vazgeçilmişlik veya aynı kararlılık görülmediği ifade edilmiş, özellikle ikinci yol hakkındaki “bizce bu ikinci yol daha doğrudur” ifadesinden, sanki onun, Kur'ân'ın î'câz'ını Kur'ân'ın dışında aradığı izleniminin uyandığı söylenmiştir.²⁵⁵

Kanaatimizce bu ikinci yolun izahında er-Râzî'nin, Sarfe nazariyesine meylettğine dair bir emare gözükmemektedir. Zira o, “mümkün olduğu ve onları buna sevkeden birçok sebep bulunduğu halde Arapların muâraza etmemeleri harikulade bir durumdur.” demekte, muâraza yollarının açık ve mümkün olmasına rağmen onların buna tevessül etmediğini ifade etmekte ve bunun Kur'ân'ın bir î'câzı olduğunu savunmaktadır. Hâlbuki Sarfe nazariyesinde Arapların Kur'ân'a

²⁵³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/126.

²⁵⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/126-127.

²⁵⁵ Arpa, “Fahreddîn er-Râzî'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı”, 789.

muârazada bulunamamaların nedeni, er-Râzî'nin *Nihâyetu'l-Îcâz*'da Nazzâm'dan naklen kaydettiği üzere “Allah Teâlâ'nın onları bunu yapmaktan sarf etmesi yani geri çevirip savması, onların bu husustaki ilimlerini selbedip alması”dır.²⁵⁶

er-Râzî'nin, tefsirinde fazlaca kullandığı metotlardan birisi de; akılla yapılan muhakemelerde evvela meselelerin ne olduğunu teşhis etmek, bundan sonra ise ne olduğu bilinen mesele üzerine hüküm oluşturmaktır. er-Râzî, çokça mevzuda yaptığı bu yöntemi, Kur'ân'ın î'câzını bilmek içinde kullanmıştır. er-Râzî'nin, Kur'ân'ın î'câzını bir hakikat olması bakımından meydana çıkarmak için uygulamış olduğu mantık çerçevesinde akıl yürütüp amaca ulaşma yöntemini, maalesef farklı algılanmış ve onun sarfe hakkında söylenenlere yakınlık gösterdiğine kanıt olarak sunulmuştur.²⁵⁷

er-Râzî, âyetlerden ilgili yerleri alarak şöyle çıkarımlar yapmıştır:

مِنْ مِثْلِهِ ifadesinde ki zamirin nereye râci olduğu hususunda iki ihtimalin olduğunu söyler:

a. Zamir, *عَبْدِنَا عَلَى* daki ‘*مَا*’ya yani Kur'ân'ın kendisine râcidir. Buna göre anlam, fesâhat ve hüsnü nazımda onun vasıflarını taşıyan en az bir sûre getirin şeklinde olur.

b. Zamir, *عَبْدِنَا* lafzına yani Peygamberimize râcidir. Buna göre mana, “bunu, ümmî, kitap okumamış ve hiçbir âlimden ders almamış bir insan olan Hz. Muhammed (s.a.v.) gibi birisi getirsin”, demektir.

er-Râzî, ulemanın çoğunun birinci görüşte olduğunu belirterek kendisi de – Bakara sûresinin tefsirinde- o görüşü daha doğru bulur ve bunu birtakım gerekçelerle izah etmeye çalışır.²⁵⁸ Bu açıklamalarından onun, Kur'ân'ın î'câzının Kur'ân'ın içinde olduğunu ispatlamaya çalıştığı dolayısıyla da Sarfe'ye kapı aralamadığı anlaşılmaktadır.²⁵⁹

Sarfe, Kur'ân'ın benzerini meydana getirme gücünün kullarda bulunduğu, fakat bu gücü kullanmalarına Allah tarafından mâni olduğu tezine dayanıyorsa bu,

²⁵⁶ Râzî, *Nihâyetu'l-Î'câz fi Dirâyeti'l-Î'câz*, 26.

²⁵⁷ Yurt, *Fahreddîn Râzî'ye Göre Î'câzu'l-Kur'ân (Mefâtîhu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 170-171.

²⁵⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/129.

²⁵⁹ Arpa, “Fahreddîn er-Râzî'nin Î'câzu'l-Kur'ân Anlayışı”, 791.

bir bakıma Cibr²⁶⁰ inancına dayanmaktadır. Nazzâm da bu görüşü savunmakla bir bakıma Mu'tezile ekolü itiraz ettikleri bir görüşe meyletmektedir. Râzî, Bakara sûresi 23. âyetin tefsirinde Mutezilî olan el-Kâdî'nin tehadî ile ilgili görüşünü ve Cebriyye'ye, dolayısıyla da Nazzâm'a karşı ileri sürdüğü itirazları nakletmiş ve şöyle demiştir:

“el-Kâdî şöyle demiştir: ‘Bu tehadî, ‘cebr’ akidesini birçok yönden batıl kılar:

a- Tehadî, onu yapabilecek bir kimsenin, Kur’ân’ın benzerini getirmekten te‘azzürüne (aciz kalmasına, güç yetirememesine)²⁶¹ mebnidir. Binaenaleyh, kulun fail²⁶² olmasını nefyeden kimse, asıl itibariyle tehadîyi ispat edemez. Bunda ise, Kur’ân’ın mucize oluşu ile istidlalde bulunmayı iptal etme vardır.

b- Cebriyye’nin kavline göre bunun mümkün olmayışı, yeterli kudretin olmamasından dolayıdır. Buna göre de mu‘ciz olan ile olmayan eşittir. Onların kavline göre tehadînin manası sahih olmaz.

c- (Cebriyye’ye göre) kula nispet edilen her şeyin yaratıcısı Allah’tır. Buna göre Allah Teâlâ’nın onlara tehadîsi (meydan okuması), gerçekte kendine karşı meydan okuma manasına gelir. Hâlbuki Allah, şüphesiz Kur’ân’ın bir mislini daha meydana getirmeye kadirdir. Bu söze göre de Kur’ân’ın î‘câzının sabit olmaması gerekir.

d- Mu‘ciz ancak, kendisinde var olan harikuladeliğe işaret eder. Cebriyye’nin görüşü, ‘Aynı şekilde alışılagelmiş şeyler fiil değildir.’ şeklinde olunca, bu fark meydana gelmez. Dolayısı ile Kur’ân’ın mu‘cize oluşu ile istidlal etmek doğru olmaz.

e- Muhakkak ki Rasûl (s.a.v.), Allah Teâlâ’nın, iddia ettiği, yani Kur’ân’ın mu‘cize olması hususunda kendisini tasdik etmek için bu mu‘cize olan Kur’ân’ın kendisine has kılın dığını delil getirmiştir. Şayet bu Allah Teâlâ tarafından olmasaydı, î‘câza dâhil olmazdı. Onların cebre kail olmalarından dolayı bu fark

²⁶⁰ Cibr inancı, her fırkanın kendine göre farklı tarifleri olsa da genel itibariyle "insanların kendilerine has bir iradeye sahip olmadığını, zihnî ve amelî bütün fiillerinin ilâhî gücün zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunmak" şeklinde tarif edilebilir
Abdulhamid İrfan, "Cebriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/205.

²⁶¹ Bu kavramla ilgili açıklama ileride gelecektir.

²⁶² Mutezile’ye göre kul, fiillerinin hakiki faili, hâlıkı/yaratıcısıdır.

doğru olmaz. Çünkü Cebriyye'ye göre alışlagelen ve alışılmamış olan her fiil ancak Allah tarafındandır."

er-Râzî daha sonra el-Kâdî'nin, temel olarak ise Mu'tezile'nin "kulun fiillerinin halikı manasında faili olması" düşüncesine karşı çıkmış ve:

"el-Kâdî'nin bu görüşlerine cevap şudur: Tehaddîden maksat, hasmın, meydan okunan şeyi ya kasten yerine getirmesi veya bunun ondan tesadüfen meydana gelmesidir. Tesadüfen bunu yapması batıldır. Çünkü tesadüfi olan işler, kişinin kudreti dâhilinde değildir. Dolayısıyla birinci ihtimal sabit olmuş olur. Eğer öyle olursa sabittir ki, kişinin meydan okunan şeyi yapması, kalbinde o iş için bir kastin/niyetin bulunmasına bağlıdır. Şayet bu niyet, kişinin kendisinden ise, o takdirde teselsül gerekir ki bu da imkânsızdır. Şayet niyet Allah'tan ise bu durumda cebr geri gelir, bize karşı söylediği deliller onu ilzam eder ve söylediği şeyler batıl olur." diyerek cevap vermiştir.²⁶³

Şayet er-Râzî, bazı araştırmacıların dediği gibi Sarfe nazariyesine meyletmiş olsaydı, el-Kâdî'nin "kulun fiillerinin halikı manasında faili olması" düşüncesine itirazla kalmaz, onun Cebr, dolayısıyla da Sarfe nazariyesine yaptığı itirazlara da cevap verirdi.

Yine onun Hûd sûresi 13. âyetin tefsirinde sarf ettiği şu sözler, Sarfe nazariyesine karşı duruşunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Bazıları Kur'ân'ın î'câz yönünün 'Sarfe' olduğunu söylediler. Şayet Kur'ân'ın mu'ciz olma yönü 'Sarfe' olmuş olsaydı, o zaman, fesâhat hususunda düşük ve zayıf olan kelâmın bu gayeye delâlet etmesi, fesâhat bakımından üstün olan kelâmın delaletinden daha kuvvetli olurdu."²⁶⁴

Ayrıca er-Râzî'ye göre Kur'ân'ın î'câz olma yönü –daha önce de belirttiğimiz gibi- onun fesâhatindedir. Sarfe nazariyesine göre ise Kur'ân'ın mu'cize olusu, onun yapısıyla, fesâhat ve belâgat yönüyle olmayıp Yüce Allah'ın onun benzerini getirmekten inkârcıları alıkoymasıyla.²⁶⁵

Biz, Abdülmuttalip Arpa'nın "Fahreddin er-Râzî'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı" isimli makalesinde ileri sürdüğü, "er-Râzî'nin, Kur'ân'ın bütünlüğü ve

²⁶³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/131.

²⁶⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 17/203.

²⁶⁵ Yurt, *Fahreddin Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân (Mefâtihu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 198.

tertibî esas alındığında daha sonra gelen İsrâ sûresindeki 17/88. âyet ve Tûr sûresindeki 52/34. âyetlerin tefsirinde Bakara sûresindeki görüşlerine tekrar meylettği veya bir ikilem içerisinde kaldığı” iddiasına²⁶⁶ katılmıyor ve bunun yanlış bir değerlendirme olduğunu düşünüyoruz.

Şimdi Râzî'nin İsrâ sûresinin: *قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَا كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا* “De ki: “Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur’ân’ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun gibisini getiremezler.”²⁶⁷

âyetinin tefsirinde bahse konu olan ifadelerini zikrederim:

“Âlimlerin bu hususta iki görüşü bulunmaktadır. Onlardan bazıları şöyle dedi: ‘Kur’ân’ın bizzat kendisi (haddi zatında) mu‘cizdir.’ Yine onlardan bazıları: ‘Kur’ân’ın bizzat kendisi (haddi zatında) mu‘ciz değildir. Ancak Allah Teâlâ, Kur’ân’a muâraza etmeye sevk eden sebepler kuvvetli olmasına rağmen, onların bu sebeplerini ona muâraza etmeyi ispat etmekten sarf edince (savıp çevirince), işte bu sarfe, bir mu‘cize olmuştur.’ dedi. Bize göre bu konuda tercih edilen; Kur’ân’ın bizzat kendisinin, ya mu‘ciz olduğunu veya olmadığını söylememizdir. Eğer mu‘ciz ise, maksat hâsıl olmuştur. Eğer, mu‘ciz değil de, aksine onlar, ona muâraza etmeye muktedir idiler, muârazada bulunmaya götüren sebepler de boldu; onları bundan hiçbir çevirici ve engelleyici de yoktuysa, bu takdire göre ona muârazada bulunmak vacip ve lazım olurdu. Binâenaleyh bu zikredilen takdirlere rağmen bu muârazada bulunmayışları, harikulade bir şey olmuş olur ve mu‘cize olmuş olur. İşte bu, bizim bu konuda tercih ettiğimiz yoldur.”²⁶⁸

Görüldüğü üzere er-Râzî burada, bildiğimiz manada bir sarfe teorisini tercih etmiş değildir. Sarfede, kulun iradesine ve kudretine müdahale söz konusudur. Hâlbuki o burada, hiçbir men edici olmadığı halde muâraza getirilmemesini Kur’ân’ın bir i‘câzı telakki etmiştir.

er-Râzî, bu konuda Hattâbî'nin görüşlerini yansıtmaktadır. Nitekim Hattâbî'ye göre, Kur’ân’ın i‘câz yönü hakkında birçok kelâm sarfedilmiş, fakat gönle şifa bir netice hâsıl olmamış, zira onlar Kur’ân’ın i‘câz yönünü tam bir şekilde tespit edememişlerdir. Hâlbuki Peygamberimiz, Kur’ân nazil olmaya başladıktan sonra yirmi sene zarfında inkârcılara defalarca meydan okumuş, onun bir benzerini

²⁶⁶ Arpa, “Fahreddîn er-Râzî'nin İ‘câzu'l-Kur’ân Anlayışı”, 791.

²⁶⁷ el-İsrâ, 17/88.

²⁶⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/54.

getirmeye davet etmiş, müşrikler onunla savaşmış, nice mal ve canlar feda etmişler, fakat şu zamana kadar henüz bu hususta hiç kimse onunla muârazaya kalkışmamıştır. İşte bu, başka yönler içerisinde î‘câz için en kolay ve delalet bakımından en açık olanıdır.²⁶⁹

Özetle er-Râzî, Sarfe teorisinin, Yüce Allah’ın dilemesini ve iradesinin nüfûzunu alakadar eden yerini sahih kabul etmekle beraber bunun vuku bulduğu noktada en ufak bir söylemde bulunmamıştır. Onun bu manada cevaz verip sarfeyi kabul etmesi de, Sarfe teorisini kabul etmekten çok Yüce Allah’ın meşietinin sınırsız olmasına ve sorgulanamaz olmasına dair caizliktir.²⁷⁰

Bu noktada er-Râzî hakkında detaylı bir araştırma yapan Muhsin Abdulhamid’in dikkat çektiği yerleri sunmamız yerinde olacaktır. Muhsin Abdülhamid’e göre, er-Râzî’nin sarfe teorisini kabul ettiğini söyleyerek suçlamak kendisini hiç anlamamış olmak demektir. Bu konuda şöyle bir açıklama yapmıştır: “er-Râzî’nin yapmış olduğu şey, bir fikri benimsemekten çok Kur’ân’ın î‘câzını temellendirmek için mantıksal düzlemde bir akıl yürütmedir. Bir çıkarımda bulunmadır. er-Râzî, yapmış olduğu bu çıkarımlar ile nereden gidilirse gidilsin, netice olarak Kur’ân’ın î‘câzının sabit olacağını vurgulamaya çalışmaktadır. Zira er-Râzî için en mühim olan yer burasıdır. Öte yandan Sarfe fikri, aklî yönden, ilmî yönden ve belâğî yönden olmak üzere, î‘câz olgusunu, Kur’ân’ın zatından nefyeder. Hâlbuki er-Râzî, Kur’ân’ın î‘câzını hem aklî, hem ilmî ve hem de belâğî yönden olmak üzere, üstelik en kısa sûre olan Kevser sûresine varıncaya kadar ispat etmeye çalışır. Ayrıca er-Râzî, itikatta Eş‘arî ekolüne müntesib olan kelamcıdır ve Eş‘ârî kelâmcılarının tamamının sarfe fikrine şiddetle karşı çıktıkları tarihi bir realitedir”²⁷¹

Yine er-Râzî, Tûr sûresi 34. âyetin tefsirinde üstü kapalı bir şekilde Sarfe teorisine itiraz etmiştir. Nitekim o:

“Bazı ulemâ, âyetteki فُلْيَاتُوا ifâdesinin, bir işi veya bir fiili yapabileceğini iddia eden kimseye, bir kimsenin söylemiş olduğu ve onun aczini amaçlayan bir emri ta‘cîz ‘aciz bırakma emri’ olduğunu söylemişlerdir. Zahir olan ise, buradaki emir, hakikati üzere bırakılmış olan bir emirdir. Zira Allah Teâlâ: ‘Mutlak olarak getirin!’

²⁶⁹ Hattabi, *Beyânu İ‘câzi’l-Kur’ân Selâsu Rasâil Fî İ‘câzi’l -Kur’ân*, 21-22.

²⁷⁰ Yurt, *Fahrudîn Râzî’ye Göre İ‘câzu’l-Kur’ân (Mefâtihu’l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 174.

²⁷¹ Muhsin Abdulhamid, *er-Râzî Müfessiren* (Kâhire: Dâru’l-Hürriye, 1974), 235.

dememiş, aksine, ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz getirin’ buyurmuştur. Bu takdire göre, şart bulundu mu, onu getirmek de vacip olur. Allah Teâlâ'nın kelâmında emr-i ta'cîz ‘aciz bırakma emri’ ise, O'nun: “*Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sen de onu batıdan getir deyince, kâfir şaşırıp kaldı.*”²⁷² buyruğudur.”²⁷³ demiş ve muârazanın en azından aklen imkan dahilinde olduğunu ifade etmiştir.

Şimdi de er-Râzî'nin bu sözlerden sonra, bazı araştırmacıların onu töhmet etmelerine kaynak teşkil eden sözlerini inceleyelim:

“Biz, Kur’ân’ın bir mu‘cize (âciz bırakıcı) olduğunu ve bunda herhangi bir şüphenin bulunmadığını belirtmiştik. Zira beşer, tehdî esnasında ona yakın bir şeyin mislini bile getirmekten âciz kaldılar. Bu ya Kur’ân’ın fesâhatinden dolayı mu‘cize olmasındandır –ki bu Ehl-i Sünnet’in çoğunluğunun görüşüdür- ya da Allah’ın akıllı kimselerin akıllarını onun mislini getirmekten sarfetmesinden (çevirmesinden) ve dillerini ona yakın bir şeyi söylemekten bağlaması sebebiyle mu‘cize olmasındandır. Kudreti olan birini, güç yetirilebilen bir şeyden alıkoymak, bir kimsenin, kendisinden başkasının kadir olamayacağı bir işi yapması gibidir. Nitekim bir başkasına, ‘Ben şu dağı hareket ettireceğim’ diyen kimsenin bu sözü imkânsız görülür. Ve yine, ‘Öyle bir iş yapacağım ki, o durumda insanlık, bir elmayı bile yerinden kaldıramayacaklar’ dese, bu da imkânsız görülür. Hâlbuki her ikisi de iddia ile birlikte olursa âciz bırakan bir iştir. Bu, bazı kelâmcıların görüşüdür, bunda ve ‘o bunların her ikisiyle birlikte mucizedir’ (sözünde) bir bozukluk yoktur.”²⁷⁴

er-Râzî'nin burada, akıl yürütmeden ve mantıksal çıkarımda bulunmaktan öte Sarfe teorisini destekler bir ifadeye bulunduğunu düşünmüyoruz. Zira biz, onun buradaki ifadesini, “Sarfe, mantıkî olarak düşünüldüğünde, şayet nazarî olmaktan çıkar, pratiğe dökülürse âciz bırakıcı kabul edilebilir, bunu söylemekte bir yanlışlık yoktur. Dolayısıyla eğer, Kur’ân’ın îcâzında Sarfe teorisini destekleyenler, dediklerini ispat etseler ve gerçekten biz bunun olduğuna kanaat getirsek, o takdirde Kur’ân’ın bu şekilde de mu‘cize olduğunu söyleyebiliriz.” manasında anlıyoruz.

Yine onun şu sözleri Sarfe nazariyesini benimsemediğinin bir delilidir:

²⁷² el-Bakara, 2/258.

²⁷³ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/258.

²⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/259.

“Peygamber (a.s.), fesâhat ve belâgat erbabı olmalarına ve peygamberlik iddiasını geçersiz kılma hususunda son derece hırslı olmalarına rağmen, onlara zaman zaman Kur’ân’la tehdîde bulunmuştu. Onun peygamberlik iddiasını geçersiz kılma hususunda en kuvvetli şey Kur’ân’a muârazada bulunmaktır. Şu halde eğer onlar bu muârazayı yapabilselerdi, onların bunu yapmamaları imkânsız olurdu. Zira sebepler bir araya geldiğinde ve savıp çevirici etki ortadan kalktığına iş mutlaka meydana gelir. Şu halde onlar bunu yapamayınca bu bize, Kur’ân’ın bizzat mu‘cize olduğunu ve onların da, bunu bildiklerini gösterir.”²⁷⁵

Görüldüğü üzere er-Râzî, Kur’ân’a muâraza etmemelerinin bir engel ya da sarfedici etki tarafından değil, hiçbir etki olmadan gerçekleştiğini, dolayısıyla bunun Kur’ân’ın mu‘cize oluşunu gösterdiğini söylemektedir.

Son olarak bu mevzu ile alakalı olarak zikretmekte fayda gördüğümüz bir husus da “te‘azzür” kavramıdır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Kâdî Abdülcebâr, Sarfe görüşüne karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte o, Sarfe teorisine zâhiren benzeyen ama gerçekte ondan farklı olan “te‘azzür” kavramını kullanmıştır.

“عذر/azr” kökünden türeyen ve tefa‘ul babında olan bu kelime lügatte; “geri kalmak, bir şeyden kaçınmak, kaçmak, bir şeyin zorluğundan dolayı onun için müstakim olmaması, zor olmak, dar olmak, özür dilemek”²⁷⁶ gibi manalara gelir. Terim olarak ise “Kur’ân’ın benzerini ortaya koymaktan âciz kalmak”²⁷⁷ şeklinde anlaşılabilmektedir.

Kâdî Abdülcebâr’a göre, Kur’ân’ın tehdîde bulunduğu kişileri muârazaya sevk eden şeylerin bulunması, onların da buna kadir olmaları ve engellerinin kalkmasına rağmen Kur’ân’ın benzerini getirememeleri sadece onların teazzürü (acziyetleri) veya yapma imkânsızlığı ile ilgilidir. Bu görüş, ilk bakışta sarfe’yi çağrıştıracak bir nitelik taşıyabilir. Fakat dikkat edilirse failin kudretinin engellenmesini değil, sadece işe yaramamasını söz konusu etmektedir.

Kur’ân’ın meydan okumalarının, geleneksel meydan okumalarla aynı olmasına rağmen, Kur’ân’ın yapısının gelenek dışı olmasının, Arapların buna karşılık

²⁷⁵ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 22/142.

²⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 6/219-230; Muhammed Murtaza Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs Min Cevâhiri’l-Kâmus* (Kuveyt: Meclisu’l-Vatânî Li’s-Sekâfe, 2004), 12/544.

²⁷⁷ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğni fî ebvâbi’t-tehid ve’l-adl*, 16/264-265.

verememelerine sebep olduğunu söyleyebiliriz. Arapların âciz kaldıkları durum, Kur'ân'ın yapısı gibi bir metin ortaya koyamamalarıdır. Yoksa fiili yapmaktan engellenmiş olmaları değildir.

Teazzür kavramı er-Râzî tarafından da dile getirilmiştir.²⁷⁸ Buna göre insanların Kur'ân'a muârazada bulunamayışlarının nedeni, onların teazzüründen kaynaklanmaktadır.²⁷⁹

13. Kâdî Abdülcebbâr'ın Î'câz Bağlamında Savunduğu, Er-Râzî'nin İse Redettiği Bazı Î'tizâlî Görüşler

Î'câzü'l-Kur'ân ilmi ile ilgili konuların öncelikle kelâmcılar tarafından değerlendirildiği, kelâmî çevrelerde ortaya çıkıp geliştiği konusu tarihi bir gerçektir. Bunun ötesinde Î'câzü'l-Kur'ân'la alakalı görüş bildiren önceki bilginlerin azımsanmayacak bir bölümü kelâmcıdılar. Bundan dolayı, bu ilim, kelâmî konular çerçevesinde ele alınmıştır.²⁸⁰

Nitekim tehaddî âyetleri, bir kelâmî fırka olan Mu'tezile'nin geneli tarafından "Halku'l-Kur'ân", Nazzâm ve takipçileri tarafından "Sarfe nazariyesi" ve Kâdî Abdülcebbâr tarafından "Ef'âl-i İbâd" çerçevesinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

er-Râzî, tehaddî âyetlerini yorumlarken bu konulara değinmiş ve haklı olarak itirazlarını yöneltmiştir. Bu bölümde kısaca Mu'tezile'nin ve Kâdî Abdülcebbâr'ın görüşlerine ve er-Râzî'nin itirazlarına yer verilecektir:

13.1. Halku'l-Kur'ân

Kur'ân'ın î'câzı, Sarfe fikrine karşı çıkanlar ve bu tezi kabul edenler arasında halku'l-Kur'ân noktasında değerlendirilmiştir. Kur'ân'ın mahlûk olduğu düşüncesinden yola çıkarak, onun diğer varlıklarla eşit olması gerekir görüşü ortaya çıkmış, bu durumda ise onun benzerini ortaya koyamamanın sadece sarfe teorisi sayesinde yapılamayacağı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla Sarfe bahsinin çıkış nedeni, Kur'ân'ın "örneği, eşi, benzeri, hatta daha güzeli, etkilisi oluşturulabilir"

²⁷⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 17/9-102.

²⁷⁹ Yurt, *Fahrudîn Râzî'ye Göre Î'câzu'l-Kur'ân (Mefâtihu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 155.

²⁸⁰ Yurt, *Fahrudîn Râzî'ye Göre Î'câzu'l-Kur'ân (Mefâtihu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 163.

olması fikri “Kur’ân yaratılmış bir sözdür, Yüce Allah’ın kadîm olan bir kelâmı değildir” cümlesinin farklı bir kanaldan ifade edilmiş şeklidir.²⁸¹

Kâdî Abdülcebbar’ın bu konudaki görüşü şöyledir: Kur’ân, Allah’ın sözüdür. Vahiy olarak Kur’ân Allah’a aittir. Yaratılmıştır ve sonradan meydana gelmiştir. Allah, Kur’ân’ı peygamberliğe delil ve işaret olması bakımından indirmiştir.²⁸²

Kâdî Abdülcebbar’a göre, Allah’ın sözü kulların telaffuz ettikleri söze benzerlik arz etmezse, bu durumda anlaşılmış olmayan bir söz ortaya çıkmış olur. Söz, bizim işittiğimiz ve hakkında bilgimizin olduğu bir husustur. Bu noktada kelâmın farklılığının düşünülmesi imkânsızdır. Şayet bu durumun farklı olduğu düşünülürse, o zaman Allah hakkında da bilinenin dışında Allah sözünün manasına karşı, aksi yönde hakkında bilgi bulunmayan kadîm manaların bulunması uygun olmuş olur. Bundan dolayı Allah sözünü algılayabilmek için bizim telaffuz ettiğimiz sözlerle benzerlik göstermesi gerekir. Bu durum ise kelâmın kadîm olmadığını ortaya koymuş olur. Bu benzerlik, kadimde de, hâdiste de hiçbir farkın olmadığını ifade eder.²⁸³

Râzî, Yûnus sûresi: *أَمْ يَقُولُونَ افْتَرِيَهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَدَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* “Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.’”²⁸⁴ âyetinin tefsirinde, Mu‘tezile’nin tehdîyi, Halku’l-Kur’ân’a delil getirdiklerini söylemiş ve görüşlerini şu şekilde özetlemiştir:

“Mu‘tezile ve Kâdî Abdülcebbar, bu âyete dayanarak Kur’ân’ın mahlûk olduğuna delil getirmiş ve şöyle demiştir: ‘Peygamber (a.s), Araplara Kur’ân ile tehdî yaptı. Tehdî’den maksat ise, onlardan bu Kur’ân gibisini getirmelerini istemektir. Onlar bundan aciz oldukları zaman Kur’ân’ın, kendisinin doğruluğunu göstermek için, Allah katından bir hüccet olduğu ortaya çıkmış olur. Bu ise ancak, onun gibisinin getirilmesinin, genel manada var olmasının caiz olmasıyla mümkün olur. Şayet Kur’ân kadîm olsaydı, o zaman kadîmin benzerini getirmek haddi zatında imkânsız olurdu. Bundan dolayı da tehdînin doğru olmaması gerekirdi.’”

²⁸¹ Yurt, *Fahrüddîn Râzî’ye Göre İ‘câzu’l-Kur’ân (Mefâtîhu’l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 164.

²⁸² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse (Mu‘tezilenin Beş İlkesi)*, 2/369.

²⁸³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, 2/367-369; Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbar’a Göre İ‘câzu’l Kur’ân*, 86.

²⁸⁴ Yûnus, 10/38.

Ardından onların bu iddialarına:

“Kur’ân, hem Allah Teâlâ’nın zâtı ile kâim kadîm²⁸⁵ (kelâm) sıfatına, hem de bizim (okurken telaffuz ettiğimiz) şu harflere ve seslere verilen müşterek bir isimdir. Bu harf ve seslerden meydana gelen kelimelerin muhdes²⁸⁶ ve mahlûk olduğunda bir ihtilaf yoktur. Tehaddî de ancak işte bunda (harfler ve seslerden meydana gelen kelimeler hususunda) yapılmıştır, kadîm (kelam) sıfatında değil.”²⁸⁷ diyerek cevap vermiştir.

Burada er-Râzî’nin sözünü, onun mana ve maksadı bir kenara itip Kur’ân’ın î‘câzını sadece lafız ve terkiplere bağladığı manasında anlamamak gerekir. Nitekim o, Fâtır sûresinin: *وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظُّلُّ وَلَا الْحَرُورُ* “*Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile nur bir olmaz. Gölge ile sıcak bir olmaz.*”²⁸⁸ âyetlerinin tefsirinde şunları söylemektedir:

“Allah iki eşleşmede olan ‘gölge’ ile ‘sıcak’ta daha şerefli olan ‘gölge’yi öne almışken, diğer iki eşleşmede ‘görme’ ile ‘nûr’u geri bırakmıştır. Bu gibi yerlerde müfessirler: ‘Muhakkak ki bu, âyetlerin sonlarındaki fasılayı denkleştirmek içindir.’ derler ki bu zayıftır. Zira âyetlerin sonlarındaki fasılayı denkleştirmek, seci’ye racidir. Kur’ân’ın mu’ciz oluşu ise mana bakımındandır, sadece lafız yönünden değildir. Nitekim şair, seci’den dolayı takdim ve tehirde bulunabilir. Böylece lafız onu, manayı değiştirmeye zorlar. Kur’ân’a gelince o, zirveye ulaşmış bir hikmettir. Ondaki mana sahîh, lafız ise, fasihtir. Bu sebeple mana gözetilmeden lafız takdim ve tehir edilmez.”²⁸⁹

Yine er-Râzî, Tûr sûresinin: *فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ* “*Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!*”²⁹⁰ âyetinde geçen “hadîs” kelimesi hakkında Mu‘tezile’nin Kur’ân’ın mahlûk olması görüşüne değinmiş ve sonra da cevap vermiştir:

²⁸⁵ Varlığının başlangıcı olmayan, sonradan yaratılmamış olan, var olmasından evvel her hangi bir yokluk bulunmayan, başka birine muhtaç olmadan var olan
Y. Şevki Yavuz, “Kıdem” (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/394.

²⁸⁶ Mevcudiyetine yokluğun tekaddüm ettiği, belli bir zaman yok iken daha sonra mevcut olan, yaratılan/mahlûk
Bekir Topaloğlu, “Hudus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 18/305.

²⁸⁷ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 22/101.

²⁸⁸ el-Fâtır, 35/19-21

²⁸⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/17.

²⁹⁰ et-Tûr, 52/34.

“Mu‘tezile ve Kâdî Abdülcebbâr, ‘Hadîs’ kelimesi, ‘muhtes’ anlamındadır. Allah, Kur‘ân’ı ‘hadîs’ diye isimlendirdiğine göre o ‘muhtes’ olmuş olur.’ demektedir. Biz deriz ki: ‘Hadîs’ kelimesi, müşterek bir isimdir, hem ‘muhtes’ hem de ‘kadîm’ için kullanılır. Bu sebeple, ‘evveliyeti yoktur’ anlamında değil de, ‘zamanı çok eski, geçmiş’ manasında, ‘Bu, kadîm bir sözdür’ denir. Bu, kendisinde niza olmayan bir şeydir.”²⁹¹

Kâdî Abdülcebbâr ve er-Râzî’nin bu hususta söyledikleri karşılaştırıldığında kanaatimizce er-Râzî’in söyledikleri daha makul durumdadır.

13.2. Efâl-i İbâd

Efâl-i ibâd meselesinde, Mu‘tezile, Ehl-i Sünnet’in aksi bir görüş savunmakta, insanın fiillerinin tamamen insanın hür iradesiyle meydana geldiğini kabul etmektedir. Ehl-i Sünnet’e göre ise insan fiillerinde “kesb” sahibidir. Kesb, insanın kudretini ve iradesini bir işi yapmaya sarf etmesidir. Fiillerin yaratıcısı ise sadece Allah’tır. Fiillerin meydana gelmesinde insanın yaptığı sadece “kesb” etmektir. İnsan, Yüce Allah’ın kendisinde yarattığı kudretle iyi veya kötü davranışlarda bulunur.²⁹²

Kâdî Abdülcebbâr, kulların fiilleri iki çeşittir: Birincisi, gerçekleşmesine ve türünün mahiyetine eklenen bir sıfattır. İkincisinde ise, eklenen bir sıfat bulunmamaktadır. Bu halde olanı ise Allah dilemez ve engel de olmaz diye tarif etmiştir.²⁹³

Kâdî Abdülcebbâr nezdinde fiil, “güç yetiren birisinin ortaya koyduğu şeydir” O, “Fiilin sonradan meydana gelen şeydir.” şeklindeki bir tanıma şiddetle muhalefet etmiştir. “Güç yetiren” ifadesiyle fiili meydana getirme ya da getirememeye kuvveti ve iradesi bulunan, yani özgür ve seçim yapabilen kimseye işaret edilmiştir diye ifade etmiştir. Bundan dolayı doğa olayları fiil olarak değerlendirilmezler. Çünkü hepsi evvelce takdir edilmiştir. Aynı şekilde fiili yapabilme gücüne sahip olanın, fiili gerçekleştirme anında daha üstün bir güçle icbar edilerek fiili gerçekleştirmesi de

²⁹¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 28/258.

²⁹² Yurt, *Fahruddîn Râzî’ye Göre İ‘câzu’l-Kur‘ân (Mefâtihu’l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 167.

²⁹³ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu’l-usûli’l-hamse (Mu‘tezilenin Beş İlkesi)*, 2/249.

yapan kişinin bir fiili kabul edilmez.²⁹⁴

Kâdî Abdülcebâr, fiil ve fail denklemine, aralarındaki alakaya yapmış olduğu bu açıklamasıyla ışık tutmakta, fiilin sadece kendisine güç yetirebilen bir kimseden meydana gelebileceğini vurgulamaktadır ve yapmış olduğu bu tarifile konuyu insan fiilleri tarafına çekmiş bulunmaktadır.²⁹⁵

Kanaatimizce Kâdî Abdülcebâr'ın yapmış olduğu bu fiil tarifi, Mu'tezile'nin temel görüşünü ortaya koymakta ve insanın yapmış olduğu eylemlerinde tamamen özgür olduğunu ileri sürmektedir.

er-Râzî, yukarıda belirttiğimiz gibi el-Kâdî'nin Cebriyye'ye yaptığı itirazları nakletmiş, sonra onun ve temel olarak Mu'tezile'nin "kulun fiillerinin faili olması" fikrine şu sözlerle cevap vermiştir:

"el-Kâdî'nin bu görüşlerine cevap şudur: Tehaddîden maksat, hasmın, meydan okunan şeyi ya kasten yerine getirmesi veya bunun ondan tesadüfen meydana gelmesidir. Tesadüfen bunu yapması batıldır. Çünkü tesadüfi olan işler, kişinin kudreti dâhilinde değildir. Dolayısıyla birinci ihtimal sabit olmuş olur. Eğer öyle olursa sabittir ki, kişinin meydan okunan şeyi yapması, kalbinde o iş için bir kastin/niyetin bulunmasına bağlıdır. Şayet bu niyet, kişinin kendisinden ise, o takdirde teselsül gerekir ki bu da imkânsızdır. Şayet niyet Allah'tan ise bu durumda cebr geri gelir, bize karşı söylediği deliller onu ilzam eder ve söylediği şeyler batıl olur." diyerek cevap vermiştir.²⁹⁶

Dolayısıyla er-Râzî, tefsirinin birçok yerinde olduğu gibi burada da Ehl-i Sünnet'in görüşüne sahip çıkmış, fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu ifade etmiştir.

²⁹⁴ Orhan Şener Koloğlu, *Kadı Abdülcebâr'da Adalet Anlayışı* (SBE: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 44.

²⁹⁵ Koloğlu, *Kadı Abdülcebâr'da Adalet Anlayışı*, 45.

²⁹⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/131.

İKİNCİ BÖLÜM

MU‘CİZE KAVRAMI VE İLGİLİ MESELELER

1. Mu‘cize’nin Tarifi

Mucize “el-Mu‘cizetu” sözü köken itibariyle “acz” lafzından türeyen, if‘âl babından ism-i fâil’dir. İhtiva ettiği anlam ise “acze düşüren” demektir. Bu lafzın Arapça kullanımında var olan “س” harfi, “حقیقة” lafzında da yer aldığı şekliyle kelimeyi sıfat olmaktan çıkarıp isme dönüştürmek için ilave edilmiştir. Özellikle bahsi geçen bu harf, lafza abartı anlamına gelen mübalağayı da katıyor diye bilinmektedir.²⁹⁷

Mu‘cize, genel itibariyle şu şekilde açıklanır: “Peygamberlerin, peygamberliklerinin gerçekliğini isbat için Allah’ın izni ve inayetiyle meydana gelen doğüstü olaylardır.”²⁹⁸

1.1. Kâdî Abdülcebbâr’ın Mu‘cize Tanımı

Kâdî Abdül Cebbâr’ın mûcize tanımına geçmeden önce, er-Râzî’nin bu noktadaki yapmış olduğu tanımla Kâdî Abdülcebbâr’ın yapmış olduğu tanımın birbirine benzediğini dile getirmek kanaatimizce uygun olacaktır. Kâdî Abdülcebbâr’a göre mu‘cizenin tanımı şöyledir:

Yüce Allah doğruları, iyilikleri, halimize uygun olan davranışları bildirmek için bize bir peygamber görevlendirdiğinde, peygamberlik iddiası ve bunun peşi sıra o peygamberin kendisinde hiçbir şüphe olmadığına delil olan ve beşerî aciz bırakan bir bilgiyi açığa çıkarması muhakkak gerekir.

Bil ki, mukdir “diğer bir kişiyi kâdir yapan” manasını verdiği gibi, mu‘cize de “diğer bir kişiyi acze düşüren” manasını vermektedir. Bu mûcize kelimesinin lûgat manasıdır.

Istılahta ise peygamberlik, ileri sürenin doğru olduğunu belirten bir fiildir. Onun sözlük anlamı ile yakınlık kurulması şöyledir: Bu yol ile insanlık, benzerini ortaya

²⁹⁷ et-Tehânevî, *Keşşâfû istulâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm*, 2/1165; Konaklı, *İ‘câz-ı Kur’ân İlminin Doğuş Süreci*, 12.

²⁹⁸ Karaçam, *En Büyük Mu‘cize Kur’ân-ı Kerîm’in İlmî ve Edebî Sırları*, 26.

koymaktan acze düştüğü gibi, Kur'ân'da onları acze düşürmüş olur.²⁹⁹

1.2. er-Râzî'nin Mu'cize Tarifi

er-Râzî, tefsirinde mu'cizeyi, meydana getirmeye ancak Allah Teâlâ'nın muktedir olduğu,³⁰⁰ bu yönüyle Allah'ın kudretine işaret eden,³⁰¹ peygamberlerin göstermesi gereken,³⁰² nübüvvet iddiasını doğrulayan, bu husustaki doğru iddia ile yanlış iddiayı birbirinden ayıran "Furkan"³⁰³, beşerin güç yetiremediği³⁰⁴, insanların benzerini getirmekten aciz kaldığı³⁰⁵ ve kudretini aşan harikulade şey³⁰⁶ olarak tanımlamaktadır.

2. Mu'cize'de Tehaddî'nin Lüzumu

Kur'ân'ın emsâlini ortaya koymak, hiç kimsenin başarabileceği bir şey değildir. Beşerin bu manada kifayetsiz olması şu şekilde izah edilebilir: Çok güzel hitabeti olan bir şahıs, bütün imkânlarını kullanarak ortaya bir metin çıkarır. Sonrasında bu metni daha da muhteşem hale getirmek için olanca gayretini sarfeder. Daha sonra bu metin başka bir eleştirmene verilir ve bu eleştirmen de gerekli çalışmaları yaparak bu metni daha enfes hale getirmeyi amaçlar ve nihayetinde yine o metinde eksik yerler kalmaya devam eder. Kur'ân'dan ise bir kelime çıkarılıp Arapça baştan sona irdelenip daha iyisi ortaya konmak istense şüphesiz bu başarılamaz.³⁰⁷ İşte bu durum, Kur'ân'ın mu'cize oluşunda ve bu mu'cize konusunda tehaddînin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

İmam Süyûtî (ö.911/1505) ise mu'cizeyi; muârazadan selamette olan (yani kendisine karşılık verilemeyen), tehaddî içeren, harikulade bir iştir, diye tanımlamıştır.³⁰⁸ Açıklamada var olan tehaddî (meydan okuma)'nin mu'cizenin

²⁹⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*, 2/431.

³⁰⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/7,22/141.

³⁰¹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 24/141.

³⁰² er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/190.

³⁰³ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/174.

³⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/99.

³⁰⁵ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/101.

³⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 19/97.

³⁰⁷ Yurt, *Fahrüddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân (Mefâtîhu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 147-148.

³⁰⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/216.

gerçekleşmesi için şart olma durumu âlimler nezdinde tartışmalı bir mevzu olmuştur.

Tehaddînin, var olabilmesini mu‘cizeden dolayı zaruri olarak değerlendiren İbn Haldûn (ö.808/1405)’un nezdinde tehaddî ve mu‘cize ikilisi birbirini tamamlayan yapışık ikiz gibidir. Tehaddî, meydan okumasıyla şeksiz bir şekilde doğruluğu, henüz meydana çıkmadan önce Hz. Peygamber’in buna kanıt olması bakımından mu‘cizeyi öncelemiştir. Mu‘cize meydana geldiğinde bu olay, Allah tarafından sarîh bir şekilde: “O gerçektir, dediği doğrudur” söylenmiş sayılmanın yerindedir. Bu anlamda mu‘cizenin doğruluğa (ve peygamberin doğruyu söylediğine) delalet etmesi muhakkaktır. Şu halde mu‘cize hem olağanüstü aynı zamanda da meydan okuma özelliğiyle peygamberlik için delil olmuştur. Bu nedenle tehaddî, mu‘cize noktasında kendisinden ayrılmayan bir uzuv gibidir.

Kelâm bilginlerinin verdikleri bilgiye göre tehaddî, mu‘cizenin selbi sıfatıdır. Yani olmazsa olmazdır. Tehaddî, gerek mu‘cizenin ayrılmazı, gerekse Eş‘arîlerin ileri sürdükleri gibi zâtî ve aslî sıfatı olsun anlam farklı değildir. Zira kelâm bilginleri nezdinde her hangi bir nesnenin bölümü o nesnenin, zâtî sıfatı olarak kabul edilir.³⁰⁹

3. Peygamber’in Mu‘cize Gösterme Zorunluluğu

Allah tarih boyunca farklı dönemlerde insanları hak dine iletmek üzere farklı milletlere çok sayıda peygamber göndermiştir. Bu peygamberler her zaman insanları alışık olmadıkları tevhit inancına davet etmişler, onları gözle görülmeyen varlığı maddî imkân ve araçlarla algılanamayan ölçülmeyen ve beş duyu organıyla ulaşılamayan bir olan Allah’a iman etmeye O’na kulluk ve boyun eğmeye ve tüm kötü alışkanlık ve davranışları terk etmeye çağırmışlardır. Peygamberlerin vahiy kaynaklı bu çağrısı öteden beri materyalist, paganist (müşrik) ve şehvetperest toplumlara yadırgatıcı gelmekteydi. Peygamberlerin bu çağrıları toplumları tarafından genellikle çok garip karşılanmış ve buna bir türlü inanmamışlardır. Örneğin; Kur’ân-ı Kerim’in birçok yerinde dile getirilen kâfirlerin tevhit dinine olan bu tepkilerine örnek olarak şu âyetlere bakalım: *وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا نَسْيَةٌ عُجَابٍ أَجَعَلْنَا لِلْإِلَهَةِ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٍ* “Kafirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşıtlar ve şöyle dediler: ‘Bu yalancı bir sihirbazdır. İlahları

³⁰⁹ Konaklı, *İ‘câz-ı Kur’ân İlminin Doğuş Süreci*, 13.

*bir tek ilah mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!”*³¹⁰ İşte bunun için peygamberlerin davalarını ispatlayacak çok güçlü delillere ihtiyacı vardı. Bu deliller de elbette mucize, yani insanların yapamayacakları olağanüstü delil türünden olmalıydı. Bundan ötürü bütün tarih boyunca gelen peygamberler peygamberlik davalarını ispatlamak üzere bazı mu‘cizeler göstermişler ve bunlarla inanmayan topluma meydan okumuşlardır. Bu meydan okuyuşlarının gerçekliğinin olabilmesi ve takdir edilebilmesi için peygamberler de daima kendi toplumlarında var olan ve itibar gören hususlar cinsinden mu‘cizeler göstermişlerdir.³¹¹

Peygamberimizin mu‘cizesi de Kur’ân-ı Kerim’dir. Nitekim bu hususu O (s.a.v.) şöyle ifade etmektedir.

مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلَّا أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ أَوْ مَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيَتْهُ مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلَّا أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ أَوْ مَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ، فَإِنْ جُؤُ أُنِيَ أَكْثَرُهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ *“Peygamberlerden hiçbir peygamber yoktur ki, ona mu‘cizelerden, emsaline iman edilen –veya- (kendi dönemlerindeki) insanların iman ettiği kadar verilmiş olmasın. (Mu‘cize olarak) bana verilen ise ancak, Allah’ın bana vahyettiği vahiy (yani Kur’ân-ı Kerîm)’dir. Binaenaleyh, kıyamet gününde o (peygamber)lerin en çok tâbii olanı olmayı ümit ediyorum.”*³¹²

4. Peygamberimiz’in (s.a.v.) Mu‘cizesi “Kur’ân”

Cenâb-ı Hak, peygamberimizin nübüvvetini ispat için Kur’ân’ı delil göstermiş ve onunla insanlığa tehdîde bulunmuştur. er-Râzî’nin ifade ettiği üzere tehdîdî, dinin ispat edilmesi noktasında kesinlikle akla, nakle dayalı delillerin açıklanması lazım geldiğine delâlet etmektedir. Zira Allah Azze ve Celle, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) nübüvvetini ispat konusunda bunu hüccet ve delil olarak getirmiştir. Eğer Allah’ın dini, sadece delille tamam hale gelmeseydi, bunun zikredilmesinde bir fayda olmamış olurdu.³¹³

Peygamberlerin nübüvvetlerinin mu‘cizeyle ispat edilmesi, onların gaybla ilgili verecekleri haberlerin doğrulanması için ön şart olduğu için elzendir. er-Râzî, bu hususla alakalı olarak, Hûd sûresi 14. âyetin tefsirinde şunları söyler:

³¹⁰ Es-Sâd 38/4-5

³¹¹ Çiçek, *Kur’ân Nasıl Bir Kitaptır*, 127.

³¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh* (Kahire: el-Matbaatu’s-Selefiyye, 1400), 1.

³¹³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 17/203.

“Hasımların muârazadan aciz oldukları bilinince, Kur’ân’ın ve peygamberimizin haklı davasının doğruluğu da ortaya çıkmış olur. Sonra O, Allah’tan gayri başka bir Rab bulunmadığını haber vermiştir. Şuhalde onun peygamberlik iddiasında haklı olmuş olması kesinleşince, onun ‘O’ndan gayri hiçbir ilah bulunmamaktadır’ sözü de kesinleşmiş olmaktadır.”³¹⁴

Önceki peygamberlerin göstermiş oldukları harikulade olaylar, yalnızca o dönemle sınırlı olarak, orada yaşamış olanlar tarafından bilinebilirdi. Kısacası ozaman gösterilen mucizeler, devam etmeyen, hissi olan ve geçici idiler. Örneğin sihrin ve sihirbazların yaygın olmuş olduğu bir zamanda Musa Peygamber’e baston verilmiş olması ve sonucunda sihir yapanları yenmiş olması, İsa Peygamber’in tıp sahasında ortaya koyduğu harikulade olaylar ise kendi zamanında çok özel doktorların yetişmiş olması sağlık tababet alanında nasıl bir mesafe katedildiğini göstermektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) göstermiş olduğu mu‘cizelere bakıldığında ise, çoğunlukla devam eden aynı zamanda aklî olanlardır. O dönemde Arapça, fesâhat ve belagatiyle bir hayli üne kavuşmuştu. İnsanların edebiyatla övüldüğü, şiirler düzenlenip derece yapanların Beytullah’a asıldığı bir dönemde elbette ki en büyük mu‘cize, insanların bir benzerini getirmekten acze düştüğü Kur’ân’ı Kerim’in inzal edilme olayıdır.³¹⁵

O Allah sözüdür, insanları sözleri şüphesiz ki kendisini taklit etmeye güç yetiremez ve yetiremeyecektir. Bundan dolayı bu mevzu yüce yaratıcı tarafından kesin kes vurgulanmıştır ve asla aksini iddia etmek mümkün değildir.

Yüce Kur’ân’ın beşeri acze düşüren bir tarafı, beşeri acze düşüren tarafı, kendisinin mu‘ciz yapan şeyin onun en kısa sûresinin bile ortaya çıkarılamamasında bulunmalıdır. Şu halde İşte tamda bu açıda Kur’ân, Hz. Peygamberin en önemli, en muhteşem mu‘cizesi olagelmiştir.³¹⁶ Nitekim bir âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: وَقَالُوا لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَاتٍ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ وَأَنَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرًا لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ “Dediler ki: ‘Ona Rabbinden mu‘cizeler indirilseydi ya!’ De ki, ‘Mu‘cizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.’ Kendilerine okunan kitabı (yani Kur’ân-ı Kerim’i)

³¹⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/205.

³¹⁵ es-Suyûti, *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur’ân*, 2/116-117.

³¹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 162-163.

*sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır.*³¹⁷

Kur'ân'ın mu'cize olmasının, ilgili âyetler çerçevesinde üç tane daha delili bulunmaktadır. Bunlar; onun insanlığın ortaya koymasına güç yetiremediği bir yapıt olması, inkârcılara açık bir şekilde tehdîde bulunması ve hiçbir şekilde karşılık verilememesidir.³¹⁸

er-Râzî'ye göre de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği Kur'ân'ın mu'ciz olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenle Allah (c.c.), Bakara sûresi 23. âyette onun mu'ciz oluşuna deliller getirmiştir... “Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın tevhid bilgisi hususunda sadece taklidi kabul ile yetinmediği gibi, nübüvvet bilgisi hususunda da taklit ile yetinmediği ortaya çıkmış olmaktadır.”³¹⁹

er-Râzî Hûd sûresi 13. âyetin tefsirinde de Kur'ân'ın mu'cize olması hususuna değinmiş ve: “Bil ki puta tapanlar, Hz. Peygamber'den bir mu'cize gerçekleştirmesini istediklerinde O: ‘Benim göstermiş olduğum tek mu'cize, Allah'ın kitabıdır. Bir mu'cize meydana gelince, daha büyüğünü dilemek sınırı aşmak ve cahillik etmektir.” dedi. Sonra da Kur'ân'ın îcâzının, onlara muâraza hususunda tehdîde bulunmakla olduğunu beyân etti.”³²⁰ demiştir.

Allah (c.c.), Mekkeli müşriklerin iftiralara cevap ve peygamberinin doğruluğunu tasdik için Kur'ân'ı indirmiş ve onu, benzeri getirilemeyecek bir mu'cize kılmıştır. er-Râzî, Tûr sûresinin: *أَمْ يَقُولُونَ تَقْوَلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ* “Yoksa, ‘O Kur'ân'ı kendisi uydurup söyledi’ mi diyorlar? Hayır, (sırf inatlarından dolayı) iman etmiyorlar. Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!”³²¹ âyetlerinin tefsirinde şöyle demektedir:

“Bu âyetler Allah Teâlâ'nın, ‘Yoksa onlar, “O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz’ mu diyorlar?”³²² buyruğuyla alakalıdır. Bunun takdiri zikrettiğimiz üzere, ‘Ona ‘kâhin’ mi diyorsunuz?’ yoksa ‘şâir’ mi yoksa ‘Ku'rân'ı uydurup söyledi’ mi diyorsunuz? şeklindedir. Sonra Allah Teâlâ, tüm bu söylenenlerin yanlış olduğunu açıklamak için, “Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz

³¹⁷ el-Ankebut,29/50-51

³¹⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 192.

³¹⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/126.

³²⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/202.

³²¹ et-Tûr,52/33-34

³²² et-Tûr,52/30

getirsinler!” buyurdu. Yani “Şayet o şiir yazıp söyleyen ise, aranızda belâgat yönünden şâirler, akıllı kâhinler, metne bağlı kalamadan hutbe irat edip kaside seslendirenler, hikâye ve masal aktaranlar mevcut. Uzun ve kısa olmasının bir önemi yok, o halde peygamberin getirdiği şeyin bir benzerini getirsinler.’ manasındadır.”³²³

5. Kur’ân’ın Mu‘cize Oluş Yönü

Kur’ân’ın mu‘cize oluş yönü şöyle izah edilebilir: Yüce Allah’ın bilgisi bütün mevcudatı ihata ettiği gibi kelâmın da tüm türlerini kuşatmıştır. Yüce Allah’ın bu ihata edici ilmiyle bizzat kendisi, sözlerin sıralanışını, hangi lafzın neyin arkasından söyleneceğini çok iyi bildiğinden ötürü kendi sözlerini de bu bilgisine göre uyarlamıştır. Bu durum, yüce kitabımızın başından sonuna kadar istisnasız bu şekildedir. İnsanların ise hem bilgileri hem hafızalarının zayıflığı ve unutkanlıkları da dikkate alındığında hata yapmaları kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu nedenle insanlarda olan bilgi her şeyi kuşatmak için yeterli değildir. İşte Kur’ân’ın düzeni Yüce Allah tarafından, fesâhatin en ileri seviyesinde yer alacak tarzda inşa edilmiştir.³²⁴ Dolayısıyla O’nun î‘câz yönü evvel emirde “fesâhati”³²⁵ dir.

5.1. Kâdî Abdülcebâr’ın Bu Husustaki Görüşü

Kâdî Abdülcebâr’ın Kur’ân’ın mu‘cize olduğu anlayışına bakıldığında er-Râzî ile hemen hemen aynı düşündüğü ortaya çıkmaktadır.

Kâdî Abdülcebâr, Kur’ân’ın ilk indirilmeye başlandığı dönemdeki inanmayan Arapların, her türlü dil inceliklerini bilmelerine, Kur’ân’ı ve içeriğini sürekli lağvetmek istemelerine rağmen, Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koyamadıklarını, bundan dolayı acze düştüklerini açıklamış, şayet Kur’ân mûcize

³²³ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/257.

³²⁴ Yurt, *Fahrüddîn Râzî’ye Göre İ‘câzu’l-Kur’ân (Mefâtîhu’l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 147.

³²⁵ “Fesâhat” (الفصاحة) sözcüğü lügatte, “açık olma, gökyüzünün bulutsuz ve duru olması, sütün üzerinde yığılan kaymaktan beri olması” anlamlarına gelir. Fesâhat ve belâgat sözcükleri önceki belâgat bilgilerince hemen hemen eş anlamlarda isti‘mal edilmiştir. Daha sonraki bilgiler bu kavramların arasındaki nüansları belirlemişlerdir. Özetle anlamlandırmak gerekirse fesâhat: mütakellimin lisanına ağır gelmeyen, duyan kimsenin kulağına ise hafif gelen sözü ifadede kullanılır. Her hangi bir sözün fasih kabul edilebilmesi için fesâhate mani olan eksikliklerden beri olması elzemdir. Yurt, *Fahrüddîn Râzî’ye Göre İ‘câzu’l-Kur’ân (Mefâtîhu’l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*, 189.

olmamış olsaydı, acze düşürmesi de dile getirilmiş olmazdı³²⁶ diye eklemiştir.

O da, Kur'ân'ın mu'cize olmasını, onun meydan okuması, kendisine karşı muârazada bulunulamaması, insanların Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koyamaması ile açıklamaktadır. Kâdî Abdülcebbâr'a göre Kur'ân'ın î'câz yönleri ile ilgili ileride yeri geldikçe bilgi verilecektir.³²⁷

5.2. er-Râzî'nin Bu Husustaki Görüşü

er-Râzî'ye göre Kur'ân'ın mu'cize olması, Kur'ân'ın muâraza hususundaki tehaddîsi/meydan okuması³²⁸ ve buna karşılık verilememesidir. Tehaddî ve ona muârazada bulunulamaması ise eşsiz ve mükemmel fesâhati ile gerçekleşmiştir. Nitekim bu mevzu ile ilgili açıklama fesâhat başlığı altında detaylıca verilmiştir.

6. Kur'ân'ın Mu'ciz Kabul Edilen Miktarı

Kur'ân'ın ne orandaki bölümüyle î'câz özelliği barındırdığı ve ne oranda bir bölümün onun î'câz üstünlüğünü meydana çıkaracağı noktasında tefsir âlimleri birbirinden çeşitli fikirler ortaya koymuşlardır. Kur'ân'ın acze düşüren bölümü noktasında meydana gelen tartışmaların temelinde inkârcı insanlara meydan okuma maksadıyla indirilmiş olan meydan okuma âyetlerindeki bazı ifadelerin değerlendirilmesi bulunmaktadır.

Tehaddî âyetlerinde sözü edilen miktarları anlamlandırma mevzusunda İslam âlimlerinin genel olarak üç görüş etrafında yoğunlaştıkları müşahade edilmektedir:

a- Mu'tezile'nin ortaya attığı bu görüşte î'câz, Kur'ân'ın belli yerlerinde değil, bütününde veya başlı başına bir sûrede meydana gelmektedir.

b- Bazı âlimler Tûr sâresinin 34. âyetinde geçen *فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ* "benzeri bir söz getirsinler" ifadesi gereği Kur'ân'ın mu'ciz oranını az veya çok bir sûreyle tahdid etmenin elzem olduğunu vurgulamışlardır.

c- Bazı âlimler î'câzın çok olmasa da başlı başına tam bir sûrede veya bir sûre boyutundaki bir iki âyette meydana gelebileceğini ileri sürmüşlerdir.³²⁹

³²⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*, 2/477.

³²⁷ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an*, 136-143.

³²⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/202.

³²⁹ Konaklı, *İ'câz-ı Kur'ân İlminin Doğuş Süreci*, 40.

6.1. Kâdî Abdülcebbâr'ın Bu Husustaki Görüşü

Öncelikle belirtmek gerekir ki Kâdî Abdülcebbâr Kur'ân'ın tamamının î'câz içerdiğini vurgulayarak, salt gaybî haberleri bundan müstesna tutup olaya farklı bir boyuttan bakmayı tercih etmiştir. Yani yalnızca gaybî haberlerle meydan okunmaz. Birçok âlim Kur'ân'da geçen gaybî haberlerin de özel olarak î'câzın kapsamına girdiğini ifade eder.³³⁰ Kâdî Abdülcebbâr, Kur'ân'ın î'câzına bir bütün halinde, kendisinde olan anlam ve ifade olarak muhteşem ahenk, eşsiz bir düzen çerçevesinde bakar.³³¹ Kâdî Abdülcebbâr, gaybî haberleri diğer âlimler gibi değil de, kendi oluşturduğu î'câz çerçevesinde değerlendirir ve şu açıklamayı yapar:

Kur'ân bir bütün olarak î'câz içermektedir. Kur'ân'da yer alan ve gelecek zamanda vuku bulacak hadiseleri kapsayan gaybî haberlerin mu'cize olmasına bir engel yoktur. Fakat Kur'ân'ın î'câzına bir kanıt olamazlar. Çünkü hal böyle olunca meydan okunulan tarafla eşitlik sağlanmamış olur. Kur'ân'ın Tehaddîde bulunduğu kişilerin anlamış olacağı ve yerine getirecekleri bir eylem olmamış olur. Bundan dolayı da beşere gaybî haberlerle tehaddîde bulunmak Allah'ın adaletiyle uygunluk arz etmez.³³² Buna ek olarak gaybî haberlerle Tehaddîde bulunmak, Kur'ân'ın bir bölümünü mu'cize saymak manasına gelmiş olur. Çünkü gaybi haberler Kur'ân'ın hepsini kapsamış olmamaktadır. Hâlbuki Kur'ân, tamamıyla Tehaddîde bulunmuş ve bütününe benzer bir kitap ortaya konulmasını istemiştir.³³³

Kâdî Abdülcebbâr, Kur'ân î'câzı çerçevesinde kendi belirlediği kıstaslarla olaya yaklaşmış, bu nedenle de gaybî haberlerin onun Kur'ân î'câzı konusunda belirlemiş olduğu kıstaslara ters düştüğü anlaşılmıştır. Kendisi Kur'ân'ın bir bütün şekilde î'câzını kabul etmiş, inançsız Arapların ise meydan okuma için aynı seviyede bulunmasını şart olarak öne sürmüştür. Çünkü Kur'ân î'câzını iyice anlamak ve maksada ulaşmak için kendilerine meydan okunanların karşısında her hangi bir engel bulunmamalıdır. Kâdî Abdülcebbâr, bu noktada gaybi haberleri mu'cize olarak değerlendirir, ancak kendisinin î'câz bağlamında sistematize ettiği kurallar bütününe

³³⁰ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an*, 143.

³³¹ Yavuz, "İ'câzu'l-Kur'ân", 21/403-406.

³³² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/330-336.

³³³ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*, 16/220-221.

göre gaybî haberleri Kur'ân î'câzının dışında bırakmıştır.³³⁴

6.2. er-Râzî'nin Bu Husustaki Görüşü

er-Râzî'nin, Kur'ân'ın î'câz ifade eden miktarı hususunda tefsirinin muhtelif yerlerinde farklı ifadelerinin olduğunu görmekteyiz. Bu ifadeler birbiriyle zıtlamadığı için onun, her bir tehdî âyetini kendi içerisinde değerlendirdiğini anlamaktayız. O, her bir tehdî âyetinde müşriklerden benzerini getirmeleri istenen miktarı itibara almaktadır. Şöyle ki:

Ona göre Kur'ân'ın tamamı fasih ve dolayısıyla mu'cizdir. Nitekim insanlık, O'nun bir cümlesini oluşturmaktan acze düştükleri gibi, tamamıyla bütününe meydana getirmekten de acze düşmüşlerdir.³³⁵

“Rasûlullah (s.a.v.), inkârcılara bazen Kur'ân'ın tümüyle, bazı kere on sûreyle, bazen bir sûreyle,³³⁶ bazen de bir sözle tehdîde bulunmuştur.”³³⁷

“Muhakkak ki Kur'ân, parça parça ve aralıklarla inip de Peygamber (a.s.) onlara, ta işin başında tehdîde bulununca, sanki Kur'ân'ın her bir parçası ile onlara tehdî etmiş oldu.”³³⁸

er-Râzî'nin tehdî âyetlerini izah ederken birkaç defa değindiği şu mantık kuramına göre, ona göre birkaç kelimeden oluşmuş birkaç âyetten müteşekkil en kısa sûreler dahi Kur'ân'ın î'câzına delil teşkil eder. O bu hususa şöyle açıklama getirir:

“Şayet, ‘Yüce Allah’ın, ‘onun benzeri bir sûre getirin’ buyruğu, Kâfirûn Asr ve Kevser, sûreleri gibi kısa sûreleri de içine almaktadır. Hâlbuki biz zarurî olarak, bunların benzerini veya onlara yakın olanları getirmenin imkân dâhilinde olduğunu biliriz. Öyleyse siz, “bu sûrelerin benzerini getirmek insanın güç yetireceği bir şey değildir” dersiniz, bu kibirlenme (inat edip direnme) dir. Böylesi inatlara teşebbüs etmek ise dini töhmete götürür.’ denirse, deriz ki: ‘İşte bu sebepten ötürü biz, ‘Eğer bu sûre, fesâhatte î'câz sınırına ulaşmış ise, maksat hâsıl olmuştur. Eğer durum böyle

³³⁴ Ahmadzada, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an*, 144.

³³⁵ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/126.

³³⁶ et-Tûr, 52/34

³³⁷ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 20/19.

³³⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 24/79.

değilse, onların Kur'ân'ın şanını düşürmeye şiddetli ihtiyaçlarına rağmen muârazadan (benzerini getirmekten) kaçınmaları mu'ciz olmuş olur. İşte bu her iki takdire göre î'câz meydana gelmiş olur.”³³⁹

O, Bakara sûresinin 253. âyetinin tefsirini yaparken, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) diğer peygamberlere olan üstünlüğünü ızhar etme sadedinde zikrettiği delillerin dördüncüsünde, Kur'ân'ın en kısa sûresi olan Kevser sûresinin, tehdîye konu olduğunu, dolayısıyla Kevser sûresi kadarlık her bir üç âyetin de bu bağlamda değerlendirebileceğini belirterek şöyle demiştir:

“Muhakkak ki Allah Teâlâ Muhammed'e (s.a.v.), Kur'ân'ın her bir sûresi ile tehdîde bulunmasını emrederek, “*haydi onun benzeri bir sûre getirin*”³⁴⁰ buyurdu. Sûrelerin en kısası ise Kevser sûresidir ki o, üç âyettir. Allah, Kur'ân'dan her üç âyetle onlara (onu inkâr edenlere) tehdîde bulundu. Kur'ân'ın tamamı altı bin küsur âyet olunca, Kur'ân mu'cizesinin tek bir mu'cize değil, aksine iki binden fazla mu'cize olması gerekir. Bu sabit olunca, biz deriz ki: Muhakkak ki Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı dokuz açık mu'cize ile şereflendirdiğini zikretti. Şu halde bu kadar çok mu'cize ile Muhammed'in (s.a.v.) şereflendirilmiş olması elbette daha evladır.”³⁴¹

er-Râzî, sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu söyler. İşte bu sebepten ötürü bazen bir sûre ve bazen de Kur'ân'ın tamamıyla tehdînin sahih olduğunu ifade eder.³⁴²

Yine Hûd sûresinin: *أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنْ اسْتَضَعْتُمْ* “*Yoksa 'onu (Kur'ân'ı) uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin.*”³⁴³ âyetinin tefsirinde getirdiği izahlar onun, î'câzı Kur'ân'ın belirli bir sûresine değil, herhangi bir sûresine hamlettiğini ortaya koyar:

“Âyette (müfred olarak zikredilen) *مِثْلِهِ* “onun benzeri” kelimesi, bu on sûreden her birine hamledilebilmesi için, (cem' olan) ‘أمثال / emsâlini’ manasındadır. Bununla maksadın, o sûrelerin tümünün olması da yine uzak değildir. Zira on sûrenin

³³⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/128.

³⁴⁰ el-Bakara, 2/23

³⁴¹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 6/20.

³⁴² er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/128.

³⁴³ Hûd, 11/13

toplamı ‘bir şey’dir (yani müfreddir). İbn Abbâs şu şekilde açıklama yapmıştır: ‘Bu âyetteki meydan okumaya temel oluşturan bu sûreler belirli olup, bunlar; Âl-i İmrân, Enfâl, Yûnus, Mâide, A‘râf, Hûd, En‘âm, Bakara, Nisâ, Tevbe ve Hûd (a.s.) sûreleridir.’ İbn Abbâs’ın: ‘Allah Teâlâ’nın: ‘siz de onun gibi uydurma on sûre getirin.’ buyruğu, bu sûreden önce geçmiş olan sûrelere bir işarettir.’ sözünde bir problem vardır. Zira bu sûre (yani Hûd sûresi) Mekkî, bu sûreden önce geçen sûrelerin bazıları ise, Medenî’dir. Buna göre, bu on sûre ile bu lafız sarf edildiğinde henüz inmemiş olan sûreler nasıl kastedilmiş olabilir? Dolayısıyla evla olan, meydan okumanın, kendisinde kelâmın terkîb ve ahenginün kuvvetinin zahir olduğu herhangi on sûre ile meydana geldiğinin söylenmesidir.’³⁴⁴

Yine er-Râzî, Tûr sûresi 33-34. âyetlerinin tefsirinde de Kur’ân’ın tehdîye konu olan miktarının uzun veya kısa “peygamberin getirdiği şey” olduğunu belirtmiştir.³⁴⁵

Yunus sûresi 38. âyetin tefsirinde ise: “Allah Teâlâ’nın: ” فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ ” “Öyleyse onun benzeri bir sûre getirin” buyruğu, büyük-küçük Kur’ân’ın bütün sûrelerini mi kapsar, yoksa büyük sûrelere has mıdır?” şeklinde bir soru sormuş ve buna şöyle cevap vermiştir: “Bu âyet, Yûnus sûresi’nde yer almaktadır ve o da Mekkî’dir. Şu halde kastedilen, bu sûrenin benzeri bir sûredir. Zira kendisine işaret edilebilecek en yakın sûre budur.”³⁴⁶

Bu kadar açık beyanlarına rağmen “er-Râzî’nin kısa sûrelerden misal verdiği ve daha çok Kur’ân’ın sonlarında yer alan kısa sûrelere temkinli yaklaştığı”³⁴⁷ şeklindeki sözler, hakikati ifade etmemektedir. Bu sözlerin, onun konuyla alakalı tüm açıklamalarını incelemeden söylenmiş hatalı ifadeler olduğu kanaatindeyiz.

³⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/202.

³⁴⁵ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/257.

³⁴⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/101.

³⁴⁷ Arpa, “Fahreddîn er-Râzî’nin İ‘câzu’l-Kur’ân Anlayışı”, 794.

SONUÇ

Kur'ân'ı Kerim'in Müslümanlar nezdinde hayat kitabı olması bakımından önemi oldukça fazladır. Özellikle Müslüman âlimler Kur'ân'ı Kerim'i farklı açılardan incelemişler, daha iyi anlaşılması için üstün gayret sarf etmişlerdir. Kur'ân'ı Kerim'in en önemli özelliklerinden bir tanesi ise, kendisinin bir mu'cize olması ve peygamberliğe kanıt olmasıdır. Ayrıca kendisinin bir benzerinin ortaya konulması için de meydan okumuştur. Mu'tezile âlimlerinden Nazzâm, Kur'ân'ı Kerim'in bir benzerinin getirilememesi durumunu sarfe teorisi ile izah etmiştir.

Yine Mu'tezile mezhebinin önde gelen isimlerinden birisi Kâdî Abdülcebâr ise sarfe fikrine şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre Kur'ân'ın meydan okuması karşısında muhatapların karşılık verme güçlerinin olması gerekir. Eğer sarfe teorisi kabul edilirse, bu durum mensubu olduğu Mutezile Mezhebinin beş prensibinden birisi olan adalet ters düşer. Yani tehadî şartları sağlanmamış olur.

Kâdî Abdülcebâr'a göre Kur'ân'ın meydan okuması karşılığında muhataplarını acze düşürmesinin nedeni Kur'ân'ın fesâhatidir. Çünkü Kur'ân indirilirken dil incelikleri en üst seviyede idi ve bunların Kur'ân'da yer alması Kur'ân'ın î'cazına sebep oluşturmuştur. Dil incelikleri ise Kur'ân'da eşsiz bir şekilde işlenmiştir. İnkârcı muhatapların benzer bir metin ortaya koyamamalarındaki asıl sebep, Kur'ân lafızlarına belki aşınalar ama onları kullanma adına gerekli bilginin kendilerinde bulunmaması, yalnız Allah'ta bulunmasıdır.

Kâdî Abdülcebâr'ın tehadî konusunda ileri sürdüğü şeylere özet olarak bakılırsa şu açıklama yapılabilir:

Kâdî Abdülcebâr, î'cazul-Kur'ân konusunda mezhep taassubu yapmayarak kendi mezhebinden olan Nazzâm'ın görüşünü reddetmekte ve sarfe teorisine şiddetle karşı çıkmaktadır. Kâdî Abdülcebâr, Yüce Allah'ın Kur'ân'ı Kerim'i peygamberlik için bir delil olarak indirdiğini ve mu'cize olduğunu vurgulamıştır. Mu'cize olmasının ise Kur'ân'ın fesâhatinden ileri gelmekte olduğunu ifade ederek, Allah'ın Kur'ân'la inkârcı muhataplara meydan okuduğunu ve hiçbir inkârcının, Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koyamadığını vurgulamıştır. Bu durumun nedeninin ise sarfe değil de, insanlarda sürekli bulunan bilgi gücünün olmayışından kaynaklandığını belirtmiştir.

Fahredden er-Râzî, İ'câzü'l-Kur'ân alanında önemli yeri olan mümtaz bir şahsiyettir. O, bu alanda telif ettiği müstakil bir eserin yanı sıra tefsirinde de bu konuya yeri geldikçe geniş bir şekilde, farklı yönleriyle temas etmiştir.

Tefsirinin bir dirayet tefsiri olması hasebiyle, onun her konuda olduğu gibi bu konuyla alakalı olarak da orijinal tespitlerinin bulunması, önceki âlimlerin görüşlerini eleştiriye tabi tutması, “tehaddî âyetlerinin tahdîdi ve nüzul sırası” konusunda olduğu gibi birkaç da olsa bazı noktalarda birbiriyle çelişen ifadelerinin olması doğaldır. Çünkü her âlimin zaman içerisinde görüşlerinin değişmesi mümkündür.

Tehaddî âyetlerinde î'câz yönü, muâraza ve Sarfe mevzularında er-Râzî'nin kelâmcı kişiliği ön plana çıkmakta, meseleleri mantıkî önermeler, soru ve cevaplar çerçevesinde izaha çalışmaktadır.

Tehaddî âyetlerinin tefsiri incelendiğinde görülmüştür ki o, bu konudaki düşüncelerini her bir âyet yorumunda birbirini tamamlar bir şekilde, elden geldiği kadar tekrardan uzak durarak işlemiştir.

O, Kur'ân'ın î'câzının birçok veçhinin olabileceğini söylemekle birlikte çoğunluğun görüşüne tabi olmak sûretiyle - manayı da hariç tutmaksızın - fesâhat ve belagatinde ortaya çıktığını düşünmektedir.

er-Râzî, tarihî süreç içerisinde hiçbir dönemde Kur'ân'ın tehaddîlerine hatırı sayılır bir şekilde muârazada bulunulmadığını, dolayısıyla bunun, onun mucize oluşuna delalet ettiğini, Kur'ân'ın mu'cize oluşu sabit olunca nübüvvet ve tevhid meselelerinin de ispat edilmiş olduğunu söylemektedir.

Bazı araştırmacılar tarafından ileriye sürülen, onun, “Sarfe nazariyesine karşı çelişkili ifadelerinin olduğu, hatta bazı yerlerde meylettiği” iddialarının, onu, bu konudaki yöntemini ve bu hususla alakalı ifadelerini bir bütün olarak, tam ve doğru bir şekilde değerlendirmekten kaynaklandığını düşünüyoruz.

Bu itibarla Fahreddin er-Râzî ve eserleri, üzerinde daha çok düşünülmesi, kafa yorulması gereken bir İslam âlimi ve mütefekkeri olarak ilmî sahada parlak konumunu muhafaza edecektir.

Kâdî Abdülcebbâr ve Fahreddin er-Râzî'nin tehaddî âyetlerine bakış açıları ele alındığı zaman, her iki âlimin de mezheplerinin farklı olmasına rağmen olaya aynı pencereden baktıkları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid, Muhsin. *er-Râzî Müfessiren*. Kâhire: Dâru'l-Hürriye, 1974.
- Abdulhamîd Muhsin. *er-Razî-Müfessiren*. Bğdâd: Darü'l-Hürriye, 1394.
- Adıgüzel, Mehmet. *Kıraâtler Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri (Doktora Tezi)*. Ezurum: Atatürk Üniv, SBE, 1998.
- Ahmadzada, Faig. *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İ'cazu'l Kur'an*. SBE: Ankara Üniversitesi, 2010.
- Arpa, Abdülmuttalip. "Fahreddîn er-Râzî'nin İ'câzu'l-Kur'an Anlayışı". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/8 (2013).
- Askalânî, Hâfız Ahmed b. Ali ibni Hacer el-. *Lisânu'l-Mîzân*. 6 Cilt. Beyrût: Mektebetu'l-Matbaatu'l-İslamiyye, 1423.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-Sahîh*. Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400.
- Cebeci, Lütfullah. "Mefâtihu'l-Gayb". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri*. Ankara: Atatürk Üniv, İİFD, 1977.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Cevheri, İsmail b. Hammâd el-. *es-Sihâh*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî el-. *Kitabu't-ta'rîfât*. Beyrût: Dâr'ün Nefâis, ts.
- Çiçek, Mehmet Halil. *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Çiçek, Mehmet Halil. *Müşkilü'l-Kur'an'ı Yeniden Değerlendirmek*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Demirci, Sabri. *Farüddîn Râzî'nin Tefsiri Mefâtihu'l Ğayb'da Müşkilü'l Kur'an Meselesi*. İstanbul SBE: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Nazîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû Bekr er-Râzî, Muhammed b. Zekeriyâ. *Muhtâru's-Sihah*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985.
- Erbaş, Muammer. *Fahreddîn er-Râzî ile İbn Teymiyye'nin Kur'an'a Yaklaşımları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2001.
- Güneş, Kamil. *İslâmi Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Hâkim el-Cüşemî, Ebu Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüşemî. *Şerhu'l-Uyûn*. Tunus: Fuâd Seyyid, 1974.
- Hattabi, Ebû Süleyman Muhammed b. İbrâhim. *Beyânu İ'câzi'l-Kur'an Selâsu Rasâil Fî İ'câzi'l-Kur'an*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1976.

- İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr.
Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman. 4 Cilt. Beyrût: Dâru Sâder, 1414.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Tesîru Ğarîbi'l-Kur'an*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab*. Bulak/Mısır: el-Matbaatu'l-Kübra'l-Mîriyye, 1300.
- İbni Ebi Usaybi'a, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Kasım b. Yûnus es-Sa'di el-Hszrecî.
Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbbâ. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts.
- İbnu'l-Kıtfî, Cemaleddîn Ali b. Yusuf. *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ (Târihu'l-Hukemâ)*. Kahire: Mektebetu'l-Mütenebbî, ts.
- İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ. *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts.
- İrfan, Abdulhamid. "Cebriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn er-Râğib el-. *el-Müfredât Fî Ğarîbi'l-Kur'an*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebül-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tehid ve'l-adl*. thk. İbrahim Medkur - Hüseyin Taha. 20 Cilt. Kâhire: Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1962.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezilenin Beş İlkesi)*. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Tenzihü'l-Kur'an 'ani'l-metâin*. thk. Ahmed Abdurrahim Sâyih. Mısır: Mektebet'ün-Nafize, 2006.
- Kahveci, İhsan. *Fahreddîn er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Ğayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'an*. SBE, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.
- Karaçam, İsmail. *En Büyük Mu'cize Kur'an-ı Kerim'in İlmî ve Edebî Sırları*. İstanbul: Yeni Şafak, 2005.
- Kattân, Menna. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. Riyâd: Mektebetu'l-Me'ârif, 2000.
- Koloğlu, Orhan Şener. *Kadı Abdülcebbâr'da Adalet Anlayışı*. SBE: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Konaklı, Numan. *İ'câz-ı Kur'an İlminin Doğuş Süreci*. SBE: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Âlemülhüdâ Ali b. Hüseyin eş-Şerif el-. *el-Mûdih an ciheti'câzi'l-Kur'an: es-Sarfe*. thk. Muhammed Rıza el-Ensârî el-Kummî el-Kummî. Meşhed: Mecmâu'l-Buhusi'l-İslâmiyye, 1424.
- Râfî, Mustafa Sadık er-. *İ'cazu'l-Kur'an ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Râzî, Ebû Abdillâh Ebû'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn et-Taberistânî er-. *Meâlimu Usûli'd-Din*. çev. Nadim Macit. Erzurum: İhtar Yayınları, 1996.
- Râzî, Ebû Abdillâh Ebû'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Râzî, Ebû Abdillâh Ebû'l-Fadl Farüddîn Muhammed b. Ömer. *Nihâyetu'l-İ'câz fî Dirâyeti'l-İ'câz*. Beyrût: Dâru Sâdır, 2004.

- Sâbunî, Nûreddîn es-. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Sâfedî, Selâheddîn Halîl b. Aybek es-. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsil-Arabî, 1405.
- Salmazzem, Mehmet. "Tehaddî Ayetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım". *Ekev Akademi Dergisi* 64 (2019).
- Suyûtî, Celâluddîn es-. *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Kâhire: Matbaa Hicâzî, ts.
- Sübkî, Tâceddîn Ebu'n-Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-. *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî et-. *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996.
- Topaloğlu, Bekir. "Hudus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. *Fahrettin Râzî, Hayatı/Fikirleri/Eserleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Ulvânî, Tâha Câbir el-. *el-İmam Fahrüddîn er-Râzî ve Müsennefâtuhu*. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1431.
- Yavuz, Y. Şevki. "Kıdem". Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahrüddîn er-Râzî". *DİA*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İ'câzu'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Sarfe". *DİA*. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Yıldırım, Zeki. *Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîrinde Fıkıh Usûlü Uygulaması*. SBE: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1997.
- Yılmaz, Ali. *Fahrüddîn er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*. Erzurum, SBE: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.
- Yurdağür, Metin. "Kâdî Abdülcebbâr". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yurt, Mehmet Emin. *Fahrüddîn Râzî'ye Göre İ'câzu'l-Kur'ân (Mefâtihu'l-Gayb Tefsiri Bağlamında)*. Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmus*. Kuveyt: Meclisu'l-Vatanî Li's-Sekâfe, 2004.
- Zehebî, Hâfız ez-. *El-İber Fî Haberi Men Ğaber*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1405.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tesîr ve'l Müfessirûn*. 3 Cilt. Beyrût: mektebetu Vehbe, 2000.
- Zerkân, Muhammed Sâlih ez-. *Fahrüddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l Felsefiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1963.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-İrfân Fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.